

GAZIANTEP KENTİNDE SOSYAL YAPI

(1856-1950)

82062

Üftade Çukurova

**Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**

82062

**T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı için öngördüğü**

DOKTORA TEZİ

olarak hazırlanmıştır.

Kasım 1999

Ankara

H.Ü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Özer Ergenç

Üye : Prof.Dr.Bahaeddin Yediyıldız (Danışman)

Üye : Doç.Dr.Mehmet Öz

Üye : Doç.Dr.Mustafa Yılmaz

Üye : Doç.Dr.Adnan Sofuoğlu

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30.12.1999

Prof.Dr.Bahaeddin Yediyıldız
Enstitü Müdürü

ÖZET

XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Antep, XX. yüzyıl başlarına kadar Halep Eyaleti'ne bağlı, kozmopolit etnik yapısına karşılık, Türkçe konuşulan bir kaza olarak varlığını sürdürmüştür, 1913 yılında bağımsız sancak olmuştur. Cumhuriyet döneminde Gaziantep, bünyesinde barındırdığı 560 - 720 köy ile şehir çevresindeki arazilerin artı ürününü değerlendiren bir merkez olmuştur.

Osmanlı'da mevcut "adem-i merkeziyetçi" devlet yönetiminde, hükümdar otoritesini, askeri güç, sivil memurlar ile bunların etkisindeki mahalli yöneticiler olan eşraf ve ayan ile sürdürmüştür. Uygulamada, şehirle ilgili imar düzenlemeleri, kontrol, bayındırlık işleri, emlak ve nüfus yazımı, alışveriş kontrolü, itfaiye işleri, eğitim görevleri, hükümet, vakıflar ve belediye tarafından yürütülürken, merkeziyetçi yönetim anlayışından hareket eden Cumhuriyet hükümetleri döneminde merkezi atama ile gelen memurlar ve belediyeler bu görevleri üstlenmiştir.

Bir Türk - İslam şehri niteliği taşıyan Antep, mimari özellikleri açısından, iki katlı evleri, uzun karataş kaplamalı, merdivenli çıkmaz sokakları ile içiçe girmiş bir şehir dokusunu yansıtmaktadır. Şehirde ibadet yerlerinin konumu ve bunların yapılış tarihleri, kent imarının teşekkülü ve gelişmesi hakkında önemli ölçüde fikir vermektedir. 1923 - 1950 yıllarında geleneksel kentten çağdaş kente geçiş sürecini yaşayan Gaziantep, 1950'den sonra hızla eski şehir dokusundan uzaklaşmıştır. Bu dönemde ayrıca şehrin altyapısı önemli ölçüde tamamlanmıştır.

Antep Şerhiye Sicilleri'nde yer alan terekelerin ortaya koyduğu maddi kültür unsurları, gayri menkuller ve ünvanlardan şehirde ekonomik açıdan 3 ana tabaka bulunduğu görülmektedir. Kendilerine özgü özellikler taşıyan tabakalarda, güç dengesi Cumhuriyet döneminde bozulmuştur. 1856 - 1950 döneminde şehirde

etkili grup olan esnaf, önceleri loncalar, daha sonra odalar şeklinde örgütlenmiştir. Sosyal güvenlik, mahalli idareler ile halkın kendi içinden yarattığı kurumlar olan vakıflar ve zengin odaları vasıtasıyla sağlanmıştır. Ekonomik tabakalar arasında sosyal statünün göstergesi olan ünvanlar tabakalara göre farklılık göstermektedir. Sosyal yapı içerisinde aile ve kadının statüsü, Osmanlı döneminde kaynağını İslam'dan alırken, Cumhuriyet döneminde medeni hukukdan almaya başlamıştır.

Sosyo-ekonomik tabakalar arasında, eğitim ve din, tabakaları belirleyici, mensup olunan tabaka bilincini sağlayıcı, aradaki ilişkileri düzenleyici veya ayırıcı rol oynamıştır. Tarım ekonomisinden sanayileşmeye geçiş dönemi olan Cumhuriyet döneminde, Ermenilerin şehirden tamamen ayrılmasından sonra, el sanatları ve sanayide buhranlı bir döneme giren Gaziantep'te yeni Cumhuriyet kanunları ve toplumun yavaş da olsa değişmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

SUMMARY

Antep, which was linked to the Ottoman territory in the XVI th century, existed as a town connected to the Province of Aleppo, where Turkish was spoken until the XX th century although it had a cosmopolitan - ethnic structure and became an independent "sanchak" in 1913, During the Republican period, Antep with its 560 - 720 villages became a center which made use of the surplus products of rural areas.

Within the decentralized administrative state system the authority of the Emperor was implemented by military power, employees and local authorities such as "eshraf" (rich and notable people) and "ayan" (urban notables) under the existing system. The construction work for the city, permission, development, real estate, demography, trading control, fire prevention education, governmental work and charities were carried out by the municipality. During the Republican governments, which worked within the framework of a decentralised system, these duties stated above were implemented by municipalities and civil servants who were centrally appointed.

In terms of the location of the city, Antep, which carries Turkish - Islamic characteristics, has important architectural structures such as two-storey houses and many cul-de-sacs with long black stones and stairs. The location of religious places and the dates of their establishment give us a general idea about the structure and development of the city. Gaziantep, which experienced a transition period from a traditional city to a modern city between 1923 - 1950, developed rapidly after 1950. This period was also the time when the foundations of the city were completed in large measure.

The cultural factors found in the Antep "Şeriyye" (legislative documents), "tereke" (heritage documents), and from real estate land titles indicate that the city consisted of four main economic structures, In these structures which have

unique characteristics the balance of power changed negatively during the Republican period. .

Between 1856 - 1950 the merchants who were an authoritative group in the city were organized in the form of "loncas" firstly and "odas" (unions) later. Social security was provided by means of foundations formed within the community charities, unions and "loncas". The titles which symbolised the social status in the various economic structures differed according to the structures. The status of women and the family in the social structuring originated from Islam during the Ottoman period, whereas it originated from civil law in the Republican period.

In the socio - economic structures, an important role was played by education, religion, and class characteristics in the awareness of class structures. During the Republican period, in the transition from an agricultural economy to industrialization when the Armenians had abandoned the city, handcrafts and industry were negatively affected, although the laws of the new Republic gradually brought about important changes in the community.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

OSMANLI KAZASINDAN CUMHURİYET VİLAYETİ'NE

1. Osmanlı fethinden önce Antep.....	6
2. Coğrafi ve idari yapı.....	8
3. Kamu hizmetleri	
a. patrimonyal yönetim.....	12
b. Tek parti dönemi.....	19
4. Şehir Dokusu ve planlı şehirleşmeye geçiş.....	22

II. BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMİNDE SOSYO-EKONOMİK YAPILANMA

1. Sosyal statüler.....	32
2. Meslek ve gelir seviyelerine göre tabakalaşma.....	36
3. Dini açıdan yapılanma.....	47
4. Etnik yapı.....	53
5. Cinsiyet sorunu.....	57
6. Okullaşma sorunu ve sosyal değişimdeki rolü.....	61

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FARKLILAŞAN POLİTİK VE EKONOMİK YAPI İÇİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME

1. Tarım ekonomisinden sanayileşmeye geçiş döneminde ekonomik durum ve sosyal güvenlik.....	70
2. Toplumsal rollerin farklılaşması ve nüfus.....	75
3. Değişme sürecinde devletin etkisi.....	83

SONUÇ.....	93
BİBLİYOGRAFYA.....	96
EKLER.....	112
FOTOĞRAFLAR.....	173

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl ortalarından, XX. yüzyıl ortalarına kadar, Antep'in sosyal yapısı ile sosyal yapıdaki değişimi tesbite yönelik olan bu çalışma, sosyal yapıyı etkileyen ve bu yapıdan etkilenen şehir dokusu, ekonomi, demografi, eğitim çerçevesinde ele alınmıştır. Tüm bu konularda ayrı ayrı mahalli ve ulusal yayınlarda hatıralar, incelemeler, metin yayınları yapılmışsa da, kapsamlı ve bilimsel bir araştırmaya rastlanamamıştır. Bu araştırmayı, verileri mümkün olduğunca gözden kaçırmadan yapmaya çalıştık. Bu sebeple, çalışmanın, 1950 sonrasına ait yapılacak çalışmalara zemin hazırlayacağı kanaatindeyiz.

Bu araştırmanın yapılışında, araştırmanın her safhasında çalışmalarımı yönlendiren, kaynakların bulunmasında yol gösteren Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ'a, Osmanlıca bazı metinlerin transkripsiyonu ve istatistiki verilerin sonuçlarını almamda yardımcı olan Dr. Bülent ÇUKUROVA'ya, özellikle yabancı kaynakların değerlendirilmesinde yol gösteren Dr. Hülya CANBAKAL, Olive BUCHANAN, Byula BUCHANAN, Şule KÖKSEL'e, fotoğraf arşivinden yararlanmama izin veren Dr. Buckley SHEPARD, Akten KÖYLÜOĞLU'na, Amerika'da ilgili birimlerle yazışmalarımda yardımcı olan ve bazı hatıraların bulunmasında beni uyaran Dr. Donald E. Webster'a teşekkürlerimi sunmayı borç addediyorum.

Üftade ÇUKUROVA
Gaziantep 1999

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.r.	: Adı geçen rapor
A.g.t.	: Adı geçen tez
Ans.	: Ansiklopedisi
AŞS	: Antep Şeriye Sicilleri
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bas.	: Basımevi
Bel.	: Belediyesi
BİUM	: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
Bkz	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
def.	: Defter
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
GBB	: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi
GBBKD	: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi
G.Halk Bro.	: Gaziantep Halkevi Broşürü
GY	: Gaziantep İl Yıllığı
GKB	: Gaziantep Kent Bütünü
GKD	: Gaziantep Kültür Dergisi
GKDr.	: Gaziantep Kültür Derneği

Gn.Kur.	: Genel Kurmay
Gnl.Md.	: Genel Müdürlüğü
GNS	: Genel Nüfus Sayımı
GŞMS	: Gaziantep Şeri Mahkeme Sicilleri
GT	: Gaziantep'i Tanıtıyoruz
GTD	: Gaziantep Tarihi ve Davaları
Haz.	: Hazırlayan
HMF.	: Hasırcıade Mustafa Fehim
HS.	: Halep Salnamesi, Salname-i Vilayet-i Halep
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Matb.	: Matbaası
M.E.	: Milli Eğitim
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr.no.	: Neşriyat numarası
nf.	: nüfus
No.	: Numara
ODMT	: Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi
15. Cumh.	: 15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
t.	: tertib
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
THMG	: Cumhuriyet Devrinde Gaziantep İlinde Toplum Hayatında Meydana Gelen Gelişmeler
TİH	: Türk İstiklal Harbi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
U.S.A.	: United States of America

Yay. : Yayını, yayınlayan
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1856 - 1950 yılları arasında Gaziantep Vilayeti'nin sosyal yapısını ve bu yapıda tarih içerisinde meydana gelen değişiklikleri incelemeyi amaç edinmiş olan bu çalışmanın, üzerine inşa edildiği "sosyal yapı" kavramından ne anladığımızı açıklamakta fayda görüyoruz. Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bu kavram, önceleri sosyoloji ve antropoloji disiplinleri içerisinde şekillenmiş olup, sonraları ise disiplinler arası bir akım olarak önemli çalışmalar yapmış olan Fransız Annales tarih okulu tarafından (özellikle 1950'lerde Fernand Braudel ve arkadaşları, günümüzde ise Immanuel Wallerstein ve Halil İnalcık gibi tarihçi ve sosyal bilimcilerin çalışmalarında)¹ tarih disiplini içerisinde de kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre sosyal yapı, ekonomi, din, etnisite ve eğitime dayalı kurum ve dinamiklerin ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını, nasıl işlediğini açıklamaya yarayan bir kavramdır. Bu kavram aynı zamanda, toplumdaki ekonomik tabakalaşmayı, üretim biçimini, üretim ilişkilerini, etnik ve dinî dokuyu da ihtiva etmektedir. Çalışma boyunca görüleceği üzere, elimizdeki mevcut istatistikî veriler ile birinci el kaynaklar ve arşiv bilgilerinden yola çıkılarak yapılacak olan tarih çalışması, aynı zamanda disiplinler arası bir çalışma niteliğine de sahip olup, böylesi bir çerçeveyi kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Şehirde bazı aileler günümüzde dahi yalnızca aile isimleri ile etkili olabilmektedir. Gaziantep sanayii, çevre illerden farklı ve hızlı gelişmiştir. Yerli kültürü koruma çabaları, örf, adet ve gelenekler, çevredeki topluluklardan farklılık göstermektedir. Bütün bu meselelerin tarihi köklerinin araştırılması, 1950'den günümüze kadar geçen olgu ve olayları doğru tespit edebilmek için bir mecburiyettir. Sosyal yapının çözümlenebilmesi için belirlenen alt amaçlar, çevre - toplum ilişkileri, mekanın birey - toplum, birey ve toplumun mekan üzerindeki etkileri, gelenekleşmiş feodal yapı, devlet -

¹ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev.: M. Ali Kılıçbay, 2 c., İstanbul 1989; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300 - 1600)*,

toplum ilişki ve çelişkileridir. Bunlarla birlikte, çok partili döneme geçiş öncesinde, mahalli toplumun teşekkülünde, sosyal yapı üzerinde dönüştürücü ve yönlendirici olan ekonomi, eğitim, din etkileri ile bireyin bireyle ilişkileri ve manevi değerlere bakışı² önemli ölçüde etkilidir.

Buradan yola çıkılarak, şehirde sosyal, ekonomik, dinî ve etnik tabakalar belirlenmiş, bunların eğitim ve sağlığa verdikleri önem çerçevesinde, hem dünya görüşleri ve pozitif bilime bakış açıları, hem merkezin ve mahalli idarelerin sosyal yapıda yaratmak istedikleri değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı idaresinde, bireyler mensubu oldukları tabakanın bilincinde olmadan, toplumsal bir zümre olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tabaka bilincinin³ nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bunun toplumdaki uzlaşmanın bozulmasında etkili olup olmadığı, sosyal yapının anlaşılmasında önemlidir.

Yüzyıl içinde sosyal yapı ve tabakaların tespiti için, en önemli kaynak gruplarından birini teşkil eden, şeriye sicillerinin Antep'e ait olan ilk ikisinin tarihleri 1849 ve 1863'dür⁴. Kronolojik sınırlama için, bu iki defterin tarihleriyle çakışan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüm noktalarından biri olan İslahat Fermanı, sosyal yapının belirlenebilmesi için başlangıç noktası olarak alınmıştır. Dünya konjonktüründe, II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir teknolojik gelişim süreci başlamış, milletlerarası kültürel iletişimin hızlanması, milletlerin sosyal yapılarında da hızlı bir değişime yol açmıştır. Bu iletişim ve değişimin başlangıç yılları, ülkemizde de çok partili sisteme geçiş ve gerçek anlamda toplumdaki değişimin başlarına rastlamaktadır⁵. Hızlı değişimin başlangıcı, kronolojik olarak, araştırmanın bitiş noktası olarak belirlenmiştir. Ekonomik, siyasî, etnik, dinî, teknolojik gelişmeler ve eğitimdeki

London 1973; Quentin Skinner, *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev.: Ahmet Demirhan, Ankara 1997.

² Nephân Saran, *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s.288.

³ Şerif Mardin, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci" *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I*, İletişim Yay., 5. bsk., İstanbul 1995, s. 78 - 79.

⁴ Antep Şeriye Sicilleri, Milli Kütüphane, def. No. 145 - 146.

⁵ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1988.

farklılıklar yüzünden, iklim ve yer şekilleri birbirine benzeyen bölgeler ve yerleşim yerleri arasında dahi sosyal yapıda değişiklikler görülmektedir. Bu sebeple, mekanın da sınırlanması bir ihtiyaç halini almış, mekan olarak, merkeze bağlı nahiye ve köyler dışta tutularak, Antep şehir merkezi seçilmiştir.

Çalışmada yargıya dayalı veriler ikinci planda tutularak, birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Olaylar ve olgular toplanarak, sosyal yapı ve teşekkülü çerçevesinde yorumlanmaya⁶ çalışılmıştır. Kent dokusu ile idari ve demografik yapı için kullanılan en önemli kaynak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamı bulunan 1867 - 1908 yıllarını ihtiva eden *Halep Salnameleri*'ndeki, Antep Kazası'na ait bölümler olmuştur. Birbirini tekrarlayan verilerin de yer aldığı *salnameler*'de, özellikle hane sayıları ve demografik yapıda, merkeze bağlı kaza ve köylerin, zaman zaman merkez sayılarına katılması şaşırtıcı ve abartılı neticeler ortaya çıkmasına sebep olmuş, bunlar ayıklanmaya çalışılmıştır. Yine belirtilen konularda, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 3472 numaraya kayıtlı olup, 1880'li yıllarda Hasırcızade Mustafa Fehim Efendi tarafından yazılan *Risalet fi Tarif-i Kaza-i Ayıntab*'ın bir salnamenin bütün özelliklerini taşıyan I. Cildi, aynı zamanda Hasırcızade ailesinin monografisi niteliğindedir. İkinci cilt ise belediye katibi olarak görev yapan yazarın, bölgede toplanan vergiler ve maaşlara ait yazılarını biraraya getirmiştir.

Tarih araştırmalarında umumiyetle yapılan, devlet ve idare sistemi ile çağdaşı devletleri karşılaştırarak, toplum ve kurumlarını, devlet ve idareden yani koninin tepesinden tabanına doğru inerek araştırmaktır. Bu çalışmada, bireyden yola çıkarak, çevre ve günlük yaşamda kullanılan maddi kültür araçlarını da gözönünde tutarak, toplum yaşantısı içindeki statülerin belirlenmesi, toplum içindeki rollerin analizi ile toplumdan yani koninin tabanından tepesine doğru giderek, sosyal kurumları ve idari yapıyı belirlemenin daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır. Maddi kültür öğelerini

⁶ *Kent Tarihçiliği*, Toplu Konut Kamu Ortaklığı - Tarih Vakfı, Yurt Yay., İstanbul 1994, s. 94.

Osmanlı dönemi için tespit edebilmenin tek yolu, şahısların terekeleridir. Bu öğeler araştırmacıya, yaşam tarzı, teknolojik düzey, üretim ilişkileri içinde bireyin aldığı rol, ferdin toplum içindeki statüsü, kültür düzeyi ve estetik değerlere bakışı hakkında fikir vermekte ve toplumu tabakalandırmada yararlı olmaktadır. Antep Şeriye Sicilleri⁷ içinde ilk iki defterdeki (Zilhicce 1266 - Receb 1269 / Eylül 1850 - Şubat 1853) 42, dönemin ortalarından 155 numaraya kayıtlı defterdeki (Safer 1306 - Cemaziyye'l-Evvel 1308 / Ekim 1888 - Aralık 1890) 37 ve son defter olarak 160 numaraya kayıtlı defterdeki (Muharrem - Ramazan 1326 / Şubat - Eylül 1908) 12 tereke hükümler arasından çıkarılmıştır. 116 terekeden yalnızca 91 tanesi şehir merkezindeki mahallelere yerleşmiş fertlere aittir. Tesadüfî seçilen tarihlere ait defterlerde terekeler, hiçbiri atlanmadan değerlendirilmiştir. Menkul ve gayrimenkul varlıklar, dinî ve sosyal statüler ile belirli statülere sahip fertler arasındaki ilişkiler, tasnife tabi tutulup, evreni temsilde alınan örneklemin temsil yeterliği olduğundan yola çıkılarak, tabakaların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Neticeler Antep toplumu açısından genellenmiştir. Cumhuriyet dönemi için, mirasa dayalı menkul ve gayrimenkul mal varlığı listeleri bulunamadığından, somut bir tabakalandırma yapılamamaktadır. Buna karşılık, Osmanlı döneminden daha açık, ciddi ve ayrıntılı yapılan özellikle şehir nüfusu sayımları ve istatistikler, tabakalar ve sosyo-ekonomik yapıda geçirilen değişime dönük fikir vermektedir. Bunlar Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan 1927, 1935, 1940, 1945 ve 1950 genel nüfus sayımları, sanayi istatistikleri, iş istatistikleri, hükümlüler istatistiği, Milli Eğitim istatistikleri ile ilk ve orta öğretim istatistikleridir.

Yargıya dayalı veriler olarak ele alınan hatırat ve mülakatlar, imkanlar elverdiğince, diğer somut verilerle doğrulanarak değerlendirmeye alınmıştır. Mahalli dergilerde, özellikle *Gaziantep Kültür Dergisi*, *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, *Başpınar*, *Yöre*, *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi*'nde

⁷ Sicillerin tamamı Milli Kütüphanede toplanmıştır. 1908 - 1922 yılları arasına ait siciller ve ticaret mahkemesi kayıtları, Antep'de 1957 yılında çıkan büyük adliye yangınında yokolmuştur.

yayınlanan hatıralar veya Amerika'da Riggs, Bilezikian, Katchadourian'ın yayınladığı hatıralarda etnik ve dinî yaşam tarzına dönük sebeplerle birçok olgu ve olayda yansız kalınmadığı teşhis edilmiş, aynı duruma mülakatlarda da rastlanmıştır.

Şehirde bulunan Amerikan Hastanesi ve Kolejden Amerika'daki misyon merkezine düzenli yazılan rapor ve mektuplar Harvard Üniversitesi Kitaplığı'nda kurulan bir arşivde bulunmaktadır. Bu belgeler, özellikle şehirdeki gayri-müslim toplum, aldıkları eğitim, sosyal hayat ve Amerikalıların çalışmaları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Cumhuriyet döneminde DİE sayım ve istatistikleri dışında, gazeteler, dönemin özellikle siyasi ve sosyal yaşantısı hakkında önemli kaynaklardandır. Bu sebeple, 1930 - 1948 yılları arasında Ferit Arsan, Ali Nadi Ünler ve Hüseyin Bayaz tarafından çıkarılan Gazi Ayıntab (daha sonraları Gaziantep), C.H.P. adına Enver Koçak tarafından 1940 - 1946 yılları arasında yayınlanan *Yeni Gaziantep* gazetelerinin⁸ koleksiyonları taranarak, haberler ve somut bilgilerle sosyal ve ekonomik yapıdaki değişme tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁸ 1946 yılında gazete kapatılınca A.Ihsan Göğüş ve A.Elgin tarafından *Güney Postası* adıyla çıkarılmaya devam edilmiştir.

I.BÖLÜM

OSMANLI KAZASI'NDAN CUMHURİYET VİLAYETİ'NE

1. Osmanlı Fethinden Önce Antep

Gaziantep bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları, bölgenin tarihinin, alt paleolitik döneme kadar uzandığını göstermektedir. M.Ö. 1800 - 1200'lerde Kızılırmak kavisi içinde kurulan Hitit İmparatorluğu döneminde Hititlerin, Mezopotamya ve Suriye'de hakimiyet kurabilmeleri için Antep ve Halep bölgesine ihtiyaç duydukları, bölgedeki Hitit eserlerinden anlaşılmaktadır. Hitit Devleti Ege göçleri neticesi yıkılınca, Anadolu'da güçlü bir devlet kalmaması neticesi, doğuda Malatya civarı, batıda Sakarya Nehri'ne kadar uzanan bölgede Geç Hitit Şehir Devletleri diye tanınan devletçikler kurulmuştur¹. Bu dönemden sonra bölgede Asur, Med ve Pers devletleri hakimiyet kurmuş, M.Ö.333'te yapılan İssos Muharebesi'nde Büyük İskender, Persleri yenerek bölgeyi ele geçirmiştir². İskender'in ölümünden sonra kısa bir müddet Selevkoslar elinde kalan Antep ve civarı, M.Ö.190'da Roma İmparatorluğu topraklarına katılmış ve uzun yıllar Bizans'ın Arap sınır bölgesini teşkil etmiştir³.

Hitit, Asur tabletlerinde ve bazı antik kaynaklarda, Antep'in 12 km. uzağında bulunan Dülük önemli bir merkez olarak gösterilmektedir⁴. Halep ise dönemin ulaşım şartlarıyla bölgeye 24 saat uzaklıktadır. Antep kalesinin üzerinde kurulduğu tepenin kalkeolitik döneme kadar giden bir tarihi olmasına rağmen, kale, Bizans

¹ Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2.bsk., T.T.K.Yay., Ankara 1987, s. 237 - 258. Gaziantep civarında Kargamış, Samal ve Sakçagözü'nde geç Hitit şehir devletleri bulunmaktadır.

² Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K.Yay., Ankara 1971, s.440.

³ Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, İ.Ü. İktisat Fak.Yay., İstanbul 1988, s.2.

⁴ Ali Babat, "Antik Dolichenos Kenti Tarihi ve Teşup (Zeus - Jupiter) Dolichenos Kültürü" *İ.Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1987, s. 8 - 12.

İmparatoru Justinianus (527 - 565) tarafından inşa ettirilmiştir⁵. Bölgedeki birçok kale ve burç harabelerinden anlaşıldığı kadarı ile⁶ eski ve ortaçağlardan beri bölgede önemli bir konuma sahip bulunan Dülük, 800 yılında harap olunca, merkezi bugünkü yerine taşınmıştır⁷.

İslamiyetin yayılmaya başlamasından sonra, Halife Ömer döneminde, Arap orduları, Halid bin Velid komutasındaki kuvvetler Suriye'ye girdiler. Arap ordusu kumandanlarından Ebu Ubeyde 636 yılında Yermük Savaşı'nda Bizans ordularını yenilgiye uğrattınca, Antep bölgesi⁸ de İslam topraklarına katıldı. 782 yılına kadar Bizans - İslam kuvvetleri arasında el değiştiren Antep kalesi, Harun Reşit döneminde kesin olarak İslam topraklarına katıldı.

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanları Gümüştekin, Afşin ve Ahmet Şah, 1066 - 1067 yıllarında Murat - Dicle nehirleri havzası, Harran, Rakka, Suruç, Nizip ve Adıyaman'ı ele geçirdiler. 1067 yılında Afşin, Antep ve Raban'ı ele geçirip, Antakya Dukalığı'nın içerilerine kadar girdi. Böylece Türkmenler XI. Yüzyılın sonlarına doğru Suriye bölgesinde sistemli bir yerleşme hareketine başladılar⁹. Haçlı seferlerini müteakiben, Antep 1098'de Urfa ve daha sonra Maraş Kontluğu'na tabi oldu. Haçlı seferlerinin şiddetini kaybetmesiyle, Sultan Mesut ve oğlu Kılıçarslan tarafından tekrar bölgede Türk hakimiyeti sağlandı. Sultan Mesut'un ölümünden sonra, damadı olan Halep Atabeyi Nurettin Mahmut Antep ve

⁵ Sabahat Göğüş, "Gaziantep Kalesi" *Başpınar*, Gaziantep 1945, s. 3- 5; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara 1960, S.125.

⁶ *Haleb Salnamesi*, 1284/1867, Halep Vilayeti Litografya Matb., Halep 1284, s.137.

⁷ *HS*, 1300/1883, s. 85.

⁸ Bu konuda çeşitli tartışmalar olmasına rağmen, Antep adının, Arapça "Ayn" ve Farsça "tab" kelimelerinden ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kelime "ışığın gözü", "ışığın kaynağı" manasına gelmektedir.

⁹ Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s.170.

Raban'ı almış, II.Kılıçarslan bu şehirleri geri isteyip, alamayınca bu bölgeye kuvvetleriyle yürüyüp, Nurettin Mahmut'u geri çekilmek zorunda bırakmıştır¹⁰.

1187 yılında bölge Eyyubi Devleti topraklarına katılmış, 1271 yılında bir süre Moğol istilasına uğramış ve daha sonra Mısır hükümdarı Baybars tarafından Memluk Sultanlığı'na katılmıştır. Dulkadıroğulları Beyliği'nin kuruluşundan sonra, 1337 yılında Antep ve Maraş bölgesi, bu beylik ile Memluk Sultanlığı arasında ihtilaf konusu olmuştur¹¹.

Fatih Sultan Mehmet'in izlediği Güneydoğu siyaseti neticesi, Dulkadır - Memluklu mücadelesine Osmanlılar da katılmış, Dulkadır Beyliği üzerindeki nüfuz mücadelesi Osmanlılar'ın Mısır fethine kadar devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim Antep Bölgesi'ni 1516 yılında, Mısır seferi sırasında Osmanlı topraklarına katmıştır¹².

2. Coğrafi ve İdari Yapı

7512 km² alan üzerine kurulmuş olan Antep, batısında (doğuya doğru) Sof dağları, kuzeyde Sam ve Dülük tepeleri, kuzeydoğuda Güreniz tepeleri, Karadağ, batıda Ganibaba, Sarıkaya tepeleri ile çevrili bir platodur. Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü, Akdeniz bölgesi yağış rejiminin özelliklerini gösteren bölgede, kış ayları soğuk ve yağışlı, yaz ayları ise sıcak ve kuraktır¹³.

Özellikle ham kırmızı ipek ve sahtiyan üretimi açısından Güneydoğu Anadolu'da önemli bir merkez olan Diyarbakır ile kumaş üretimi açısından (dirayi ve mavi futa) değer taşıyan Halep'in yolları üzerinde bulunan Antep, bu durumu

¹⁰ Özdeğer, A.g.e., s.4.

¹¹ İsmail Altınöz, "Dulkadır Eyaleti'nin Kuruluşunda Antep Şehri, XVI.Yüzyıl" *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan*, Gaziantep 1999, s.105.

¹² Özdeğer, A.g.e., s.9; Altınöz, A.g.m., s.110.

¹³ Mehmet Solmaz - Hulusi Yetkin, Gaziantep Çevre İncelemesi, GKDr. Yay., Yeni Matb., Gaziantep 1969, s.1 - 4, 10.

dolayısıyla uzun yıllar önemini korumuştur¹⁴. XVII. yüzyıldan sonra, Afrika yolunun kullanılmaya başlamasıyla, ipek ve baharatın deniz yoluyla batıya taşınması, Şam, Halep, Bağdat, Bursa gibi kumaş üreticisi bölgelerin ve ticaret yolları üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin önemini kaybetmesine yol açmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz ticaretinde buharlı gemilerin kullanılmaya başlanması, bu bölgeleri daha zor duruma sokmuştur¹⁵.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarına katılmış olan Halep Bölgesi, Bağdat, Diyarbakır, Adana ve Suriye arasında yer alan bir eyalet statüsünde idi. Antep, başlangıçta Arap Vilayeti'nin bir parçasıdır. Kanûnî döneminin son yıllarında Osmanlı Devleti'nde, Avrupa kıtasında Budin, Tameşvar, Özi (Silistre); Anadolu ve Asya'da Anadolu, Karaman, Eyalet-i Rum (merkez Sivas), Erzurum, Zulkadiriye (Maraş), Van, Diyarbakır, Bağdat, Basra, Yemen, Şam, Halep, Afrika'da; Mısır, Habeş, Trablusgarp, Cezayir eyaletleri oluşturulmuştur¹⁶. Yeni düzenleme ile Antep, Trablus, Birecik, Rumkale, Adana, Uzeyr, Tarsus ve Sis ile birlikte Halep Eyaleti'nin bir parçası olmuştur¹⁷. 1608'de Adana eyalet olarak, bu bütünden ayrılmıştır¹⁸. XIX. yüzyıl başlarında Antep, kısa

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III/2, T.T.K. Bas., Ankara 1977, s.578 - 579. Bu durum XVI. yüzyılda şehrin hem ekonomik olarak zenginleşmesinin, hem de nüfus artışının ilk sebepleri arasındadır. Özdeğer, A.g.e., s.119. Taşımacılığın deve, at ve eşeklerle yapıldığı dönemlerde, yolculuk yapanların mürur tezkireleri kullanmaları zorunlu tutulmuş, ulaklara at temini, dinlenmelerinin sağlanması menziller ve menzil eminleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri*, c.142 - 143, GKDr. Yay., Gaziantep 1966, s.10, 63, 146 (Örneğin Antep'in Osmanlı topraklarına katılmasından hemen sonra, burada "mezar menzili" adı verilen bir menzil kurulmuş, 1638'de menzil için nüzul vergisi, aynı olarak, 3000 kile arpa, 3450 ekmek ve 145.5 kile un olarak alınmıştır. Lütfi Güçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matb., İstanbul 1964, s.197, 225) Menzil giderleri Halep Sancağı içinde kahve vergilerinden sağlanmış, 1826'da Antep menzili kaldırılarak kiraya verilmiştir. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu" *DTCF Dergisi*, Ankara, Aralık 1970, s.34; Güzelbey, GŞMS, c.142, s.10, 14.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, T.T.K.Bas., Ankara 1976, s.215.

¹⁶ Uzunçarşılı, A.g.e., c.III/2, s.289.

¹⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, T.K.A.E. Yay., Ankara 1988, s.88, Osmanlı Devleti'nde eyalet, vilayet, beylerbeylik, sancak, kaza, nahiye, köy bölünmeleri, nerenin nereye bağlı olduğu konusunda sık değişmelerden dolayı kesin bir tespit yapmak imkansızdır.

¹⁸ Uzunçarşılı, A.g.e., c.III/2, s.290.

bir süre Maraş Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır¹⁹. Tanzimat sonrasında ise, Rakka ve Kilis ile birlikte, Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır²⁰.

1867 yılında Antep, Halep Sancak merkezine bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Bu yılda kazaya 7 nahiye, 184 köy²¹ ve 84 mahalle bağlıdır²². 1872'de Halep Vilayeti 3 sancaktan müteşekkildir : Halep, Maraş ve Urfa²³. Halep Sancağı'na²⁴ bağlı Antep Kazası, köy sayısı açısından sancağın ikinci büyük

¹⁹ Baykara, *A.g.e.*, s.117.

²⁰ Karal, *A.g.e.*, s.128. Bu tarih İslam Ansiklopedisi'nde ve Karpat'ta 1818 olarak belirtilmektedir (T.H., "Ayntab" IA, c.II, M.E.B. Bas., İstanbul 1993, s.66; H. Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 - 1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press Published, Wisconsin 1985, s.15).1815 tarihli bir Halep Vilayeti buyrulduşunda ise bu tarih 1829 olarak gösterilmektedir. Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.18.

²¹ XIX. yüzyıl başlarında Antep kazasına 144 civarında köy bağlıdır. Güzelbey, *A.g.e.*, c.142, s.22.

²² *HS*, 1284/1867, s.165; Nahiye teşkilatı, 1864 *Vilayet Nizamnamesi'nin* 1871 değişikliği ile yapılmıştır (İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s.313). 1868 yılında mahalle sayısı aynı olmakla beraber, nahiye sayısı 8'e çıkmıştır. Bu nahiyeler Orul, Reşi, Kızılhisar-ı Kebir, Hezeke, Çarpın, Çekede, Kızık ve Tılbaşar'dır. Bu artışa paralel olarak, aynı yıl köy sayısı da 190'a çıkmıştır. *HS*, 1285/1868, s.179-180; 1869'da Halep Vilayeti'ne bağlı 6 sancak görülmektedir. Bunlar, Halep (Halep, Ayntab, Antakya, Kilis, Edlub, Harim, Şar, Bab, Bab ü Cübul, İzziye, Reyhaniye); Adana (Adana, Tarsus, Mersin, Karaisalı); Urfa (Urfa, Birecik, Rumkale); Maraş (Maraş, Hassa, Bulanık, Andırın, Zeytun, Elbistan, İslahiye, Pazarcık); Kozan (Kozan, Kars, Beylanköy, Haçın); Bayas (Bayas, Osmaniye, Beylan) sancaklarıdır. *HS*, 1286/1869, Halep Vilayeti'nin hububat üretimi ve nüfusuna ait ekleri. 1870 yılında Adana, Kozan ve Bayas bu vilayetten ayrılmış, Deyr Kazası buraya bağlanarak, Halep Vilayeti sancak sayısı 4'e düşürülmüştür. Halep Sancağı'ndan Şa'r çıkarılmış, Ma'rra, Beylan ve Cisr-i Şugur kazaları sancağa eklenerek, kaza sayısı 10'dan 12'ye yükseltilmiştir. *HS*, 1287/1870, ekleri.

²³ *HS*, 1289/1872; ek.1; 1883'de Halep Sancağı'ndan İzziye ve Reyhaniye çıkarılmış, Münbic ve İskenderun kazaları sancağa katılmıştır. *HS*, 1300/1883, okullara ait ekler; 1896'da Antep'e bağlı nahiye ve köy sayıları, Büyük Kızılhisar 11, Hezeke 30, Çarpın 17, Orul 19, Çekede 28, Kızık 15, Tılbaşar 80'dir. Toplam köy sayısı ise 280'i bulmaktadır (Hasırcızade Mustafa Fehim Efendi, *Risalet fi Tarif-i Kaza-i Ayntab*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No.3472, s.5; Cuinet, 1891'de nahiye sayısını 9, köy sayısını 346 olarak göstermektedir (Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Geographie Administrative Statistique. Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Tome II, Paris 1891, s.112); 1888'de sancağa Cebel-i Saman ve Rakka'da eklenmiş durumdadır. *HS*, 1305/1888, s.205; 1904'te Antep Kazası'nda köy sayısı 183'e düşmüş (*HS*, 1322/1904, s.247), 1905'te 207'ye yükselmiştir. *HS*, 1323/1905, s.260-262 (Bu sayı 1894'te bir ara 201'dir. *HS*, 1312/1894, s.177)

²⁴ Cuinet, 1890'larda Halep ve Urfa sancaklarını I., Maraş Sancağı'nı ise II. Sınıf kaza olarak göstermektedir. Cuinet, *A.g.e.*, s.112.

kazasıdır²⁵. 1908 düzenlemesinde Halep Vilayeti merkez sancağına bağlı bir kaza niteliğini koruyan Antep'e²⁶ 1913 yılında Kilis ve Halfeti ilçeleri de bağlanmış, kaza, müstakil sancak olmuştur²⁷.

I. Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında imzalanan Sykes - Picot Antlaşması ile Irak ve Filistin İngiltere'ye; Suriye, Kilikya, Sivas, Elazığ, Antep ve Maraş Fransa'ya bırakılmıştır²⁸. Mondros Mütarekesi'nde Antep'in işgaline dair hiçbir hüküm bulunmamasına rağmen, İngiltere bölgeyi işgal etmiş, 15 Eylül 1919'da kuvvetlerini geri çekerek, Fransa'nın bölgeyi işgal etmesine imkan sağlamıştır. Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Antep'te, savunma 1920 Ocak ayında başlamış ve 9 Şubat 1921'e kadar sürmüştür²⁹. Batı Cephesi'nde kazanılan zaferlerden sonra, Franklin Bouillon'un çabaları ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmış ve Fransızlar 25 Aralık 1921'de Gaziantep'i boşaltmıştır³⁰. Lozan'da da Antep Türk sınırları içinde kalacak şekilde, milli sınırlar belirlenmiştir³¹.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Gaziantep, Kilis ve Halfeti'yi de içine alacak şekilde il yapılmıştır³². Tek parti döneminde idari bölünmelerdeki değişikliklerden dolayı, vilayetlerin köy, ilçe sayıları ve nüfuslarında değişiklikler olmuştur.

²⁵ 1876'da Kilis 343, Antep 193, Antakya 126, Edlib 104, Harim 63, Beylan 32 köye sahiptir. *HS*, 1293/1876, s.183.

²⁶ *HS*, 1326/1908, s.326.

²⁷ *Gaziantep İl Yıllığı*, Ankara 1968, s.30.

²⁸ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s.19.

²⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten, Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yay., Ankara 1992, s.90.

³⁰ Yaşar Semiz, "Milli Mücadele'de Gaziantep" *I. Gaziantep Kültür Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, Gaziantep 1987, s.41-46.

³¹ Turan, *A.g.e.*, s.288.

³² 1926'da Halfeti ilçesi lağvedilerek bucak yapılmış, bucak olan Nizip ilçe yapılarak Antep'e bağlanmıştır. 1926 değişikliği ile Besni Malatya'dan alınıp Antep'e katılmıştır. 1927 yılı sayımları sırasında şehre bağlı ilçeler, Besni, Kilis ve Nizip'tir. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri, 20 İkteşrin 1927*, Hüsnü Tabiat Matb., İstanbul 1929, s.VIII; 1933'de Besni yine

3. Kamu Hizmetleri

a. Patrimonyal Yönetim

Temel birimin sancak olduğu³³ Osmanlı idari bölünmesinde, en büyük idari birim eyalettir. Eyaletler sancaklardan, sancaklar ise kaza ve nahiyelerden müteşekkildir. Eyaletler mîr-i mirân adı verilen valiler, sancaklar emîrül-ümera³⁴ ve mutasarrıf adı verilen sancak beyleri, kazalar kaymakamlar, nahiyeler ise nahiyemüdürleri tarafından yönetilmiştir³⁵. Yöneticilerin hiyerarşik olarak, kendi etki alanlarında, tüm devlet görevlileri ve devlet uygulamalarına karşı sorumluluk-yetki sahibi olmaları³⁶ problemlerin merkeze taşınmasını engellemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Antep mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir³⁷.

Osmanlı devlet idaresi, patrimonyal bürokrasi tanımına uygun bir örnektir. XVII. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan devletin yönetim yapısı içinde, mahalli olarak hükümdar, otoritesini, askeri güç ve sivil memurlardan teşekkül eden "patrimonyal bürokrat"lar aracılığıyla sağlamaktadır³⁸.

Kazalarda, kadılar güçlü bir personelle birlikte görev yapmıştır. Bunlar arasında nâib, kassâm, muhtesib, mimar, katib, muhızır, tercüman, imam, papaz,

Malatya'ya bağlanmış, 1935 sayımı öncesi Pazarcık ve İslahiye Antep'e katılmıştır. 1940 sayımından sonra, Pazarcık da Antep'ten ayrılmış, 1946 yılında merkezi Büyükkızılhisar köyü olmak üzere çevre köyler birleştirilerek, Oğuzeli ilçesi kurulmuş ve Antep'e bağlanmıştır. *GY*, 1968, s.30; 1927 yılında Gaziantep Vilayeti dahilinde 720 köy bulunmaktadır. 1940 yılına kadar bu köylerin sayısı 650 - 720 arasında değişirken, 1940 yılından sonra, Pazarcık'ın Antep'ten ayrılmasıyla sayı 560'a düşmüştür (Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945*, Ankara 1949, s.242), 1950'de de aynı kalmıştır.

³³ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s.233.

³⁴ 1259 (1843-1844) düzenlemesi ile mülkiye memurlarına feriklik, mirlivalık gibi askeri rütbeler verilmesi kaldırılmış, valilere ferikliğe karşı olmak üzere mîr-i mirân, mirlivalığa karşı olmak üzere de emîrül-ümera rütbeleri verilmesi kararlaştırılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, M.E.B.Bas., İstanbul 1993, s.527.

³⁵ Pakalın, *A.g.e.*, c.III, s.119.

³⁶ İpşirli, *A.g.m.*, s.229.

³⁷ 1925 yılına kadar. Orhan Kılıç, "Gaziantep'te yapılan Bazı İdari ve İktisadi Düzenlemeler (1920-1930)" *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep 1999, s.21.

haham (mahalli düzeyde ortaya çıkan yasal meselelerle ilgili) ile görevlerinde kadiya karşı sorumlu olan mütevellî, esnaf kethüdâsı, sipahi gibi belli grup ve birim görevlileri bulunmaktadır³⁹. Bu görevlilerin dışında, yiyeceklere narh koymak, bölgenin ihtiyacı için alınacak paraların salınması, toplanması, defterlerinin düzenlenmesi için, kazada, valilere ve kadılara karşı mesul olan ve halk tarafından seçilen ayanlar görev yapmaktadır⁴⁰.

Antep, Tanzimat'a kadar sancak statüsünde olduğundan⁴¹, 1826 - 1831 yılları arasında, Antep'deki devlet memurları arasında, mütesellim, ayan reisi, voyvoda, nakîbü'l-eşraf kaymakamı, alaybeyi, şehir kethüdâsı, kale dizdarı, menzil emini, kadı, kadı nâibi ve muhızlıların adları geçmektedir⁴².

Sancak beylerinin sefer veya herhangi bir sebeple görevi başında bulunmadığı dönemlerde veya sancak beyinin görev alanının çok geniş olduğu durumlarda, teamül olarak, bir yıllığına tayin edilen mütesellimler, umumiyetle yerli halkın ileri gelenleri arasından seçilmiştir. Mütesellimlerin görevi, sancak beyine ait gelirleri toplamak ve bölgenin idaresini üstlenmektir. Valilerin, kadiya buyrultu göndererek, mütesellim tayin etmeleri de usulden sayılmıştır⁴³. Antep'te görev yapan mütesellimler, Halep Valiliği emriyle tayin edilmiş ve Antep ayanı arasından seçilmiştir⁴⁴. Güvenliği sağlamak üzere, tüfekçi adı verilen askerler de besleyen mütesellimler⁴⁵, belirli bir maaşları olmadığından, gelirlerini halktan toplanan

³⁸ Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk" *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I*, 5.bsk., İstanbul 1995, s. 209 - 211.

³⁹ İpşirli, *A.g.m.*, s.265.

⁴⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, c.III-IV, T.T.K.Bas., Ankara 1980, s.283.

⁴¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, T.T.K.Bas., Ankara 1994, s.125. 1867'den sonra mevcut salnamelerde kaza olarak görülmektedir.

⁴² Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.10.

⁴³ Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu" *DTCF Dergisi*, Ankara, Aralık 1970, s.289.

⁴⁴ Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.33; c.144, s.20.

⁴⁵ Çadırcı, *A.g.m.*, s.291.

paralarla sağlamışlardır⁴⁶. Tanzimatla birlikte mütesellimlik kurumu ortadan kaldırılmış, yerine yalnız malî işlerle uğraşması öngörülen “muhassıllık” kurumu getirilmiştir. *Vilayet Kanunnamesi*’nden sonra ise Batı anlayışına daha yakın bir idarî ve malî düzenlemeye gidilmiştir⁴⁷.

Osmanlı sancaklarında ayan ve eşraf, zenginlikleri ve taraftarlarının fazlalığı ile sancak halkı nezdinde önemli bir yere sahiptir. Devletçe verilen işleri yapan ve devlet ile halk arasında aracı olan ayan reisi Antep’te halkın sözbirliği ve mahkeme kararıyla göreve getirilmiştir⁴⁸. Has olan sancak ve kazalara, has sahipleri tarafından voyvodalar görevlendirilmiştir⁴⁹. Hazine gelirlerini toplayan, şehir veya kasabanın güvenliğini sağlayan, sefer zamanı asker toplayarak sefere katılan voyvodalara, vali ve mütesellimler karışmamıştır⁵⁰. Tımar ve zeamet askerlerinden sorumlu olan alaybeyleri, merkez veya beylerbeyi tarafından tayin edilmiştir⁵¹. Vergileri toplamak üzere kadı huzurunda seçildikten sonra göreve başlayan şehir kethüdaları (şehir emini), halktan yaptıkları bu iş karşılığında ücret almıştır⁵². Kale, XVI. yüzyıldan itibaren cephanelik olarak kullanılmıştır⁵³. XIX. yüzyılda da Antep’te bir kale dizdarı görevlendirilmiş, sefer halinde asker

⁴⁶ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi” *DTCF Dergisi*, Ankara, Aralık 1970, s.373.

⁴⁷ Çadırcı, *A.g.m.*, s.256.

⁴⁸ Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.11. Antep’in Osmanlı topraklarına katılışından sonra, buraya yerleştirilen yeniçerilerle esnaf arasında önemli kavgalar olmuş, devlet zaman zaman bu çatışmalara müdahale etmek zorunda kalmıştır. Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.18-19.

⁴⁹ 1829’da Antep Voyvodalığı’na Mustafa Bey tayin edilmiştir (Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.38). Antep XIX. yüzyıl ortalarına kadar sancak olmasına rağmen, Şeriye sicillerinde sancak beyi ifadesine rastlanmamakta, sık sık voyvodalardan bahsedilmektedir. XVII. yüzyıl sonlarında, aynı durum Bolu’da görülmektedir. Bu dönemde Bolu “mirî has” yapılarak, sancak beyliği görevi kaldırılmış ve şehir voyvoda ile idare edilmeye başlanmıştır. Özkaya, *A.g.e.*, s.102.

⁵⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K.Bas., Ankara 1991, s.29-30.

⁵¹ Alaybeyleri sefere bu askerlerle birlikte katılmışlardır. Özkaya, *A.g.e.*, s.22, 42-43.

⁵² XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu görevliler kısa bir süre ayanların yerine geçirilmeye çalışılmış, fakat bu başarısızdır. Özkaya, *A.g.e.*, s.174, 305; Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.11.

⁵³ 1543’de kalede dizdar, kethüda, serbölük ve merdan-ı kale görevlidir. Özdeğer, *A.g.e.*, s.136.

yiyeceğini sağlamak, menzilin kurulması veya hazırlanması görevini de menzil emini yapmıştır⁵⁴.

Antep'te ilmiye teşkilatı görevlilerinden nakîbü'l-eşraf kaymakamları, seyyitlerin işlerini görmek üzere, İstanbul'da bulunan nakîbü'l-eşraf tarafından gönderilmiştir⁵⁵. 1821'de Antep naibi, mütesellimi ve devlet görevlilerine gönderilen fermanla, bu görevlilerin kendi işlerinden başka işlerle uğraştıkları, halkı birbirine düşürdükleri gerekçesiyle, nakîbü'l-eşraflık kurumu lağvedilmiştir⁵⁶. Osmanlı yönetiminde tüm kanunî işlemleri yapan, meseleleri çözen ve halk ile içiçe görev yapan kadılar, Antep'e kazaskerlerce tayin edilmiştir⁵⁷. II. sınıf kadılık olan Antep kadılığı⁵⁸ yanında, kadı naibleri de kazaskerlerce görevlendirilmiştir. Bütün yerleşim birimlerine birer kadı tayininin imkansızlığı dolayısıyla, merkezî birimlerde görev yapan kadılar, yakın yerleşim birimlerinde de davalara bakmakla yükümlü kılınmıştır. Böyle durumlarda naibler, kadılara vekaleten davalara bakmıştır⁵⁹. Kadılara mahkemelerde muhızbaşı ve muhızrlar yardımcı olmuştur. Bu muhızrlar, kadıların tavsiye babında verdikleri dilekçe yönünde, padişah beratı ile tayin edilmiştir⁶⁰.

Tanzimat'tan sonra, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal hayatında önemli değişiklikler gerçekleşmiş, vilayetlerde valiler, sancaklarda mutasarrıflar ve kazalarda kaymakamlar en yetkili mülkî idareci olarak görev yaparken⁶¹, Osmanlı

⁵⁴ Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.10; c.144, s.15.

⁵⁵ Seyyidler vergiden muaftır. Özkaya, *A.g.e.*, s.25.

⁵⁶ Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.30-31.

⁵⁷ İpşirli, *A.g.m.*, s.265; Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.2, 22.

⁵⁸ I. sınıf kadılıklar İstanbul, Mekke, Medine, Edirne, Bursa, Kahire, Şam, Galata, Üsküdar, Eyüp, Kudüs, İzmir, Halep, Yenişehir; II. Sınıf kadılıklar ise Maraş, Bağdat, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakır kadılıkları idi (Karal, *A.g.e.*, c.VI, s.137-138). Adının birlikte geçtiği şehirlerden anlaşıldığı üzere, Antep, Osmanlı idaresi içinde önemli yerleşim birimlerinden biridir.

⁵⁹ Mustafa Nuri, *A.g.e.*, c.III-IV, s.104; Güzelbey, *GŞMS*, c.146, s.51.

⁶⁰ Özkaya, *A.g.e.*, s.35.

⁶¹ Ortaylı, *A.g.m.*, s.312.

şehir idaresi yeniden teşkilatlandırılmaya çalışılmış ve ilk uygulama İstanbul'da başlatılmıştır⁶².

1864 *Vilayet Nizamnamesi* ile bazı taşra şehirlerinde belediye teşkilatları kurulmasına rağmen⁶³, organizasyonlar çok yavaş gerçekleştirilebilmiş, merkez, İstanbul'daki teşkilatlanmayı örnek alan bu şehirler için detaylı talimatnameler çıkarmak mecburiyetinde kalmıştır. Antep Belediyesi de, 1864 Nizamnamesi ve talimatnameler çerçevesinde, 1870 yılında kurulmuştur⁶⁴. *Vilayet Dahilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında Talimat*'ın 8.bendinde belediyelerin görevleri arasında, sokak, lağım, su yolu, kaldırım yapımı, inşaatlarda *Ebniye Nizamnamesi*'ne uyulmasının sağlanması, geceleri kandillerin yakılması, şehirde kullanılan erzakın tahkik ve kontrolü, esnafın ölçülere uyup uymadığının denetlenmesi, yiyecek satan yerlerin, sağlığa uygun mal satmasının temini, yangın tulumba ve aletlerinin sağlanması, korunması, kullanımı, fakir ve acizlerin korunması bulunmaktadır⁶⁵. 1871'de belediye işlerinin, mutasarrıfların görevlendireceği bir reis ile reisin başkanlık edeceği altı üyeden teşekkül eden meclis tarafından yürütülmesi⁶⁶, reisin, meclisin aldığı kararları uygulaması ve meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak usul belirlenmiştir⁶⁷.

⁶² 1854'de İstanbul Şehremaneti Dairesi, 1855'te Intizam-ı Şehir Komisyonu ve 1858'de yürürlüğe giren *Daire-i Belediye Nizamı* ile Galata ve Beyoğlu'nda Paris örneği esas alınarak örgütlenme çalışmaları yapılmıştır. Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.IV, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.894; Ortaylı, A.g.m., s.315-316.

⁶³ Birçok taşra kasaba ve şehirlerinde belediyelerin kurulması, 1871 Nizamnamesi ve 1877 *Vilayet Belediye Kanunu*'ndan sonra olmuştur. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, TODAİE Yay., Ankara 1974, s.163.

⁶⁴ İlk Belediye başkanı eşraftan Battalzade Mustafa Ağa'dır. Solmaz - Yetkin, A.g.e, s.52.

⁶⁵ *Düstur*, 1. tertib, c.II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.493.

⁶⁶ Seçimler iki yılda bir yenilenecek, müslümanlar ve gayri-müslimler eşit oranda temsil edilecekti.

⁶⁷ Çadircı, A.g.e., s.275-276.

1877 tarihli *Vilayet Belediye Kanunu* ile belediyeler tüzel kişilik kazanırken, imar işlerini düzenleme, kontrol, bayındırlık hizmetleri, belediye mallarının idaresi, emlak ve nüfus tahriri, alışveriş kontrolü, itfaiye işleri, okul açmak ile belediye gelirlerinin tahsil işlerini yapmaları kararlaştırılmış, uygulamada görevlerin bir kısmını merkezî hükümet, bir kısmını vakıflar yürütmüştür⁶⁸. *Vilayet Belediye Kanunu*'na göre, şehrin önem ve nüfusuna göre 6-12 kişilik bir belediye meclisi teşkili, 2 yılda bir üyelerinin yarısının seçilmesi benimsenmiştir⁶⁹. Şehirde belediye meclisinde danışman üyeler bulundurulmuş, gayri-müslimler seçilmiş teknik personel olarak meclislerde görev yapmıştır⁷⁰. Belediye gelirlerini, kantar hissesi, dellâliye hissesi, kasapların kestikleri hayvanlardan alınan hisse, hayvan vergisi, belediye han ve dükkanlarının kiralari, nakdî cezalar; giderleri ise ibtidaî mektebi öğretmenlerinin maaşları, altyapı çalışmaları, su yolu, kanalizasyon, kaldırım tamirati, aydınlatmada kullanılan malzemelerin tamir ve bakımı teşkil etmiştir⁷¹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Antep kazasında mülki idarede hiyerarşik olarak idarî yapılanma, kaymakam, kaymakam naibi, müftü, mal müdürü, kaza idare meclisi, kaza dava meclisi, evkaf vekili, dava kitabeti, sandık emaneti ve

⁶⁸ Ortaylı, *A.g.m.*, s.317. XX. yüzyıl başlarında Belediyelerin, sayılanlar dışında, sosyal dayanışma görevi de bulunmaktadır. 1867 tarihli *Daire-i Belediye Meclisi'nin Vezâif-i Umumiyesi Hakkında Talimatname*'nin 7. Ve 10. Bendleri uyarınca, kazada hastaların derhal hastahaneye kaldırılması, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının çözüme bağlanması belediyelerin görevleri arasına alınmıştır. *Düstur*, t.I, c.II, s.490-491.

⁶⁹ Stanford Shaw-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, E Yay., İstanbul 1983, s.129; Örneğin kazada 1867 yılında belediye meclisi kasaba ihtiyar meclisi tarafından seçilip, hükümetçe onaylanırken (*Düstur*, t.I, c.II, s.491), 1886 yılında yapılan belediye meclisi seçimlerinde, halktan birinci derecede fazla oy almış olan on kişiden altısı, ikinci derecede fazla oy almış olan 21 kişiden üçü şehir belediye meclisine girmiştir *HS*, 1307/1890, s.114-115; *HMF*, c.II, s.9-10.

⁷⁰ Gayri-müslimlerin mezhepleri de gözönünde tutularak, belediye meclisinde temsil oranları, 1894-1908 arasında, 1894-3/11; 1895-6/13; 1896-1/7; 1897-3/11; 1898-1/11; 1900-4/13; 1901-4/10; 1902-5/13; 1903-4/13; 1904-4/14; 1905-2/16; 1906-2/14; 1908-2/16 şeklindedir (*HS*). Birinci Dünya Savaşı yıllarında belediye meclisi üyelerinin tamamı müslümanlardan müteşekkildir. Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep Belediyesi Tarihi" *GKD*, Gaziantep, Temmuz 1960, s.160.

⁷¹ Barlas, *A.g.m.*, s.135, 141-142.

belediye meclisi şeklindedir⁷². Bu yapı ilerleyen yıllarda daha da genişlemiştir. 1882'de mülkî idareye tahrirat katibi, meclis-i bidâyet ve ticaret mahkemesi katılmıştır. Görevli diğer memurlar arasında evkaf vekili, baştahsildar, telgraf müdürü ve tapu katibi bulunmaktadır. Rüsûm-ı Sitte ise müdür, başkatip ve sandık eminininden teşekkül etmiştir⁷³. 1894'lerde bürokratik hiyerarşide⁷⁴ kaymakamdan hemen sonra kaza idare meclisi gelmektedir⁷⁵.

XIX. yüzyıl ortalarında şehirde, özellikle kırsal kesimde güvenliği sağlamakla yükümlü olan zaptiye müdürleri, Halep Valiliği ve divanı tarafından tayin edilmiştir⁷⁶. Zaptiye teşkilatının jandarmaya dönüştürülmesi XIX. yüzyılın son çeyreğindedir⁷⁷. XX. yüzyıl başlarında, Antep'te askeri birlik olarak, Vilayet Jandarma Alayı'nın 1. ve 2. bölükleri ile 76. Antep Alayı'nın taburları görev yapmıştır⁷⁸. Şehir içindeki güvenliği tesis amacıyla, 1903 yılında şehirde 6 karakol

⁷² HS, 1295/1878, s.75.

⁷³ HS, 1299/1882, s.75.

⁷⁴ 1908'lere kadar, bürokrasi içindeki görevlilerin ortalama 1/5'i gayri-müslimlerdenidir.

⁷⁵ Başkanlığını kaymakamın yaptığı bu idare meclisinin 8 üyesinden 4'ü (kaymakam naibi, müftü, mal müdürü, tahrirat katibi) doğal üyedir. Diğer 4 üye ise seçilmiş üyelerdir. Mal Kalemi 4 üyeden müteşekkildir. Bidayet Mahkemesi'nin naib başkanlığında 2 üyesi vardır. Bidayet Kalemi ve Evkaf Komisyonu'nun üye sayısı 4'dür. Nüfus İdaresi, Nafia Komisyonu (başkanı kaymakam, 6 üye), Ziraat Meclisi (8 üye), Ziraat Bankası Şubesi başkanla birlikte 7, Maarif Şubesi 6 üyeden oluşmaktadır. Ticaret Mahkemesi'nin 1894'de yalnızca başkanı bulunmaktadır. Belediye Meclisi, başkan yönetiminde 11 üyeden oluşurken, Düyun-ı Umumiye 2 üyeye, Reji İdaresi 4 üyeye çalışmalarını yürütmüştür (HS, 1312/1894, s.174-177). 1895'de kazada Orman Ondalık Memurluğu kurulmuştur (HS, 1313/1895, s.181). 1898'de Ziraat Meclisi kaldırılmış, 1900'de Ziraat Bankası Meclisi göreve başlamıştır (HS, 1318/1900, s.215). 1902'de Ziraat Odası, Reis Hamdi Efendi başkanlığında 4 üyeye göreve başlamış (HS, 1320/1902, s.228), 1904'de odanın ismi Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası olarak değiştirilmiştir (1904-1919 arasında Ticaret Odası reisliği yapanların yaklaşık %6'sı eşraftandır. Oğuz Göğüş, "Günümüze Kadar Şehrimizde Ticaret Odası Başkanlıkları Yapanlar" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1968, s.13). Bir katip ve 4 üyeden teşekkül eden odanın başkanı Abdülkadir Efendi'dir (HS, 1322/1904, s.235); "15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep" isimli eserde, Cumhuriyet'e kadar bir varlık gösteremeyen Gaziantep Ticaret Odası, 1897 yılında kurulmuş görülmektedir (Gaziantep 1938, s.78).

⁷⁶ HS, 1264/1848; Güzelbey, GŞMS, c.144, s.27.

⁷⁷ HS, 1296/1880; 1318/1900.

⁷⁸ 1 tabur Antep'te, 1 Kilis'te, 1 Kızılhisar'da ve bir tabur A'zaz'da bulunmuştur. HS, 1318/1902, s.152, 165.

faaliyet göstermektedir⁷⁹. Mahalle, çarşı, bağ bekçileri ise 29.4.1914 tarihli kanuna kadar, bir merkeze bağlı çalışmamışlar, ücretleri mahalle halkı, çarşı esnafı veya bağ sahipleri tarafından verilmiştir⁸⁰.

b. T e k P a r t i D ö n e m i

1921 *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'na göre, vilayetler mahalli işlerde müstakil kabul edilmiş, vakıflar, medreseler, eğitim, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia, sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve idaresi kurulan vilayet şuralarına bırakılmış, şura üyelerinin vilayet halkı tarafından seçilmesi öngörülmüştür. Vilayetler, iktisadî ve sosyal ilişkileri itibarıyla birleştirilerek, umumi müfettişlikler kurulmuştur⁸¹. Milli Mücadele şartlarında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu uygulanamamış, 1924 yılında vilayet olan Gaziantep, aynı yıl çıkarılan yeni anayasaya göre, idarî teşkilata kavuşmuştur⁸². Bu dönemde idari bölünme geçmiş dönemin son izlerini taşımaktadır⁸³.

Cumhuriyet hükümetinin adalet sistemine verdiği önem çerçevesinde, vilayette 53 hakim görevlendirilmiş, bunların 42'si şehir merkezinde görev yapmıştır⁸⁴. Şehirde bakanlıkların temsilciliklerinin bulunması yanında, meşrutiyet döneminde kurulan özel idare, Cumhuriyet döneminde çalıştırılabilmıştır. Valinin idaresi ve denetiminde görev yapan bu kuruluş, önemli kamu görevlerini yürütmüştür⁸⁵. 1924 Anayasası mahalli idarelerle ilgili düzenlemeleri ihtiva

⁷⁹ HS, 1321/1903, s.235; Bu sayı 1905'te 10'a çıkar (HS, 1323/1905, s.254), 1908'de şehirde yine 6 karakol görülmektedir (HS, 1326/1908, s.236).

⁸⁰ H.Remzi Çitci - Şakir Sabri Yener, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Yeni Matb., Gaziantep 1971, s.55.

⁸¹ Madde 11-12, 23. Suna Kili - Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"*, Türkiye İş Bankası Yay., Kurtuluş Bas., Ankara 1985, s.92-93.

⁸² Gencay Şaylan, Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.II, s.404.

⁸³ Baykara, *A.g.e.*, s.140-141. Milli Mücadele'de mülkî ve idarî bölünme için bkz. Ek.2.

⁸⁴ *BIUM*, 1927, s.193.

⁸⁵ Yollar, okullar, sağlık tesisleri, bayındırlık işleri vb. *15.Cumh....*, s.53.

etmediğinden, mahalli idareler, Osmanlı döneminden gelen kanun ve yönetmeliklerle idare edilmiştir⁸⁶. Şehirde uzun yıllar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı ve C.H.P. Başkanlığı yapan Hacı Ömerzade Mehmet Ali (1922-1924, 1927-1931) ve Hamdi Kutlar (1931-1946) dönemlerinde başarılı projeler gerçekleştirilmiştir⁸⁷. 1927 yılında kent nüfusunun %1.6'sını devlet memurları teşkil etmektedir. Memurlar arasında en önemli kesim, ordu mensupları, P.T.T. görevlileri, hakimler dışında kamu hizmetlerinde görev yapanlardır⁸⁸. 1927 yılında belirli bir eğitimi gerektiren, özel hizmet yapan hakimler, ordu mensupları ve P.T.T. görevlileri, devlet açısından ayrı ayrı roller verilerek, farklı statülerde görülürken, 1935 yılında ordu mensupları, diğer devlet memurları ile aynı statüde değerlendirilmiş, 1945'lerde ise hakimler ve P.T.T. görevlileri de devlet yapısı içindeki rolleri açısından eşitlenmiştir⁸⁹. Devlet memurları içinde statülerin eşitlenmeye başlaması, savaş sonrası, tek partinin ordu mensuplarına yaklaşımının 1935'ten sonra değişmeye başladığı fikrini uyandırmaktadır. Cumhuriyet döneminde, merkezden tayin edilen devlet memurlarının kanunlar çerçevesinde gerçekleştirdiği uygulamalar, devlet - halk ilişkilerinin düzelmesini sağlamıştır⁹⁰.

Savaş öncesi şehirde mülke sahip bir kısım Antep eşrafı Fransızlarla mücadelenin şehir dışında yapılmasını istemiş⁹¹, bu istekleri gerçekleşmeyip, savaş şehir içinde yapılırken, bu zenginlerin ve eşrafın çoğu savaş sırasında şehri

⁸⁶ Şaylan, *A.g.e.*, s.396; XIX. yüzyılın ikinci yarısında mahalli idareler, idare meclisleri, ziraat, sağlık, maarif, nafia komisyonları, menafi-i umumiye sandıkları ve belediyeler iken (Ortaylı, *A.g.e.*, s.309-317), Cumhuriyet döneminde bu görevler il özel idareleri ile belediyeler tarafından üstlenilmiştir.

⁸⁷ Barlas, *Belediye...*, s.180, 182-183; "Belediye İtfaiyesi" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1963, s.9.

⁸⁸ % 66.5. *BIUM*, 1927, s.193.

⁸⁹ Bkz. Ek. 27.

⁹⁰ Hulusi Yetkin, "Cumhuriyet Devrinde Gaziantep İlinde Toplum Hayatında Meydana Gelen Gelişmeler" *GKD*, Gaziantep, Ekim 1968, s.22.

⁹¹ Ali Nadi Ünler, *Gaziantep Savaşı*, Kardeşler Matb., İstanbul 1969, s.78.

terk etmiştir⁹². Böylece savaş sonrasında iki grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup, savaş sırasında şehirde kalarak savaşmış, mahallî liderler konumuna gelmiş, umumiyetle orta sınıfa mensup kişilerden; ikinci grup ise önceden beri mahallî idarelerde önemli görevler yapmış geniş ailelerden teşekkül etmekte idi. Bu iki grup, muhtarlık, belediye, ticaret odası idareciliği seçimlerinde mücadele etmiş, bu mücadeleler dolayısıyla pasif hale gelen siyasilerin merkezî idarede etkili olamamaları yüzünden, şehir, devlet yatırımlarından azami faydayı sağlayamamıştır. 1930 yılında Gaziantep milletvekili Kılıç Ali şehre gelerek, bu iki grubun mücadelesini önlemeyi amaçlayan çalışmalar yapmıştır⁹³.

1923 - 1946 yılları arasında tek parti döneminde, şehirde C.H.P. adayları tek liste ile seçime girmiştir. Birden fazla parti listesi ile yapılan ilk seçim 1946 seçimleridir. Bu seçimleri, birkaç aylık geçmişi olan D.P.'ye karşı C.H.P. kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen kıtlık⁹⁴, şehir kamuoyunun, tüm ülkede olduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partisi'ni suçlamasına ve halk üzerinde partinin etkisinin kaybolmasına yol açmıştır. Antep ve ilçelerinde, merkezî yönetimin ve C.H.P.'deki merkezî otoritenin baskısına karşı propagandalarını hızlandıran D.P. hızla teşkilatlanmış, 14.5.1950 genel seçimlerinde şehir oylarının % 54.91'ini almıştır. C.H.P. ise % 41.05'de kalmıştır⁹⁵. Bundan sonra yapılan belediye seçimlerini de D.P. kazanmıştır⁹⁶. Şehirde partilerin politik teşkilatlanmaları için gerekli mali kaynak zengin aileler tarafından karşılanmıştır⁹⁷.

⁹² Ünler, *A.g.e.*, s.87.

⁹³ Hulusi Yetkin, *Gençlere Başarı Yolu, Cemil Alevli'nin Hayatı ve Görüşü*, Işık Matb., Gaziantep 1963, s.70 -73; Yener, *A.g.e.*, s.116-117.

⁹⁴ Yener, *İncilipınar...*, s.169-177; II. Dünya Savaşı yıllarında şehirde karaborsacılık yayılmış, karne uygulaması başlatılarak, semtlere dağıtma birlikleri ve idare heyetleri kurulmuştur. *Yeni Gaziantep*, 8.11.1941, s.1; 2.7.1942, s.1. 1937 yılından 1943 yılına kadar işyeri ve işçi sayıları 2/3 oranında düşmüş, suç işleme oranları yükselmiştir. DİE, *Hükümlüler İstatistiği*, Neşr.no.256, Ankara 1946, s.3.

⁹⁵ Oyların % 3.41'ini ise C.M.P. almıştır. "Türkiye'de Genel Seçim Sonuçları" *GKD*, Gaziantep, Ekim 1965, s.225.

⁹⁶ Belediye ve il genel meclisi seçimlerinin D.P. tarafından kazanılmasında en önemli sebep, II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı döneminin yanında, kendisine hizmet gelmesini ve bunda hükümet

4. Şehir Dokusu ve Planlı Şehirleşmeye Geçiş

Havasının ve suyunun güzelliği, yetiştirdiği bilim adamlarının çokluğu ile uzun yıllar "Arus-ı Arabistan" diye ün kazanmış olan⁹⁸ Antep'te şehir dokusunun oluşumu kale ve çevresinden başlamıştır. Şehir, kalesi, mahalleleri, çıkmaz sokakları, camileri, hamamları, bedesten ve çarşıları ile örnek bir Türk-İslam şehridir⁹⁹. Herhangi bir saldırı anında halkın, acilen kaleye sığınma mecburiyeti, böyle bir yapılanmayı mecburi kılmıştır. Sokakların düzeni de bu oluşuma güzel örnekler teşkil eder. Eski şehir dokusunda, merkezde uzun sokaklar bulunurken¹⁰⁰, mahallelerde bulunan sokaklar kısa, dar, çoğunlukla çıkmaz¹⁰¹ ve eğri büğrüdür¹⁰². Toplumda, iki ucu açık sokaklar bütün halkın ortak malı kabul edilmiş, çıkmaz sokaklar ise yalnız mahalle sakinlerinin mülkü sayılmıştır¹⁰³. Bu durum İslam şehirlerinde hem iklime bağlı özellikleri göstermekte¹⁰⁴, hem de sokaklardaki evlerin konumu, varolan bireyci tutumu açıkça göstermektedir¹⁰⁵. Şehrin gelişmesinde, geleneksel eksenin kale ve bedesten olduğu daha çok Şehreküstü Mahallesi'nde göze çarpmaktadır. Şehirleşmenin, kesintisiz bir süreç olmaması,

desteğinin gerektiğini bilen şehir sınırları içindeki kasaba ve köy oylarının D.P.'ye kaymış olmasıdır. Hulusi Yetkin, *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Yeni Matb., Gaziantep 1968, s.75-78.

⁹⁷ Parti binasının kiralanması, kullanılan taşıtlar ve görevlilerin ücretleri. Atilla Ocak ile mülakat.

⁹⁸ *HS*, 1300/1883, s.85.

⁹⁹ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı, Yurt Yay., İstanbul 1995, s.213.

¹⁰⁰ Şehir merkezinde ticaret yoğun olduğundan, dükkanlar bu sokaklar üzerinde dizilmiştir. Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrimi, Süreci (11-15.yy.)*, İstanbul 1987 (Basılmamış doktora tezi), s.151.

¹⁰¹ Şehirde 1968'de 266 adet çıkmaz sokak, 135 geçit bulunmaktadır. Hulusi Yetkin, "Gaziantep İlinde Mevcut Belediyeler", *GKD*, Gaziantep, Ekim 1968, s.250.

¹⁰² Şehrin eski mahallelerinden Türktepe'de basamaklı mahalleler de bulunmaktadır.

¹⁰³ Stefanos Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine" *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1992, s.10.

¹⁰⁴ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi, Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gözlemler" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1968, s.66.

¹⁰⁵ Kuban, *A.g.m.*, s.69.

siyasi ve ekonomik şartların şehirleşmeye etkileri¹⁰⁶ gözönünde tutulursa, bu sürecin en belirgin göstergeleri dinî yapılardır. Antep'te yeni ortaya çıkan mahallelere cami ve mescitler kurulmuş, mahalleler de isimlerini bu cami ve mescitlerden almıştır. Şehre baştan ve daha sonra gelerek yerleşenler, genel olarak ya bir akraba topluluğu veya aynı inanç, mezhep veya tarikat mensupları olmuştur¹⁰⁷.

XVI. yüzyılda bazı mahallelere ismini vermiş¹⁰⁸ olan camilerden, günümüze kadar gelenlerin birbirine olan uzaklıklarından anlaşıldığı kadarı ile şehir geniş bir alan üzerine kurulmuştur¹⁰⁹. XIX. yüzyıla kadar camilerin umumiyetle, şehrin ileri gelenleri ve bürokratlarca yaptırıldıkları görülmektedir¹¹⁰. Antep'te XV. yüzyıl ve öncesinde yapılmış 4 cami bulunmaktadır. XVI. yüzyılda 9, XVII. yüzyılda 11 ve XVIII. yüzyılda ise 10 cami yapılmıştır¹¹¹. Boyacı, Eyüboğlu, Şahveli, Bostancı, Bekirbey, Alaybey, Kozluca, Kılıncoğlu, Bey, Kozanlı, Kanalıcı, Karagöz ve Karatarla mahalleleri adlarını XVIII. yüzyıla kadar bölgelerinde yapılmış cami adlarından almıştır. Şehirde bu dönemde varolan camilerin çoğu başlangıçta mescit olarak yapılmış, daha sonraki yüzyıllarda büyütülmüş veya tamir görmüştür. XIX. yüzyılda şehirde mevcut camiler 15.195 kişiden fazla insanı alabilecek kapasitededir. Camilerin yüzölçümleri ise 12.187 m²'den fazladır¹¹².

¹⁰⁶ R.B.Serjeant, *İslam Şehri*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s.123.

¹⁰⁷ Cami ve mescitler yanında, şehre yayılmış durumda bulunan türbeler bunun en güzel göstergesidir.

¹⁰⁸ Şehir merkezi ve civarında, yer isimlerinin, özellikle Arapça, başka dillerde isimler yerine, Türkçe isimler ve Milli Mücadele kahramanlarının isimleriyle değiştirilmesi, ilk etapta 1960 yılında, ikinci olarak 1980 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bunda mahallî idarelerin politik eğilimlerinin etkisi de bulunmaktadır. İlk değiştirilen yer isimleri için bkz. *Gaziantep Vilayeti*, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gnl.Md.Yay.,no.24, Ankara 1960; C.Cahit Güzelbey, "Değiştirilen Köy Adları", *Yöre*, Gaziantep, Eylül 1991.

¹⁰⁹ Özdeğer, *A.g.e.*, s.119.

¹¹⁰ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, (Basım yeri ve tarihi bulunmamaktadır); Ayrıca Şahinbey ve Şehitkamil belediyeleri cami kayıt defterleri.

¹¹¹ Batılılaşmanın etkilerinin görüldüğü XIX. yüzyılda yapılmış camiye rastlanmamıştır.

¹¹² Yüzyıllara göre camiler, kapasite ve yüzölçümleri hakkında tablo ve kroki için bkz. Ek.3.

Camilerin konumu, şehrin, kale etrafında kurulmaya başladığını ve kale temel nokta alınacak olursa, şehrin XVI. yüzyılda güneydoğuya ve kısmen de güneybatıya doğru genişlediğini göstermektedir. Bu gelişmede Alleben deresi doğal bir hat olmuş ve derenin kuzeyi yerleşim bölgesi olarak XIX. yüzyıla kadar kullanılmamış görünmektedir¹¹³. 1903'lerde Antep, Arap mimarisinin etkilerini taşıyan yapıları¹¹⁴, güzel, geniş ve temiz sokakları, bağ, bahçe ve zeytinlikleri ile güzel manzaralı bir şehir profili çizmektedir¹¹⁵.

1831'de 50 civarında olan mahalle sayısı¹¹⁶, bu mahallelerin çoğunun parçalanmaları neticesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında 84'e çıkmış¹¹⁷, 1894'te 86 olmuştur¹¹⁸. Antep mahalleleri Cumhuriyet dönemine kadar bu parçalanmış yapısını sürdürmüştü, bu dönemde küçük mahalleler birleştirilmiştir¹¹⁹.

Kazadaki semt organizasyonu içinde en büyük birime "daire" adı verilmektedir. 10 dairenin her biri ortalama 4 - 14 mahalle, bölük veya haneden müteşekkildir¹²⁰. Kazada, halkın %86'sı 62 mahallede ikamet etmektedir. Mahallelerde oturanlar, ortalama 100 - 300 kuruş emlak vergisi ödemektedir. En kalabalık nüfusa sahip mahallelerin, kaza merkezi olan ve kale çevresini kuşatan Ammu mahallesinin bitişiğinde yer alan mahalleler olduğu dikkati çekmektedir¹²¹.

Şehir merkezinde, bölüklerde oturanlar, asker menşeli topluluklardır. Bölgenin fethinden sonra, askeri birlikleri oluşturan boy ve oymakların yerleştikleri

¹¹³ İbadet yerlerine göre şehir gelişim krokisi için bkz. Ek.4.

¹¹⁴ Halim Yağcıoğlu, *Burası Sınır Şehri Gaziantep*, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1958, s.6.

¹¹⁵ *HS*, 1321/1903, s.235.

¹¹⁶ Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.6; 1390'larda da mevcut olan ve en eski tamir kitabesi 1481'e tarihlenen Antep Kalesi merkez olmak üzere, kazada 1536'da 33, 1549'da 29, 1574'de 31 mahalle bulunmaktadır. Özdeğer, *A.g.e.*, s.119, 134.

¹¹⁷ *HS*, 1285/1868, s.184; *HS*, 1288/1871, s.123.

¹¹⁸ *HS*, 1312/1894, s.304. Mahalle sayısı 1892'de 70'e düşmüş, 1893'de 82'ye çıkmıştır. *HS*, 1309/1892, s.174; *HS*, 1310/1893, s.192.

¹¹⁹ Güzelbey, *A.g.e.*, c.142, s.7.

¹²⁰ *HMF*, c.I, s.21-24. Ek.6, 6c.

yerler, sonraları idarî bir birim haline gelmiş ve “bölük” adını almıştır¹²². Kale ve çevresinde 8 bölükten müteşekkil Ammu Mahallesi Dairesi’nde 535 nüfus bulunmaktadır. Yine Debbağhane Mahallesi’nde 12 mahalle yanında 2 bölük yer almaktadır. Bu bölüklerin nüfusu ise 185 kişidir. Alleben Çayı üzerindeki 2 köprü ve “asakir-i şahane” deposu, bölüklerin etkisi altında bulunan alandadır. Bölüklerde ikamet edenler, asker menşeliler ve aileleri olduğundan, emlak vergisi vermemektedirler¹²³.

Hanelerin yer aldığı dairelerde oturanlar ise, kazanın en güvenilir bölgesine yerleşmiştir. Bu kesim, Alleben Çayı ve kalenin gerisinde kalmaktadır. Şehreküstü içinde, Gülşen Dairesi’nde 7, Arab Dairesi’nde1, Cevizlice Dairesi’nde ise 1 hane bulunmaktadır¹²⁴. Hanelerde oturanlar aynı soydan kişiler olmalıdır.

1867 yılından 1869'a kadar Antep'te 10.001 hane bulunmaktadır. 1868 - 1869 yılları arasında Türk nüfus % 66.6 artmış olmasına rağmen, hane sayısı aynı kalmış, 1872 yılında genel hane sayısı 9.749'a düşmüştür (% 2.51)¹²⁵. 1867 - 1869

¹²¹ HMF, c.II, s.9-10.

¹²² Bahaeddin Yediyıldız, “Ordu İlinin Tarihçesi” *Ordulu’lar Rehberi*, Ankara 1998, s.22.

¹²³ Hükümet binasının yer aldığı İbn-i Şükür Mahallesi’nde oturan bazı kişiler de emlak vergisinden muaf tutulmuştur. HMF, c.I, s.21-24.

¹²⁴ HMF, c.I, s.21-24.

¹²⁵ Uğuroğlu Barlas, “Gaziantep Nüfusu” *GKD*, Gaziantep, Kasım 1959, s.273; Müslümanlara ait hane sayısındaki en çarpıcı artış, 1872-1873 dönemindedir. 1872’de müslüman hane sayısı 8.655’den 9.812’ye çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan müslüman hane sayısındaki artış dolayısıyla (%13.36), kent bütününde hane artış oranı %16.7 olmuştur. 1878’de 10.977 olan genel hane sayısı, 1891’de 6.950’ye düşmüş görünmektedir (Anlaşıldığı kadarı ile salnamelerde verilen rakamlardan birincisi nahiyelerle birlikte, ikinci ise yalnızca şehir merkezidir. 1886’da şehir nüfusundan ve hane sayısından bahseden Hasırcızoade kaza merkezindeki emlak sayısını 6.330 olarak göstermektedir. Nahiyelerle birlikte emlak sayısı 13.910’dur. c.II, s.6); 1891’den 1902’ye kadar hane sayısı % 0.51’lik bir yükselişle, 6.950’den 6.986’ya çıkmış, bir yıl sonra %0.88’lik artış ile 7.048’e, iki yıl sonra 1905’de 11.641’e yükselmiştir. Bu dönemde artış % 65.16’dır. Hane sayısı 1906’da 12.531 (artış %7.6), 1908’de ise 14.951 (artış %19.31)’dir (Salnamelerde, şehir nüfusu ve hanelere ait verilen bilgiler oldukça sağlıklı görünmektedir. Bazı yıllar üstüste nüfus ve hanelerin sayıları aynı yazılmış, birkaç yıl sonra, çarpıcı artış ve düşüşler kaydedilmiştir. Örneğin 1868’den itibaren tüm kazadaki hane ve selamlıklar ile nahiyeye ve köylerdeki haneler, ahırlar, samanlıklar ayrı ayrı hane olarak yazılmış, bu durum vergi artışına ve halkın sıkıntıya düşmesine sebebiyet verdiğinden 1895 tadilatı ile durum düzeltilmiştir. HMF, c.II, s.40; Hane sayılarının yıllara göre olağanüstü farklılaşmaları, tahrirde bilgisizlik, dikkatsizlik veya devlet ve mahallî idarelerin yanlış uygulamalarından kaynaklanmış olmalıdır. Bkz. Ek.5.

arasında hane sayılarının nüfus içinde dağılımı ise, Müslüman hane sayısı 8.907 (% 89.06), Hıristiyan hane sayısı 1.027 (% 10.26), Musevi hane sayısı ise 67 (% 0.66)'dir.

XX. yüzyıl başlarında imar durumuna bakıldığında, kazada 40 cami, 220 mescit, 25 medrese, 16 tekke, 8 kilise, 1 havra, 42 okul, 14 hamam, 2849 dükkan¹²⁶, 32 han, 4 bedesten¹²⁷, 24 değirmen, 2000 kumaş tezgahı, 16 tabakhane, 14 meyhane, 4 basmahane, 60 kahvehane, 50 boyahane, 5 sabunhane, 10 masara, 2 hastahane, 1 redif deposu ve 1 hükümet konağı görülmektedir¹²⁸. Şehirdeki, etrafı bağ ve bahçelerle çevrili olan binaların yapımında, şehre 4 saat uzaklıkta bulunan Çarpın Köyü'nden çıkan kırmızı mermer ile, 1 saat uzaklıkta güneydoğusunda bulunan Karataş adlı bölgeden çıkan siyah taşlar kullanılmıştır¹²⁹.

Antep'in sosyo-ekonomik yaşantısında su önemli bir yer tutmaktadır. Şehrin su kaynağı, Antep'in 2.5 saat uzağında bulunan Sacurbaşı ve Pancarlı mezralarından çıkan Sacur isimli nehirdir. Antep'te kullanılan bir başka su, Tavebent'ten çıkan Alleben suyudur (Aynü'l-leben). Yine Çağdığın ve Kızılcahisar köylerinden çıkan diğer Sacur suyu Fırat'a dökülmektedir. Antep'te cami, mescit, çeşme ve hamamlar umumiyetle Pancarlı'dan çıkan suyu kullanmıştır¹³⁰. Şehirde altyapının teşekkülü öncesi, kanavetlerin şehir içi su dağıtımında kullanılmasından dolayı, kent imarı genişleme imkanı bulamamıştır. Su, şehre 1710 yılında Kadı Mahir Efendi tarafından getirtilmiştir. Daha önce mevcut olan livas, ark ve

¹²⁶ XVII. yüzyılda şehirde dükkan sayısı 3900'dür. Evliya Çelebi, *Seyahatname, Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672*, c.IX, Devlet Matb., İstanbul 1935, s.355.

¹²⁷ Sancağın tamamında 6 bedesten ve 179 han bulunmaktadır (Cuinet, *A.g.e.*, s.156), Bu yapılar, vilayette yoğun bir ticari hayat bulunduğunu göstermektedir.

¹²⁸ *HS*, 1321/1903; 1326/1908.

¹²⁹ *HS*, 1284/1867, s.137; 1287/1870, s.123; Behçet Kemal Çağlar, "Gavurun Kurşunu Deymez Adama Diyenlerin Şehrinde" *Başpınar*, Gaziantep, Ocak 1944, s.2.

¹³⁰ *HS*, 1284/1867, s.137-138; 1308/1891, s.166. Şehirde 1903'de 72 çeşme ve 14 hamam suyunu buradan almaktadır. Sancakta hamam sayısı 96'dır. Cuinet, *A.g.e.*, s.156.

kanavetlerle bir evden ötekine geçerek dağıtılan su, 1938'lere kadar aynı usullerle şehirde kullanılmıştır¹³¹.

Savaş yıllarında şehir ve etrafındaki bağlar harap olmuş¹³², savaştan sonra uzunca bir süre, toparlanma ve onarım dönemi yaşanmıştır. Bölgenin Suriye sınırında oluşu ve stratejik konumda bulunması yüzünden, şehre uzunca bir müddet yol yapılamamıştır¹³³. Şehrin fizikî bir ünitesi olan ve toplumsal bir hücre niteliği taşıyan¹³⁴ mahallelerin sayısı 1950'lerden sonra hızla artmıştır¹³⁵. Bunun sebebi, su ve elektriğin yaygın olarak kullanılmaya başlanması, nüfusun artmaya başlaması ve belediye hizmetlerinin yaygınlaşmasıdır. Şehir dokusu açısından feodal şehir yapısından, çağdaş şehirciliğe geçiş dönemi olan 1923 -1950 arasında modern konutlar yanında duvarlı, bahçeli, avlulu, sokaktan kopuk konut yapımı sürmüştür¹³⁶. Bu dönemde şehirde yaklaşık 12.000 hane bulunmaktadır¹³⁷. Karataş kaplama ve çıkmazlarla dolu şehir dokusunun çekirdeği, ticaret merkezi, geleneksel yerleşim yerlerinin yer aldığı kale çevresi ve Türktepe bölgesinden müteşekkildir¹³⁸. Nüfusun dar bir alanda sıkışması, iç ulaşım ve dolayısıyla ticarî meseleler, kentin dairevi gelişmesini, özellikle kuzey-güney yönlerinde büyümesini zorunlu kılmıştır. Bu genişlemenin daha ziyade 1937-1950 dönemlerinde olduğu

¹³¹ Ömer Asım Aksoy, "Eski Bir Kültür ve Medeniyet Şehri" *Başpınar*, Gaziantep, Ağustos 1943, s.1-3; C.Cahit Güzelbey, "Kadı Mahir Efendi ve Antep Suyu" *GKD*, Gaziantep, Mart 1965, s. 9-10. Suların akış yönlerinde şehirde 7 köprü yapılmıştır. *HS*, 1284/1867, s.137; Evliya Çelebi bu ark ve kanavetlerden bahsederken, evden eve geçen sudan ve her evin bahçesinde bulunan havuzlardan bahsetmektedir. Evliya Çelebi, *A.g.e.*, c.IX, s. 355.

¹³² Asım Akdoğan, "Tarihte Gaziantep" *GKD*, Gaziantep, Şubat 1961, s. 6-7; *15. Cumh....*, s.61.

¹³³ Yetkin, *GTD*, s.70.

¹³⁴ Kuban, *A.g.m.*, s.66; Raymond, *A.g.e.*, s.213.

¹³⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında mahalle sayısı 34, 1961'de 49, 1968'de 53, 1972'de 77, 1989'da 113, 1997'de 145'dir. "Gaziantep'te Anayasa Halkoyu Neticeleri" *GKD*, Gaziantep, Temmuz 1961, s. 4-5; *G/Y*, 1968, s. 249; *G/Y*, 1973, s. 237; Şehitkamil ve Şahinbey Belediyeleri mahalle çizelgeleri. Halil Aksu, "Gaziantep'te Eski ve Yeni Mahalle İsimleri" *GKD*, Gaziantep, Mart 1959, s. 107. Mahallelerin eski ve yeni adları hakkında bkz. Ek.7.

¹³⁶ "Türkiye, İl İl Dünü, Bugünü, Yarını. Gaziantep" *Yurt Ans.*, c.IV-V, Anadolu Yay., İstanbul 1982, s. 3047, 3053; *Gaziantep Kent Bütünü*, İller Bank.Yay., İstanbul 1971, s.5.

¹³⁷ Barlas, *Belediye....*, s.184.

görülmektedir¹³⁹. Bu tarihler arasında şehirde nüfusları giderek artan Bey, Akyol ve Yavuzlar mahallelerinde 3 cami yapılmıştır¹⁴⁰.

1950'li yıllardan sonra, şehir dokusunun eski yapısından hızla açılması¹⁴¹, binaların artması, yüksek gelirliilerin şehir batısına doğru koridor biçimli iskânı, bahçeli ve apartman tipi evlerin şehir dokusundan tamamen kopması, yolların asfaltlanması, çimento fabrikasının açılması, betonarme bina sayısının çoğalması ve ikamet alanlarının statüyü temsil etmeye başlamasının temelinde bu geçiş dönemi yatmaktadır¹⁴². 1950 yılından önce dokudaki yavaş gelişme sırasında, mezarlıklar Araban yoluna taşınmış, boş alanlar, ev yaptırabilecek kişilere dağıtılmış, garajlar yapılmış ve küçük esnafa ait işyerleri ile doldurulmuştur¹⁴³. 1940'larda şehirde modern binalar yapan şirketler ve esnaf ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte taşçılar ve yontucuların eksilmemiş olması, hatta giderek artması, şehirde eski mimarî tarzının¹⁴⁴ da sürdüğünü göstermektedir¹⁴⁵.

¹³⁸ *GIY*, 1968, s.152; *GKB*, s.55.

¹³⁹ Hulusi Yetkin, "Eski Gaziantep Mahallelerinde Açılması Gereken Yeni Yollar" *GKD*, Gaziantep, Mart 1968, s. 56-57; *GKB*, s.3.

¹⁴⁰ Şahinbey Belediyesi cami kayıt defterleri.

¹⁴¹ Bu durum gelir gruplarının artışı ve sosyal değişme hızı ile doğru orantılıdır. *GKB*, s.113.

¹⁴² Nadir Gül, "Güzelleşen Gaziantep" *GKD*, Gaziantep, Ekim 1966, s. 221-222; Gaziantep Çimento Fabrikası 1961 yılında faaliyete geçmiştir. "Gaziantep'in Bir İş Dalı Çimento" *GKD*, Gaziantep, Ekim 1966, s. 223; *Yurt Ans.*, c. IV, s.3027; Hulusi Yetkin, "Gaziantep'te Biriketçilik, Kerpiç ve Taşçılığın Yerini Alıyor" *GKD*, Gaziantep, Şubat 1968, s.18; *GBB*, *Nazım İmar Planı Raporu*, Gaziantep 1990, s.55.

¹⁴³ Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep'ten Kesitler, Ar Yay., Gaziantep 1992, s.18.

¹⁴⁴ Cumhuriyet döneminde eski şehir dokusunda yer alan evlerin fiyatları yine sosyal statüye ait bilgi vermemektedir. Bu dönemde ev fiyatları Eyüboğlu Mahallesi'nde 16-150, Bostancı'da 10-30, Alaybeyi'nde 30-60, Tepebaşı'nda 30-75, Şekeroğlu'nda 15-42, Akyol'da 40-100, Çukur Mahallesi'nde 48-240, Kozanlı'da 12-30 T.L. arasında değişmektedir. *Yeni Gaziantep*, 22.2.1941, s.4.

¹⁴⁵ 1945'de şehirde 200 taşçı ve yontucu varken, bu sayı 1950'de 250'ye, 1955'de 350'ye çıkmıştır. "Gaziantep'te İş ve Sanat Yerleri" *Adım Adım Türkiye, Vilayetler Külliyesi "Gaziantep"*, İstiklal Matb., Ankara 1958, s.36.

Antep'te, 1882'de yürürlüğe giren *Ebniye Kanunu* uyarınca imar çalışmaları yapılmış, 1928'den sonra bu kanuna eklenen veya geliştirilen maddelerle çalışmalar devam etmiş, 1930 yılında çıkan 1580 sayılı *Belediyeler Kanunu* ile¹⁴⁶ belediyelere imar planı yapma mecburiyeti getirilmiştir¹⁴⁷. Bu çerçevede 1933 ve 1935 yıllarında Alman Profesör Hermann Jansen'e Gaziantep'in ilk imar planı yaptırılmış¹⁴⁸, bu plana göre Suburcu, Gaziler ve Karagöz Caddeleri genişletilerek düzenlenmiş, Atatürk Bulvarı ve İsmet İnönü Caddeleri açılmıştır¹⁴⁹. Şehirde gecekondulaşma ve plansız bina yapımı 1948'te başlamış¹⁵⁰, buna karşılık planlı gelişme gayesiyle mahalli idareler büyük gayret sarf etmiştir¹⁵¹. Çok partili döneme geçişte nüfusun artması ve şehrin gelişmeye başlaması, Jansen'in planının uygulanmasını imkansız kılmıştır. Buna rağmen, bu plan çerçevesinde mahalleler büyük ölçüde düzenlenmiştir¹⁵².

Bir ticaret merkezi olan Halep'in elden çıkmasından sonra, bir sınır şehri olan Antep'e bir süre yeni yollar yapımı durdurulmuş ise de, coğrafi konjonktür gereği Cumhuriyet yönetimi şehri bir ticaret merkezi yapmaya yönelmiş, ilk 15 yılda 222 km. tam şose, çeşitli yolların tamirat, toprak tesviyeleri, 13 köprü ve 274 menfez yapılmıştır¹⁵³. Bütün yapılanlara rağmen, 1940'lı yılların sonlarında yaz kış geçit veren nitelikte yolların uzunluğu 44 km., bozuk yolların uzunluğu ise 301

¹⁴⁶ Cezmi Sevgi, *Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular*, İzmir 1988, s.81.

¹⁴⁷ 50. Yılda İmar ve Yerleşme (1923-1973), İmar İskan Bak.Yay., Ankara 1973, s.16.

¹⁴⁸ Jansen, 1928'de Ankara, 1930-1939 arasında Mersin, Adana, Ceyhan ve Izmit'in imar planlarını yaparak, Türkiye'deki şehir planlama çalışmalarına öncülük etmiştir.

¹⁴⁹ 15.Cum...., s.37; Yavuz Selim Ay, "Gaziantep'te Planlamaya Genel Bakış" *GBBKD*, Gaziantep, Ocak 1997, s.43.

¹⁵⁰ Hulusi Yetkin, "Gaziantep'te Halk Konutları ve Arsa Müdürlüğü Kurma Zamanı Gelmiştir" *GKD*, Gaziantep, Nisan 1968, s.81.

¹⁵¹ *Güney Postası*, 11.2.1945, s.2; 22.11.1946, s.2; 13.3.1947, s.3; 27.3.1947, s.1; *Gaziyurt*, 28.11.1948, s.2; 14.12.1948, s.3; 5.2.1949, s.1; 6.4.1949, s.1; 9.4.1949, s.1; 21.4.1949, s.1.

¹⁵² Hulusi Yetkin, "Gaziantep Şehri İmar Politikasını Değiştirme Zamanı Gelmiş midir?" *GKD*, Gaziantep, Eylül 1967, s.209.

¹⁵³ 15. Cum...., s.58.

km.dir¹⁵⁴. Şehrin bölgedeki yeni rolü içinde Antep-Fevzipaşa yolu tamir edilmiştir. Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu ise, Cumhuriyetin ilk 15 yılında yapılan önemli hatlardandır¹⁵⁵. 1944 yılında toprak pist ile de olsa, Gaziantep Hava Meydanı sefere açılmış, küçük uçaklar şehre yaz seferleri yapabilmıştır¹⁵⁶.Antep'in çevre bölgelerle ulaşımında Arap ve Kürt aşiretlerinin yol kesme ve saldırıları ile eşkiyalık, Cumhuriyet döneminde sona erdirilmiştir¹⁵⁷.1932 yılında iç ulaşım katırlar vasıtasıyla sağlanmakta idi¹⁵⁸. Ulaşımındaki zorluklardan dolayı da, posta belirli gün ve saatlerde gönderilebilmekte idi¹⁵⁹.İç ulaşımında birkaç araç ve faytonlar dışında, otobüslerin kullanılmaya başlanması 1945 yılıdır¹⁶⁰. Antep'in güneydoğuya giden yollar üzerinde bulunması, taşımacılığın önemini artırmıştır. 1945 yılında kamyon, otobüs ve taksili nakliyecilerin sayısı 78 iken, 1950'de 232'ye çıkmıştır. 1950 yılında şehirde 261 kamyon, 84 otobüs ve 94 otomobil bulunmaktadır¹⁶¹.

1930'lu yıllarda şehri batıdan doğuya kesen iki ana kanalizasyon ve buna bağlı kanalizasyonlar yapılmıştır¹⁶². Daha önce yeraltı künkleri ve kuyularla sağlanan su da evlere aynı yıllarda getirilmiştir¹⁶³. 1932'de suyun yeni yapılan borulara alınmasıyla, ilk etapta şehirde 500 abone kaydedilmiş, modern su

¹⁵⁴ "Gaziantep İl Yolları Uzunlukları" *GKD*, Gaziantep, Haziran 1963, s.138.

¹⁵⁵ *15.Cum....*, s.55.

¹⁵⁶ Yetkin, *Alevli*, s.76.

¹⁵⁷ Yetkin, *THMG*, s.221; Bu dönemde yollar üzerindeki geçit noktalarına karakollar kurulmuş, bölgenin bu karakollarla bağlantısı sağlanmış ve 8 yeni karakol yapılmıştır. *15. Cum....*, s.60.

¹⁵⁸ Bu tür ulaşımın uğraşan kişilerin 10-15 katırı bulunuyordu. Aksoy, *80 Yıl...*, s.4.

¹⁵⁹ *Kilis*, 24.5.1341, s.2.

¹⁶⁰ Atilla Ocak ile mülakat. 1945 yılında şehir içi ulaşım 2 otobüsle başlamış, 1950 yılına kadar iki otobüs daha işletmeye katılmıştır. "Otobüs İşletmesi" *GT*, Gaziantep, Nisan 1963, s.21; 1938 yılında ilk traktörü şehre Ekrem Cenani getirmiştir. *Gaziantep*, 13.5.1938, s.2.

¹⁶¹ *Vil. Kül.*, s.35; "Gaziantep İlinde Taşıt Sayısı" *GKD*, Gaziantep, Mart 1963, s.63.

¹⁶² *15. Cum....*, s.43.

¹⁶³ Aksoy, *80 Yıl...*, s.4; Evlerde su kullanımı için bulunan havuzlarda, su bir evden diğerine geçerken kirlendiğinden 1930 yılı sonlarında havuzlara kapak yapılması ve musluk takılmasına sıhhat meclisince karar verilmiştir. *Gaziantep*, 22.12.1930, s.3.

şebekesi ise 1938 yılında hizmete girmiştir¹⁶⁴. 1931 yılında İtalyanlara yaptırılan elektrik tesisleri işletmeye açılmış ve ilk kez sokaklar aydınlatılarak, 100 kadar abone kaydı yapılmıştır. 1946'ya kadar yapılan kayıtlarla, şehirdeki hanelerin ¼'ü bu hizmetten faydalanmaya başlamıştır¹⁶⁵.

1923 - 1937 yılları arasında şehrin imarı, ulaşım için yolların yapılması mecburiyeti hissedilmiş olmalıdır ki, bu dönemde İl Özel İdare bütçesinin % 30.2'si imar faaliyetlerine ayrılmıştır¹⁶⁶. Yine belediye bütçesi 1924'ten 1938'e kadar yaklaşık 3 katına çıkmış, modern Antep'in yaratılması aşamasında, bunun büyük etkisi olmuştur¹⁶⁷.

XIX. yüzyılda dünyanın çehresindeki büyük değişimler, XX. yüzyıl başlarında büyük devletleri bir savaşa sürükleyecek şekilde gelişmiştir. Osmanlı Devleti de bu dönemde merkez ve taşrada yeni düzenlemelere gitmek zorunda kalmıştır. XIX. yüzyıl boyunca Halep sancak merkezine bağlı bir kaza olan Antep, önce müstakil bir sancak olmuş, Cumhuriyet'in ilanı ile il statüsüne kavuşmuştur.

Antep'te hükümdarın otoritesi patrimonyal bürokratlar vasıtasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihat ve Terakki Antep içinde örgütlenmeyi başarmış ve bu siyasi yapı içinden yetişenler, sonraki yıllarda ve Cumhuriyet döneminde değişen siyasi ve sosyal yapının yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Kale ve çevresinden başlayarak gelişen Antep'te, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman, Hıristiyan ve Musevi topluluklar içiçe yaşamıştır. 1870'de kurulan ilk belediye teşkilatı ile kamu hizmetleri karşılanmaya çalışılmıştır. Eski şehir dokusunun gelişmeye başlaması, 1950'lerden sonra olmuştur.

¹⁶⁴ 15. Cum..., s.41; "Su İşletmesi" GT, Gaziantep, Nisan 1963, s.18.

¹⁶⁵ Barlas, GBT, s.184; "Elektrik İşletmesi" GT, Gaziantep, Nisan 1963, s.16.

¹⁶⁶ 15. Cum..., s.54. 1914 yılında ülke kara ve demiryollarının durumu ile Milli Mücadele yıllarında işgal altında bulunmayan kara yollarının şehirlerarası uzunlukları için bkz. Ek.8, 9.

¹⁶⁷ Belediye bütçesi 1924'te 74.832 TL. İken, 1938'de 215.000 TL.dir. 15. Cum..., s.35, 44

II.BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMİNDE SOSYO EKONOMİK YAPILANMA

1. Sosyal Statüler

Sosyal farklılaşma ve tabakalaşma yalnız iş bölümü ve ekonomik faaliyetlere bağımlı değildir. Dini gruplar, siyasî eğilimler, dil ve etnik farklılaşma¹ sosyal tabakalaşmanın vazgeçilmez unsurlarındandır. Antep'te sosyal tabakalar, ekonomik tabakalarla içiçe ve birbirine paralel bir görünüm arz etmektedir. Bununla birlikte din, etnik yapı ve anadil farklılığı, tabakalar arasında net bir tespit yapmayı zorlaştırmaktadır.

Şehirde 1850- 1908 arasında ekonomik statü ve mal varlığı² açısından 3 ana grup görünmektedir. Şeriye sicillerinde mevcut terekelerdeki serveti³ 248 - 3.000 kuruş arasında olan kişiler, örnek grubun % 38.4'ünü; 3.000 - 20.000 kuruş arasında mal varlığına sahip olanlar % 52.8'ini; 20.000 - 300.000 kuruş arasında olanlar ise % 8.8'ini teşkil etmektedir. Bu veriler tespit edilirken, 1850 - 1853 dönemi için ilk iki şeriye sicilinde mevcut olan 42 kişinin⁴, 1888 - 1890 dönemi için 37 kişinin⁵, 1907-1908 dönemi için 12 kişinin⁶ terekeleri esas alınmıştır⁷. Bu tabakalar çerçevesinde sosyal statüler, gruplar arasındaki ilişki ve çelişkiler tespit edilmiştir.

¹ İhsan Sezal, *Şehirleşme*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s.62.

² Ekonomik tabakaların toplumdaki dağılımı için bkz. ek.11.

³ XIX. yüzyıl içinde servetlere göre ekonomik tabakalar için bkz. ek.10.

⁴ Bu dönem nüfusu 10.000 civarındadır. Bu nüfusa göre kullanılan terekeler nüfusun 0/00 4.2'sini temsil etmektedir.

⁵ Nüfus kadınlar da dahil 42.300, temsil oranı 0/000 8.7'dir.

⁶ Nüfus 90.000, temsil oranı 0/000 1.3'dür.

⁷ Servetin dağılımı için bkz. ek.12.

Toplumda sosyal statü şahısların ünvanlarında kendisini göstermektedir⁸. 58 yıllık süreç içinde incelenen 91 kişinin % 46.2'si eşraftandır veya ünvana sahiptir. Dönem olarak bakılacak olursa, XIX. yüzyıl ortalarında ve son çeyreği içinde ünvanlı şahıslar toplumun % 38'ini teşkil ettiği halde, XX. yüzyıl başlarında bu oran % 77'lere çıkmıştır. Ekonomik olarak en alt katmanda bulunanların %11.4'ü, orta tabakada bulunanların %59.2'si ve üst katmada bulunanların ise % 62.5'u ünvana sahiptir⁹. 1850 - 1908 arasında mahallî olarak ünvanların alınış ve kullanılışları oldukça karışık bir görünüm arz etmektedir. Örneğin Kürkçüyan Agop Ağa'nın oğlu tüccar ve doktordur, ağa ünvanını kullanmamaktadır. Mahmut Ağa'nın oğlu Hasan Efendi, ağa ünvanı yerine şeyh ünvanı almıştır. Seyyitlik babadan oğula geçen bir ünvan olduğu halde, Seyyid Mehmedtin oğlu Ali, bu ünvanı taşımamaktadır, hacıdır. Toplum içinde hacılık, hafızlık, efendilik sonradan kazanılan ünvanlardandır; Şeyhlik ve ağalık ünvanları ise doğuştan gelebildiği gibi sonradan da kazanılabilmektedir. Tereke sahiplerinden bir ağa ve bir hacı ağanın babaları herhangi bir ünvana sahip değildir. 6 tereke sahibinin babaları ağa olduğu halde, bunlardan birisi efendi, birisi şeyh efendidir, bir tanesi ise eşraftan olmasına rağmen, hiçbir ünvanı bulunmamaktadır¹⁰.

Şehirde seyyitlik ve eşraftan olmak, yalnız doğuştan varolan sosyal statü simgeleridir. Aile adı taşımak veya "zade"lik, şahsın eşraftan olduğunun göstergesidir¹¹. Halk üzerinde çok etkili bir konuma sahip bulunan eşraf, şehirde genellikle aynı mahallelerde, büyük evlerde birkaç kuşak birarada oturmakta ve içe kapalı evliliklerle, dışarıya kız alıp vermeyerek, mevcudiyetlerini sürdürmekte

⁸ XIX. Yüzyılda ünvanlar klasik dönemde olduğu kadar tutarlı değildir. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.143-144.

⁹ Tereke sahiplerinin servet, ünvan ve aile adına göre dağılımı için bkz. ek.16.

¹⁰ Tereke sahiplerinin diğer ikisi kadındır. Birisi ise doktor olarak geçmektedir.

¹¹ E.Kaya Turgay ile mülakat.

idiler¹². 1887 yılında yapılan belediye meclisi seçimlerinde en fazla oy alan 5, ikinci derecede fazla oy alan 19 kişiden 17 tanesi eşraftandır¹³. Yine, şehirde Müdafaa-i Hukuk'un kurulmasından önce ortaya çıkan Cemiyet-i İslamiye, eşraf ve ulemanın organize edebildiği bir teşekküldür. Şehrin savunulması için örgütlenmeyi bu cemiyet başlatmıştır¹⁴.

Müslüman toplum üzerinde eşraftan sonra en etkili kesimler ise rütbelere ve dolayısıyla ünvanlara sahip olan devlet memurları ile din adamlarıdır. Tanzimat döneminde sivil sınıfta meratib-i mülkiye adı verilen 4 aşamalı yeni rütbelere ihdas edilmiştir. Bunlar, rütbe-i bâlâ, ûlâ, sâniye ve selâsedir¹⁵.

Antep Kazası kaymakamları bey ünvanlı kişilerden tayin edilmiştir. 1890 - 1908 yılları arasında devlet teşkilatı içinde her yıl ortalama 4 bey, 3 hacı, 1 hafız, 3 şeyh 4 ağa, 1 molla ünvanlı kişi görev yapmıştır. Kazada eşraf ve mütehayyizandan devlet memuriyetinde görev almayan her yıl ortalama beş kişi bulunmaktadır¹⁶. Halkla içiçe ve geçimini halktan temin eden din adamları ve görevlileri, statüleri itibarı ile toplum üzerinde bir tür denetleme mekanizması oluşturmuştur. Dinî bir ünvan olan hacılık, toplum içinde sosyo-ekonomik statü yükselmesini sağlamış görünmektedir. Ünvana ve aile adına sahip olanların % 38.9'u aynı zamanda hacıdır¹⁷. Hacıların % 18.8'inin üst tabakada, % 56.2'sinin toplumun toplam % 52.8'ini ihtiva eden orta tabakada, % 25'inin ise alt tabakada

¹² Ailelerle birlikte yaşayan hizmetçi ve aşçılar da aile üyeleri olarak kabul edilmekte idi. Meltem Karadağ, *Türkiye Toplumunda Bir Tabakalaşma Unsuru Olarak Eşraf, Antep'te Eşraf Aileleri*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 1998 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

¹³ *HMF*, c.II, s.9-10. Bkz. ek.6b.

¹⁴ Ünler, A.g.e., s.22.

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.64, 110.

¹⁶ *HS*.

¹⁷ Kadınlar, aile adlarını ve yalnızca "hace" ünvanını, gayri-müslimler ise yalnız ekonomik statü göstergesi olan "ağa" ünvanını kullanabilmekte idiler. Bu ünvanı alan iki Ermeni ailesi *Antep Şeriye Sicilleri*'ndeki terekelerde görülen en zengin iki ailedir. Birisi Kürkçüyan Dr.Nazar'ın babası Agob, diğeri Nizipli Artin'dir.

yer aldığı görülmektedir. Serveti 1440 kuruşun altında olan on kişi arasında hiç hacı bulunmamaktadır. XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar hacca gitme oranı % 13'lerde iken, 1908'de bu sayı % 45'lere yükselmiştir. Bu, hacıların ekonomik güce dayalı sosyal statülerinin, yükselen bir değer olarak, toplum içinde daha fazla benimsendiğini göstermektedir. 25 müslüman kadın arasında yalnız bir tanesi hacedir. 56 müslüman erkeğin eşleri arasında hacedir bulunmaması, XIX. yüzyılda kadınların hacca gitmesinin yaygın olmadığını göstermektedir. 1850'de 70 müslüman arasında hiç hacedir görülmezken, 1908'de 9 müslüman kadından 2'si hacedir. XIX. yüzyılda ehl-i ilmden olmanın göstergesi, hafızlık, mollalık ve şeyhliktir. Bu dönemde efendi ünvanı yalnızca ilmiye mensuplarınca kullanılmamakta, bu ünvanı arazi sahipleri ve esnaf da kullanabilmektedir. Toplumda ağa ünvanını taşıyanların, servetlerinin ortalama % 67.7'sini gayrimenkul teşkil etmektedir. Babası ağa olanların malvarlıklarının da büyük kısmı, gayrimenkul, özellikle arazi ve dükkandır¹⁸. Ekonomik statünün göstergesi olduğu izlenimi uyandıran "ağa" ünvanı çoğunlukla mal varlığı açısından üst düzeyde olan Ermeniler tarafından kullanılmaktadır. Yahudilerde böyle bir ünvana rastlanmamıştır.

Önceki yüzyıllarda azad edilmiş köle veya din değiştirenlerce kullanılan Abdullah adına¹⁹ tereke sahipleri veya babalarının adları arasında % 7.4 oranında rastlanmaktadır. Bunların köle veya din değiştirmiş şahıslar olduğu kesinlikle söylenememekle birlikte, tamamı orta tabakada yer almaktadır. Bunların % 66.6'sı hacıdır. 1850 yılında kazada yalnızca Ammu Mahallesi'nde oturan Hacı Emin Ağa'nın oğlu Mehmet Lebib Efendi 2 zenci cariye ve bir zenci gulama sahiptir²⁰.

Sosyal yapı içinde evliliklerde ünvan açısından, eşlerde veya babalarında eşitliğin arandığına dair belirgin bilgiler bulunmamaktadır. Bu durumu yansıtan 14

¹⁸ Şahısların servet dağılımı, meslekleri, ünvanları, eş, çocuk sayıları ile oturdukları mahalleler için bkz. ek.17.

¹⁹ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s.39-40.

²⁰ GŞMS, def.no.145, s.74.

evlilikten 7 tanesinde eşitlik bulunmasına rağmen, 5 tanesinde erkek ünvana sahip olduğu halde, eşinin babasının aynı statüde bulunmasını önemsemediği gözlenmiş, 2 evlilikte aksi durum tesbit edilmiştir²¹. Babası ağa olan 6 kişinin yaptığı evliliklerde, yalnızca birinin babası da ağadır²². Bu da, özellikle erkeklerin yaptıkları evliliklerde, aynı sosyal statüye sahip ailelerin kızlarını tercih etmediğini göstermektedir²³. 1850'lerde evliliklerde ünvan eşitliği aranmazken, 1888'lerde evliliklerin % 33'ünde ünvan eşitliği bulunduğu görülmektedir. 1908'lerde ise oran % 85'lere çıkmıştır. Bu durum, XX. yüzyıl başlarında, ailelerin sosyal ve ekonomik statülerini sürdürebilmek için, evliliklerde statü açısından denklik aramaya başladıklarını göstermektedir.

1850'lerde şehrin kırsal kesiminde ünvanlı kişilere rastlanmamaktadır. 1851'de Küçük kızılhisar'da, 1890'da Büyükkızılhisar'da birer ağa, 1851'de Bostancı köyünde kethüda ünvanlı bir kişi bulunmaktadır²⁴. Bu gelişmeye rağmen, örneklem sayısının azlığı dolayısıyla, kırsal kesimde ünvanlı kişilerin görülmeye başlanması, sosyal değişim olarak değerlendirilemez.

2. Meslek ve Gelir Seviyelerine Göre Tabakalaşma

Kazada gelire sahip olanların ve meslek sahiplerinin % 49.1'ini tüccar ve esnaf, % 30.9'unu toprak sahipleri²⁵ ve çiftçiler, % 7.3'ünü toprak sahibi esnaf, % 7.3'ünü memurlar, % 5.5'ünü ise üreticiler teşkil etmektedir. Mal varlığı 20.000 - 300.000 kuruş arasında olan ve en üst tabakada bulunanların % 75'i tüccar ve

²¹ Hatun bint-i Mehmed Ağa, hiçbir ünvanı olmayan Kebapçı Mustafa ile evlenmiş, Akyol Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmed'in oğlu Mantar Mustafa, Ahmed Ağa'nın kızı Emine ile evlenmiştir.

²² Ayyuş bint-i Mehmed Ağa.

²³ Terekelerde evlenen kişinin ekonomik statüsü tespit edilemediğinden, bunun bir tercih sebebi olup olmadığı bilinmemektedir.

²⁴ Bu şahısların her birinin serveti 10.000 kuruşun üzerindedir.

²⁵ Ermeni nüfus içerisinde kaza çevresinde üzüm bağlarına sahip olanlar çoğunlukta idi. Kevork A. Sarafian, *A Briefer History of Aintab. A Concise History of The Cultural, Religions, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of The Armenians of Aintab*, U.S.A. 1957, s.10.

esnaf, % 25'i toprak sahibi çiftçidir. 1850 yılına ait terekelerde mal varlığı fazla olan bir gayri-müslime rastlanmazken, Antep'in en zengin kişileri 1888 yılında 121,307 kuruş mal varlığıyla Nizipli Artin, 1908 yılında kaza çevresinde büyük zeytinliklere sahip olan ve serveti 296.800 kuruşu bulan Dr.Nazar'dır. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra, faizle borç alan Türk köylülerin ellerinden topladıkları arazilerle zenginleşen Ermeniler, I. Dünya Savaşı öncesinde sermayedar, toprak sahibi ve bankerlerin büyük çoğunluğunu teşkil etmekte idiler²⁶. Üst tabakada mesleksiz şahıs bulunmazken, alta tabakada mal varlığı 248 - 3000 kuruş arasında olan 21 kişinin % 71.4'ü mesleksizdir²⁷. Tabakalar arasında esnafların sayısı benzer durumda iken (% 46- 50), çiftçilerin sayıları belirgin farklar göstermektedir. Orta tabakada çiftçiler meslek sahiplerinin % 71.8'ini, alt tabakada ise % 26.7'sini teşkil etmektedir. Orta tabakada 1, alt tabakada 2 toprak sahibi kumaş üreticisi bulunmaktadır²⁸. Gayrimenkule sahip olmayan memurların statülerine bakıldığında, Antep naibi ve Maraş mutasarrıfının orta tabakada, emekli bir kolağası ve onbaşının alt tabakada yer aldıkları görülmektedir. Buna rağmen devlet memuriyeti XX. yüzyıl başlarında halk arasında rahat geçim sağlayan, onur verici ve imrenilir bir meslek olarak görülmektedir²⁹.

²⁶ Yetkin-Alevli, *A.g.e.*, s.15.

²⁷ Tarla, bağ, bahçe, cevizlik, incirlik, narlık, fıstıklık gibi toprakların sahipleri çiftçi olarak değerlendirilmiştir. Kayıtlarda, bu arazilerin ortaklığa verilmiş, kiralanmış, arazi sahibince ürünün ticaret amacıyla kullanılmış olup olmadığı belirtilmemiştir. Hem mezru toprağı, hem dükkanları olanlar esnaf olarak değerlendirilmiştir. Terekesinde kişinin yaptığı işe dair bilgi verecek menkul veya gayrimenkul mal varlığı olmayanlar, meslek grupları dışında tutularak, mesleksiz olarak değerlendirmeye alınmıştır.

²⁸ XVI. yüzyıldan itibaren, kemha, çatma, seraser, atlas, zerbaft, serenik gibi kumaşların dokuma merkezi Bursa ve İstanbul'dur. Bu sanayinin ilerleyebilmesi için kanunnameler yapılmıştır. Bu iller dışında tekstil sektöründe Ankara, Tosya, Musul, Mardin, Halep, Şam, Bağdat, Bilecik ve Sakız önde geliyordu (Uzunçarşılı, *A.g.e.*, c.II, s.628). Antep'te tekstil sektöründe ileri gitmiş yörelerden idi. Kazada kırmızı sahtiyan, bez, kilim alaca, aba, ve Dımaşkı taklidi döşemelik kumaş üretiliyordu. *HS*, 1293/1876, s.114; 1300/1883, s.85-86; 1310/1893, s.192.

²⁹ Aksoy, *80 Yıl....*, s.5.

Meslek sahipleri arasında en büyük grubu teşkil eden esnaf, üç ana sektörde toplanmıştır. Bunlar, üretim (dokumacılık ve dericilik)³⁰, şehir içi hizmet sektörü ile iâşe ve yiyecek sektörüdür. Ticaret erbabı, ithalat ve ihracatı idare ile iç üretimi ve pazarlama işlerini üstlenmiştir. Bu durum şehir içindeki ekonomik hareketliliği artırmış görülmektedir³¹. 1908'lere kadar kazada 2000 civarında alaca, kumaş, bez ve aba tezgahı ile 100 kadar tabakhane (debbağhane)³² bulunmaktadır. Üretim ve üretimin altyapısını teşkil eden sektörlerde çalışan esnaf ve işçiler ile³³ hizmet, iâşe sektörü çalışanları kazada, ekonomik olarak orta tabakayı teşkil etmektedir³⁴.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar, imalathane ve aynı cins mal satan esnaf, ticarethanelerini belirli çarşılarda kurmuş³⁵, böylece, esnaf içinde

³⁰ Batılılar, Antep civarında bazı sanayi yatırımlarına girmek istemişse de, bu engellenmiştir. Örneğin 1861'de Halep Vilayeti tarafından Antep Kaymakamı Ömer Ağa'ya gönderilen bir buyrultu ile yabancı uyrukluların meyan balı yapabilmek için, izinsiz maden kömürü çıkarttıkları belirtilerek, bu gibi davranışlara izin verilmemesi istenmiştir (Güzelbey, *GŞMS*, c.146, s.48,49). 1867 yılında hükümet yabancılara toprak mülkiyeti hakkı tanımıştır. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 3.bsk., İletişim Yay., İstanbul 1993, s.65.

³¹ *HMF*, c.I, s.14; Cuinet, *A.g.e.*, s.143; *HS*, 1284/1867, s.120; 1309/1892, s.85-86, 165-166; Gaziantep Halk Fırkası, *Gaziantep Halkevi Broşürü*, Gaziantep 1935, s.252; *15. Cum....*, s.64; Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.6-7.

³² Salmelerde tabakhane sayısı 1876'ya kadar 1, 1886'da 6, 1906'da 16 olarak görülmektedir. Cuinet'de bütün sancaktaki tabakhane sayısını 49 olarak göstermektedir (*A.g.e.*, s.156). Kazada irili ufaklı dükkanların yer aldığı bu sektörde, tabakhane sayısını Hasırcızade 100 olarak belirtmektedir (c.I, s.17)

³³ XIX. yüzyıl sonlarında şehirde 4 basmahane, 50 civarında boyahane bulunmaktadır. Salmelere göre, kazada dokuma tezgahları, bazı yıllarda çok artmış görünmektedir. 1886'da tezgah sayısı 3815, 1890'da 2110, 1895'de 2210, 1906'da 2914, diğer yıllarda 2000'dir. Alevli, 1914'ten önce şehirde 7000 tezgah bulunduğundan bahsetmektedir (s.14). Cemil Alevli'nin tekstilci oluşu, verdiği bilginin doğru olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

³⁴ Belirtilen sektörlerdeki esnaf isimleri için bkz. ek.15.

³⁵ Özdeğer, *A.g.e.*, s.119; Bu çarşılar arasında arasa, attar çarşısı, buğday, odun, demirci, dökmeçi, çıkırıkçı, elmacı, haphapçı, hasırcı, huderci, kazancı, kelleci, kovacı, kunduracı, kuyumcu, külahçı, külekçi, nacar, oturakçı, pineci, sabancı, semerci, yemenici pazarları sayılabilir. Çitci, *A.g.e.*, s.71-72.

kurulan esnaf loncalarının, üretimi, mal kalite kontrolünü ve fiyatları denetlemesine imkan sağlanmıştır³⁶.

Şehirde saraçlar, hallaçlar, debbağlar, helvacılar, bekçiler, haffaflar, berberler, külhancılar şeyhlik, pazarbaşılık³⁷, ahibabalık³⁸, yiğitbaşılık³⁹, cullahlar, neccarlar, kanavetçiler, bakırcıyan, bıçakçıyan, toklucıyan, çakıcıyan, boyacılar, tokmakçılar, kuyumcular, bostancılar, kürkçüler, bezirciler, nalbantlar, attarlar, kendirciler, kazancılar, dülgerler, müsmarcılar, katırcılar, nalçacılar, masaracılar, şıracılar, demirciler, kassarlar ve abacılar loncalar şeklinde teşkilatlanmıştır⁴⁰. Devletin loncalar vasıtasıyla denetlediği⁴¹ esnaf içinde, şehirde işyeri açma hakkına sahip olan ustalar, işkoluyla ilgili konuları esnaf şeyhleri başkanlığında tartışarak, karara varmakta idiler. Meslek içi dayanışma, çalışma koşulları, hak ve çıkarların gözetilmesi, iç anlaşmazlıkların halli ile kalfalık ve ustalığa yükseltilebilme, bu meslek kurulunun yetkisinde idi⁴². Esnaf şeyhleri, kethüdalar, yiğitbaşılar, ilgili zenaat üstadı tarafından seçildikten sonra, adları kadı defterine geçirilir, padişaha bu seçim arz edilir, İstanbul'dan şahıs adına berat gönderilerek, görev kesinleşmiş olurdu⁴³.

³⁶ Esnaf şeyhleri rekabete ve halkın ticarî olarak kandırılmasına engel olmuş, meslek ahlakına aykırı davranan gayri-müslim esnafa dahi müdahale edebilmiştir. Güzelbey, GŞMS, c.109, s.32.

³⁷ Belediyelerin kuruluşundan önce, kadıya bağlı kurulmuş bir teşkilattir. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, c.II, Cem Yay., Yelken Matb., İstanbul 1974, s.96.

³⁸ Osmanlı idaresinde, ahibabaların üstadlar tarafından seçilmesi şekilde kalmış, ahibabaları kadılar tayin ederek, padişah onayı almıştır. Akdağ, *A.g.e.*, c.II, s.37.

³⁹ Ahi esnaf teşekküllerinde, asayişî sağlamak üzere, genç esnaf ve delikanlılardan seçilmiştir. Yiğitbaşılık ve kethüdalık, Yahudi ve Hıristiyan esnaf örgütlerinde de aynı şekilde seçilmekte idi. Akdağ, *A.g.e.*, s.34-35, 55-56.

⁴⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Gnl.Md.Yay., Ankara 1990, s.193-195, 197-200; Çitci, *A.g.e.*, s.31.

⁴¹ Ahmet İnşel, *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye (Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü)*, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996, s.73.

⁴² Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K. Bas., Ankara 1989; Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yay., İstanbul 1992, s.38.

⁴³ Akdağ, *A.g.e.*, c.II, s.40.

Osmanlı idaresi içinde, Meşrutiyet dönemine kadar esnaf loncaları önemini korumuş, bu dönemde kurum yozlaşmış, ustalığa yükselmeler zorlaşmış, ustalık akrabalar arasında paylaştırılmaya başlanarak, tekeller ortaya çıkmıştır. Devletin işverene müdahale etmeye başlaması da, Meşrutiyet'ten sonra olmuştur⁴⁴.

91 kişiden müteşekkil örnek grupta yer alanlardan 26 kişinin (% 28.6) gayrimenkulü bulunmamaktadır. Terekelerde yer alan servetlerin yaklaşık % 61.3'lük kısmını gayrimenkuller, % 38.7'lik kısmını ise menkul değerler teşkil etmektedir. Terekesinde menkul varlığı bulunmayan yalnızca bir kişi bulunmaktadır. Toplumun, serveti 248 - 3000 kuruş olan en alt tabakasında % 51.4'lük kesim gayrimenkule sahip değilken, bu oran orta tabakada (3.000 - 20.000) % 38.2'ye düşmektedir. Zengin kesimden müteşekkil üst tabakada ise (20.000 - 300.000) gayrimenkule sahip olmayan bulunmamaktadır. Bu durum, gayrimenkul varlığının zenginlik ve üst tabaka mensubiyeti ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Gayrimenkullerin % 61.7'sini sahip olunan ev teşkil etmektedir. Üst ve orta tabakalarda gayrimenkulleri arasında ev bulunanlar, bu iki topluluğun ¼'ünü ihtiva ederken, alt tabakada gayrimenkul içinde ev bulunma oranı ½'dir. Örnek grupta yer alanların % 24.2'si dükkan sahibidir⁴⁵.

1869'da Antep ve nahiyelerinde 7344 dönüm boş arazi, 1380 dönüm bostan ve sebze bahçesi, 6000 dönüm dutluk, 35.170 dönüm bağ, 782 dönüm zeytinlik ve 61.676 dönüm tarla bulunmaktadır⁴⁶. Örnek grup içerisinde % 60.4'lük kesim ekili araziye sahiptir. Bunun % 45'i bağ ve bostan, % 15.4'ü ise incirlik, zeytinlik, kavaklık ve cevizliktir. Üst ve orta tabakalarda hem ev, hem bağ sahibi olanların oranı % 48.6'larda iken, alt tabakada bu oran % 14.3'dür. Ekonomik

⁴⁴ Talas, A.g.e., s.38.

⁴⁵ Gayrimenkul varlıkların üç dönem içinde (1850-1853, 1888-1890, 1908) dağılımları için bkz. ek.13.

⁴⁶ HS, 1286/1869. Halep Eyaleti, Antep Sancağı'nda hububat ve mahsul üretimi ile hayvancılık - yan ürünlerine ait ekler. Eyalet ve sancaklar içinde istihsal miktarları ile Antep'te mahsul miktarının yıllar içinde değişimi için bkz. ek.14.

statünün önemli göstergelerinden biri, fertlerin bu iki gayrimenkule sahip olmalarıdır⁴⁷. Bu statüde bulunanların % 84.4'ünün kendilerinin veya ebeveynlerinin ünvanlı oluşu, şahısların eşraftan olması, bu durumun sosyal statüde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Şehirde XIX. yüzyılın ikinci yarısında, hanelerin mahallelerde dağılımı, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi toplulukların karışık halde, içiçe yaşadıklarını göstermektedir. Daha sonraları aynı sosyo-ekonomik statüdeki fertlerin belirli mahallelerde toplanmaları, oturulan semt ve evin statünün simgesi olması, XIX. yüzyılda görülmeyen bir özelliktir. Kazada, oturulan evlerin değerleri, şahısların mensup oldukları sosyal ve ekonomik tabakayı belirlemede etkili bir unsur değildir. Mal varlığı fazla olan bir şahıs, ucuz bir evde oturabilmekte, Ermeni veya Yahudi mahallesi denilen mahallelerde, Türklere ait evler bulunmakta veya Türk mahallelerinde Ermeni, Yahudi evlerine rastlanmaktadır. Zenginlerle, gelir durumu iyi olmayanların aynı mahallelerde oturması, semtlerin XIX. yüzyılda, sosyo-ekonomik statüyü belirleyen bir niteliği olmadığını göstermektedir⁴⁸.

Antep'te toplum, ekonomik ve dinî sebeplerle bazı mahallelerde yoğunlaşmıştır. Örneğin Ammu Mahallesi Dairesi'nin ahalisinin çoğu Müslüman, bir kısmı Hıristiyan ve Musevi'dir. Debbağhane Dairesi'nin Taşlaki Mahallesi'nde Müslüman ve Hıristiyan karışıktır. Bu dairedeki diğer mahallelerin Müslüman ahalisinin çoğunluğunu tabak esnafı teşkil etmektedir. Kürkçüyan Dairesi halkı ise, umumiyetle Müslüman ve fakirdir. Bu bölge bahçe ve bostanlara bitişik olduğundan halkın çoğunluğu bahçıvan ve bostancıdır. Ahalisinin tamamı Müslüman ve fakir olan Şehreküstü'nün hane ve mahallelerinde oturanlar umumiyetle çulhalık ve bostancılık yapmaktadır. Cevizlice Dairesi Müslüman olup, çoğunluğu zengindir. Üç dinî unsurun karışık olduğu dairelerden birisi de Tarla-yı Atik'tir. Bu mahallenin de çoğunluğunu zenginler teşkil etmektedir. Genellikle

⁴⁷ Günümüzde dahi, şehir civarında bağ olmasa bile bağ evinin olması sosyo-ekonomik statü yüksekliğinin göstergesidir.

Hıristiyan zenginlerin ikamet ettiği İbn-i Eyyub ve Eblehan Mahallesi Daireleri, diğer dairelere nispetle daha mamurdur. Kozanlı Dairesi'nde zenginlerle fakirler aynı orandadır ve semtin 2/3'ünü Hıristiyanlar, 1/3'ünü Müslümanlar, İbn-i Şükür Dairesi ahalisinin ise büyük çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmektedir⁴⁹.

Sosyal ve dinî açıdan kozmopolit bir görünüm arz eden kazanın mevcut ekonomik yapısı, batılıların ve bankaların ilgisini çekmiştir. XX. yüzyıl başlarında şehirde iki banka bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ziraat Bankası, diğeri merkezi Londra'da bulunan ve ilk şubesini 1856'da İstanbul'da açan Bank-ı Osmani'dir (Ottoman Bank)⁵⁰. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Antep'te iki konsolosluk bulunmaktadır⁵¹. Bu konsoloslar Amerikalı Samuel Bicato ve Antep'e gelen Fransızların işleriyle uğraşmak üzere, konsolos vekili olarak tayin edilen Josef Justini'dir⁵².

Fertlerin toplam servetleri içindeki, taşınabilir mal varlıklarının bulunma oranı ve bunların nitelikleri, sosyal ve ekonomik tabakalar hususunda önemli ölçüde fikir verebilmektedir. Antep'te kişilerin menkul değerleri içinde "alacaklar" önemli bir yer tutmaktadır⁵³. Daha sonra sırasıyla nakit, mefruşat ve yatak takımları, gıda maddeleri, mutfak eşyaları, ziynetler ve giyecekler gelmektedir⁵⁴.

⁴⁸ Mahallelerdeki etnik farklılaşma için bkz. *HMF*, c.I, s.21-24, ek.6.

⁴⁹ Ek.6.

⁵⁰ *HS*, 1318/1900, s.39, 231; Çadırcı, *A.g.e.*, s.338; Aksoy, *80 Yıl....*, s.5.

⁵¹ *HMF*, c.I,s.7; Alevli, bunlar dışında Karanazaryan isimli ailenin önceden beri Antep'te İran konsolosluğu yaptığını belirtmektedir (*A.g.e.*, s.20). 1883'lerde İran Konsolosu Nazar Ağa'dır.

⁵² Güzelbey, *GŞMS*, c.145, s.50; Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, GKDr.Yay., Özer Matb., Karabük 1971, s.12; 1883'lerde Amerikan Konsolosu DR.Trowbridge, Fransız Konsolosu Kelyon Figore, Yunan Konsolosu ise Dimitri Sebabidis'dir. Uğuroğlu Barlas, "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi" *Yöre*, Gaziantep, Haziran 1992, s.10.

⁵³ Toplum içindeki yardımlaşmanın bir neticesi olarak, şehirde borç, alacak ilişkileri oldukça yaygındır ("Karz-ı Hasen". Bahaeddin Yediyıldız, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi" *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c.V, Başbakanlık Bas., Ankara 1983, s.272). Menkul servetlerin %47.7'sinde alacak bulunmaktadır.

⁵⁴ Menkul değerler içindeki maddî kültür unsurlarının oranları için bkz. ek.26.

Şehirde hanelerin % 97.7'sinde mefruşat ve yatak takımları, % 87.9'unda mutfak eşyaları, %68.8'inde giyecekler, % 51.1'inde hırdavat ve alet edevat bulunmaktadır. Hanelerin % 41.1'inde gıda maddesi, % 31.1'inde şahsî eşyalar, % 31'inde yük ve binek hayvanları, % 30'unda ziynet eşyaları, % 25.5'inde yapılan işle ilgili eşyalar, % 16.6'sında kitap ve yazı malzemeleri, % 16.6'sında süs eşyaları, % 15.5'inde silah ve yine % 15.5'inde çeşitli cinste kumaşlar bulunmaktadır. Şahısların % 13.3'ü evlerinde nakit bulundurmaktadır. % 3.3'lük kesimin terekesinde yakacak yer almaktadır. Kölelik ve cariyelik sahibiyeti, XIX. yüzyıl ortalarında (1847) kaldırılmış olmasına rağmen, özellikle taşrada gizli şekilde sürdürülmüştür⁵⁵. Bu sistemin kaldırılmasının Antep'te etkili olduğu görülmektedir. Terekelerde yalnızca bir kişinin serveti içinde köleye değer biçilmiştir.

Alt tabakalarda tefriş malzemeleri menkul varlığın daha fazla kısmını ihtiva etmesine rağmen, üst tabakalarda yer alan fertlerin evlerinde ortalama 1390, alt tabakalarda ortalama 223 kuruşluk tefriş malzemesi bulunduğu tespit edilmiştir. Şehirde yaşayan gayri-müslimler de yaklaşık aynı değerlerde tefriş malzemesine sahiptir. Halı, kilim, hasır, battaniye, bohça, yatak, çarşaf, yorgan, tandır yorganı, seccade, havlu (makreme, peşkir), sandık, tandır kürsüsü, ölbe, raht gibi evlerde tefriş amacıyla kullanılan malzeme ile telis, tas, havan, satıl, el değirmeni, sini, tava, leğençe, tepsi, sahan, süzek, kuşhane, hamadan, kahve takımı, şerbet takımı, tabak, çanak, küp, leğen, kaşık, mangal, tekide, mahra, teşt, kazan, terazi, çini çaydan, fincan benzeri mutfak eşyaları⁵⁶ üst tabakalardan alt tabakalara doğru inildikçe azalmakta ve ürünler kalitesizleşmektedir⁵⁷. Bu her dönem ve toplumun

⁵⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839 - 1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1990, s.40-41.

⁵⁶ *Telis*: kendir liflerinden yapılmış cuval, *satıl*: et satırı, *süzek*: süzgeç, *kuşhane*: küçük tencere, *Hamadan*: yüksek kenarlı bakır tepsi, *tekide*: büyük tahta Sal, *Mahra*: içinde domates, üzüm gibi şeyler taşınan ve hayvanın iki tarafına yüklenebilen altı dar, ağız geniş sandık, *teşt*: içinde çamaşır yıkanan ve hamur yoğurmaya yarayan büyük bakır leğen.

⁵⁷ Menkul değerlerin ortalama % 17.4'ünü teşkil eden mutfak eşyaları, üst tabakalarda servetin ortalama % 23.5'ünü, alt tabakalarda % 17.1'ini ihtiva etmektedir.

ortak özelliğidir. Aynı durum evlerde bulunan gıda maddeleri ve nargile, baston, tesbih, enfiye kutusu, sefertası, saat gibi şahsî eşyalar için de geçerlidir. Şehirde hanelerin % 41.1'inde bulunan gıda maddelerinin çoğunluğunu hububat teşkil etmektedir. En üst tabakadaki fertlerin oturduğu hanelerde, menkuller içinde ortalama 5300 kuruşluk gıda maddesi varken, orta tabakada 431, alt tabakada ise 194 kuruşluk gıda maddesi bulunmaktadır. Şahsî eşyaların menkul değerler içinde bulunma oranı grup bütününde % 2.2 iken, orta tabakada % 1.8'e düşmektedir. Kitap ve yazı malzemeleri ile atıl bir serveti ifade eden ziynet eşyalarının, menkul varlık içinde bulunuş oranları da üst tabakadan alta doğru inildikçe azalmaktadır⁵⁸.

Örnek grupta yer alan 91 kişinin % 68.6'sının servetleri içinde yer alan kebe, çizme, kundura, nalın, habhabe, hırka, şal, fermene, işlik, gömlek, bürümcük, sarık, fes, boyunbağı, palto, aba, maşlah, ehram, kaput, kürk, eldiven, şalvar (seravil), pantolon ve benzeri eşyalar menkul değerlerin ortalama % 13.2'sini teşkil etmektedir. Terekelerde elbiselerin genel adı verilip, detayları verilmediğinden, tereke sahiplerinin hangi sosyo-ekonomik tabaka içinde yer aldıkları tespit edilememektedir. Buna rağmen devlet memurları ile diğer tabakaların elbiseleri arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Memurların elbiseleri daha batılı tarzda iken, halk elbiseleri mahallî özellikler taşımaktadır.

Şehirde zenginler, kemerli-düğmeli tuman⁵⁹, Tunus fesi, meles gömlek, kundura veya lapçin adı verilen önden bağlı potin giyerler, Trablus kuşağı sararlardı. Eşraf, nadiren sarık sardığı tek fes (memur ve münevverler fese sarık sarmıyorlardı), uzun, ince bir ceket ve şam çitarisi ile zubun (fistan), yaşlılar cübbe, gençler pardesü giyerler, bellerine Avrupa kemer veya beyaz kuşak bağlarıydı. Eşraf ve zenginlerin ortak kıyafeti hamıs abası idi. Eşraf kadınları, yüzlerine ipek peçe örter ve meşefe giyerlerdi. Ayrıca eşraf kadınlarını gileyde adı verilen

⁵⁸ Kitap ve yazı malzemeleri %37.5, %20.8, % 5.7; ziynet eşyaları %37.5, %33.5, %17.4.

⁵⁹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında erkekler arasında setre pantolon da yaygınlaşmıştır. Süleyman Faik, *Türkiye'nin Sıhî ve İctimaî Coğrafyası, Gaziyıntab Vilayeti*, Hilal Matb., İstanbul 1926, s.17-18.

takılarından da ayırt etmek mümkün idi⁶⁰. Antep'te, Cumhuriyet'in ilk yıllarında zengin kadınları İstanbul biçimi çarşaf, moda elbiseler, mavi ipliklerden üretilen çarşaf, giymeye başlamışlardır. Esnaf fesi abani sarıkla sarar, esnaf kadınları çit giyerek, başlarına beyaz dolak dolar, bellerine ince kuşak bağlardı. Esnaf kadınların çarşafı siyah, ucuz ve büzgülü idi. Rençber kadınlar ise siyah dolak kullanırlardı. Fakirler köşker pabucu ve şalvar giyerlerdi. Toplumun her gelir düzeyinden kadınların giydiği "hedik" adı verilen sarı sahtiyandan, püsküllü çizmelerin kullanımı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortadan kalkmaya başlamıştır⁶¹. Şehir yaşantısında da bu ekonomik farkı vurgulayan bazı adetlere rastlamak mümkündür. Örneğin kadınların hamama gidişlerinde, natıralar zengin evlerinden bohçaları toplamakta, fakir kadınlar ise kendi bohçaları ile hamama gitmekte idiler. Hamamlarda zenginlerle fakirler ayrı yerlerde banyo yapıyorlardı⁶².

Meslek grupları da elbiselerinden anlaşılabilmekte idi. Örneğin, beyaz çintiyen taşçılar, cepken konsolos kavasları, cübbe eski ulema, Maraş abası yapıcı usta ve ameleler, kara aba rençberler, çarık, yamçı çobanlar ve açık havada çalışanlarca giyilmekteydi. Camadan gömlek, aba, maşlah, fermane gibi elbiseler, şehirde gelir düzeyi fark etmeksizin, herkes tarafından kullanılmakta idi⁶³. Dinî gruplar ve tarikatleri de giysilerinden ayırmak mümkün idi. Şam hırkası ve beyaz sarık derviş ve hocalığın, lata medrese mollalığının, sarığın sarılış biçimi de ilmî düzeyin göstergesi idi. Kırk yamalı hırka Mevlevî dervişlerinin, çakşır (şalvar) Mevlevîlerin, külah Nakşîlerin, haydari, işlik, enli kuşak, dilimli taç Bektaşîlerin,

⁶⁰ Şehbal Bazoğlu ile görüşme; Cumhuriyet öncesi kadın takılarında, beşi bir yerde ve Hamid paralarının kullanımı yaygınken, sonraları gerdanlık ve bileziklerin kullanımı artmıştır. Süleyman Faik, *A.g.e.*, s.18.

⁶¹ Süleyman Faik, *A.g.e.*, s.18. Yazar bu dönem içinde peçeden bahsetmemektedir.

⁶² Nedime Alp, "Hamama Gidiş" *Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri*, GKDr. Kitap ve Broşür Yay., Yay.no.24, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959, s.12.

⁶³ Değişik malvarlığı düzeyindeki fertlerin terekelerinde bu elbiselere rastlanmaktadır. Buna karşılık Koçu, bu elbiselerin ayak takımı, avam ve esnaf tarafından giyildiğini belirtmektedir. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yay., Ankara 1969, s.7,49,112.

entari, mintan, şalvar, aba veya hırka ile yeşil sarık ise Rufaî ve Kadîrîlerin elbiseleri idi⁶⁴.

Şehrin eski bir yerleşim yeri olması sebebiyle, binalar, sokaklar, su yollarının yapım ve tamirâtı canlı bir hizmet sektörüne yol açmışsa da, evlerde bulunan hırdavat, alet, edevat menkul kıymetlerin % 3.8'ini ihtiva etmektedir.

Toplumda alt ve üst tabakalarda, evde nakit bulundurma alışkanlığı olmadığı görülmektedir⁶⁵. Orta tabaka mensuplarının ise %22.9'u evlerinde nakit bulundurmaktadır.

Şehir, hayvancılıkta oldukça önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Sancakta, damızlık hayvanlar, çift hayvanları, ziraî alanların büyüklüğüne paralel olarak Antep ve Kilis'te önemli sayıdadır. Bu sektörün üretim metaı, bal, balmumu, yapağı, tiftik, keçi kılı, deve yünü olarak sanayi ve tüketime katılmaktadır⁶⁶. Yük ve binek hayvanları ile ürünlerinden faydalanılan hayvanlar açısından en fazla mal varlığına sahip olanlar orta ve alt tabakalardır. Üst tabakada bu oran % 10'larda iken, alt kesimlere doğru inildikçe % 20'lere çıkmaktadır. Bu durum, şehirde ufak çaplı hayvancılık ve ziraat faaliyetlerinin orta ve alt tabakalar üzerinde olduğunu göstermektedir.

Fertlerin geçimini sürdürmek üzere yaptığı işle ilgili eşyalar, menkullerin ortalama % 19.8'ini ihtiva etmektedir. Üst tabakada bu tür eşyanın oranı çok düşük (% 8.8), orta tabakada şehir ortalamasına yakındır (% 25.2). Alt tabakada ise yapılan işle ilgili eşyalar, servetlerin ortalama % 16.7'sini teşkil etmektedir.

⁶⁴ Şakir Sabri Yener, "Gaziantep'te Eski Kıyafetler" *Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri (Gaziantep Adetleri)*, c.I, GKDr. Yay., Yay.no.24, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959, s.23-47.

⁶⁵ Topluluğun % 13.3'ünde nakit para bulunmakta ve bu menkul değerlerin % 35.3'ünü teşkil etmektedir.

⁶⁶ Antep Kazası ve Halep Sancağı içindeki diğer kazaların üretim miktarları için bkz. ek.14. *HS*, 1286/1869.

Toplumda evinde silah bulunduranların oranı % 16.2'dir. Silah sahipleri çoğunlukla en alt tabakada yer almaktadır.

1850 - 1908 tarihleri arasındaki 58 yıllık dönemde üç tabaka tespit edilmiştir. Üst ve alt tabakalarda gayrimenkule sahip olmak, ekonomik statünün göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum günümüz anlayışından pek farklı görünmemektedir. Yine aile adı veya lakap, sosyal statü açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Günümüzde dahi "eski aile veya köklü aile" olarak isimlendirilen bazı ailelerin, fertlerinin çoğu büyük şehirlere göç etmiş olmasına rağmen, şehirde kalanlarının, toplum içinde saygınlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Şehirde esnaf grupları arasında dokumacılık ve dericilik sektöründe çalışanlar önemli bir grubu teşkil etmektedir. Canlı bir ticaret hayatına sahip olan Antep Kazası'nın, XIX. yüzyılda Halep ile organik bir bağılılığı görülmektedir. Antep nüfusu farklı etnik ve dinî yapıda olmasına rağmen, konuşma dili Türkçe olmuştur.

Amerikalı misyonerlerin girişimleri ile şehirdeki Hıristiyan toplum, ileri düzeyde eğitim alabilmiştir. I. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemlerde, Müslümanlar içinde çağdaş eğitimi yerleştirme çabası, Antep'te de etkisini göstermiş, ilk idadi bu dönemde açılarak, kız öğrencilerin eğitimine önem vermeye başlanmıştır.

3. Dinî Açısından Yapılanma

Halep Eyaleti bütününde, merkez sancak olan Halep ve Antep'te dinî açıdan üç ana grup bulunmaktadır. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler⁶⁷. XIX.

⁶⁷ Osmanlı toplumunda sayımların, etnik mevcudiyet baz alınarak değil, dinî esasa göre yapılması, etnik yapının hangi unsurlardan müteşekkil olduğunu anlamayı imkansızlaştırmaktadır.

yüzyıl ortalarında 10 kazadan müteşekkil Halep Sancağı'nda yaşayanların % 87.5'i Müslüman, % 11.7'si Hıristiyan, % 1.76'sı Musevi'dir⁶⁸.

XIX. yüzyıl ortalarında 16.009'dur. Bu nüfusun % 67.4'ü Müslüman, % 30.8'i Protestan, Katolik ve Gregorienler dahil Hıristiyan, % 1.8'i ise Musevi'dir⁶⁹. Antep nüfus idaresi 1883'de kurulmuş ve nüfus yazımı daha ciddi yapılmaya başlanmıştır⁷⁰. Hıristiyanların kendi içlerindeki oranlarına bakılacak olursa, yaklaşık olarak Katoliklerin % 2, Protestanların % 17 ve Gregorienlerin de % 81 civarında oldukları görülmektedir. 1903-1904'lerde Antep'in etnik yapısı, farklı oranlarla da olsa, Halep'e benzemeye başlamıştır⁷¹.

⁶⁸ Adana Sancağı'nın bağlı 4 kazasının % 92.6'sı Müslüman, % 7.4'ü Hıristiyan; Maraş Sancağı'na bağlı 8 kazanın % 78.2'si Müslüman, %21.3'ü Hıristiyan, % 11'i Musevi, % 0.33'ü Kıbtidir. *HS*, 1286/1869, s.226-227.

⁶⁹ 1868 yılında Antep'te Müslüman nüfusu 10.802, Hıristiyan nüfusu 4933, Musevi nüfusu 274'dür. 1868-1869 arasında Müslüman nüfusu %66.6 oranında artarak, 18.002 olmuş, diğer grupların nüfusları aynı kalmıştır. 1869'dan 1872'ye kadar Antep nüfusunda dikkat çekici bir artış görülmektedir. Bu üç yıllık süre zarfında Müslüman nüfus %164.4, Hıristiyan nüfus %99.3, Museviler %98.5 oranında artmıştır (Musevilerin, Halep, Antep, Antakya, Kilis, İskenderun ve El-Bab'a bağlı Nadif Köyü'nde bir sinagogları bulunmakta idi. Hahambaşı Halep'te oturuyordu. Cuinet, *A.g.e.*, s.131). 1868-1869 döneminde artış %44.9 iken 1869-1872 döneminde şehirde artış hızı %149.7 olmuştur. 1872-1873 döneminde %5'lik bir düşüş olmasına rağmen, 1873-1876 arasında Müslüman nüfus %32.6, Hıristiyan nüfus %35.8, Musevi nüfus %52.2'lik bir düşüş göstermiştir. 1883'de şehir nüfusu 31.486 ve bunun sülüsünü (2/3) Müslüman'dır. *HS*, 1300?1883, s.85; 1302/1885; Buna göre, nüfus içinde 10.000 civarında Hıristiyan ve Musevi bulunmaktadır. 1885-1886'da ise Müslüman nüfus 26.482, Hıristiyan ve Musevi nüfus 16.819'dur. *HS*, 1302/1885; 1303/1886; Bu rakamlara göre 1878'den 1886'ya kadar Antep'te Müslümanların sayısında %12.57 oranında düşüş olurken, Musevi ve Hıristiyanların sayısında %69.61'lik yükselme olmuştur. Genel şehir nüfusunda ise 1878-1883 arasında %15, 1883-1885 arasında %34.3'lük bir artış görülmektedir. Nüfusta önemli bir farklılaşma da 1889-1890 döneminde olmuştur. Bu tarihlerde Müslüman nüfus %144.96 artmıştır. Buna karşılık gayri-müslim nüfusta %7.59'luk bir düşme vardır.

⁷⁰ *HS*, 1318/1900, s.38; Nüfustaki çarpıcı artış ve düşüşler, çevredeki nahiye ve köylerin, bazı yıllar Antep merkez nüfusuna katılmasından, bazı yıllar katılmamasından kaynaklanıyor olsa gerektir.

⁷¹ Bu tarihlerde şehir nüfusunun %77.7'si Müslüman'dır. II. Meşrutiyet yıllarında şehirde 69.841 Müslüman, 13.937 Gregorien Ermeni, 4577 Protestan, 849 yabancı, 675 Musevi, 470 Katolik Ermeni, 336 Latin, 54 Ortodoks Rum ve 9 Süryani nüfus bulunmaktadır. Bu tarihlerde şehir nüfusu 90.388'dir. *HS*, 1326/1908; 1915'de Ermeniler şehri terk etmeden önce Sarafian şehir nüfusunu 80.000 olarak göstermektedir. Yazar, bu nüfusun 30.000'inin Ermeni, Bunların içinde de 4.000'inin Protestan, 400'ünün Katolik, kalan Ermenilerin ise Apostolic Kilisesi'ne bağlı olduklarını belirtmektedir. Sarafian'a göre, I.Dünya Savaşı'ndan sonra şehre dönen Ermeniler ile şehirdeki Ermeni nüfus 18.000 olmuştur. Halbuki Col.Abadi 55.000 kişilik nüfusun 18.000'inin Müslüman olduğunu vurgulamaktadır. Şehirin muhasarası sırasında merkezden Türk ve Ermeni göçleri ile nüfus 8.000 Ermeni, 28.000 Türk'e yani 36.000 kişiye düşmüştür. Sarafian, *A.g.e.*, s.10-11; Abadi,

Mahallî olarak, şer'î hükümlerin uygulayıcıları olan kadılar, tarikat liderleri ve eşraf loncalarının başkanları olan şeyhler, XIX. yüzyılda tamamen dinî eğitime yönelmiş olan medrese hocaları, devlet memurları ile yakın ilişki içinde olarak, zaman zaman devlet memuriyetlerinde de görev almışlardır. 1890-1908 yılları arasında, özellikle Kaza İdare Meclisi, Ziraat Bankası Şubesi, Belediye Meclisi, Ziraat Meclisi, Evkaf Komisyonu, Maarif Şubesi, Bidayet Mahkemesi ve Gureba Hastanesi komisyonlarında şeyhler görev yapmaktadır. Kadılar, tarikat liderleri, şeyhler ve medrese hocaları, kendi denetim ve yönlendirmeleri etkisi altında olan dinî görevlilerle⁷², devletin halkı denetlemesinde yardımcı olmuş ve özellikle XX. yüzyıl başlarında mevcut yapının değişmemesi için çaba sarf etmiştir. Şehrin Araplar ile meskun bölgelere yakın oluşu, çevre sancak ve kazalara göre, Antep'te daha mutaassıp bir dinî yapı teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır⁷³.

XVI. yüzyılda 11 olan cami sayısı⁷⁴, XIX. yüzyıl sonlarında 36'ya yükselmiştir⁷⁵. Mescit sayısı da 1867'den 1903 yılına kadar ki dönemde 57'den 220'ye çıkmıştır. XX. yüzyıl başlarında görülen mescit sayısındaki bu büyük artışın üç önemli sebebi bulunmaktadır. Birincisi kazadaki nüfus artışıdır. İkincisi kazadaki yerleşim alanının darlığı ve nüfusun yoğun yaşadığı yerlerde, cami yapacak geniş alan bulunmayışı, üçüncüsü ise askerlik ve vergi yükümlülüklerinden kaçmak isteyenlerin, cami ve mescit yaptırarak, buralarda görevleri beratla tevcih yoluna

Türk Verdün'ü Gaziantep, Antep'in Dört Muhasarası, GKDr.Yay., Mürüvvet Matb., Gaziantep 1959, s.11-12.

⁷² Bu, patrimonial yönetimin özelliklerindedir. Mardin, *A.g.m.*, s.210.

⁷³ 1913 yılında Nümune Rüşdiyesi Başöğretmenliği yapan İbrahim Bey (Konuralp), şehire gelmeden önce, şehrin Suriye'ye yakın olması dolayısıyla mutaassıp bir çevre olduğu kendisine hatırlatılmıştır. Konuralp'in okulda göreve başlamasından sonra, Fransızca, müzik, beden eğitimi, resim gibi dersleri eğitime koyması dolayısıyla, şehirdeki dinî çevrelerden kendisine büyük tepkiler gelmiştir (Alevli, *A.g.e.*, s.7-8). Yine aynı yıllarda dinî tartışmalardan dolayı, aynı çevrelerin etkileri ve devlet memurlarına baskı yapmaları sebebiyle, bazı aydın din adamları hapsedilmiştir. Şakir Sabri Yener, *İncilipınar (Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar)*, Haz.: Hulusi Yetkin, Işık Matb., Gaziantep 1962, s.56-60.

⁷⁴ Özdeğer, *A.g.e.*, s.140.

⁷⁵ Cevdet, *Tezakir* (21-39), T.T.K. Bas., Ankara 1991, s.222. Cami sayısı 1891'de 38'e çıkmış, 1903'te 34'e düşmüş, 1904'de 40'a yükselmiştir. *HS*, 1308/1891, s.165; 1321/1903, s.335; 1322/1904, s.240.

gitmeleridir⁷⁶. Kazada, dinî alanda kamu hizmeti görenler, ilkokul çağındaki çocuklara Kuran öğreten kadın ve erkek hocalar, cami, mahalle, çarşı mescidi imamları, sela verenler, mevlüt okuyucuları ve efsunculardır⁷⁷. Umumiyetle dinî nitelikli olarak kurulan vakıflarda görev yapanlar veya bu teşekküllerden çeşitli şekillerde menfaati olan gruplar, sistemin sürdürücüsü ve koruyucusu olmuştur⁷⁸. XIX. yüzyıl ortalarında kazada Ömer Şeyh , Şeyh Fethullah, Şahveli ve Tekke camileri yanında 4 tekke bulunmakta idi⁷⁹. Bu tekkeler 1891'de 7'ye, 1903'de 16'ya çıkmıştır⁸⁰. Aynı tarikattan olanların biraraya gelebildikleri ve birlikte dinî ibadetle uğraştıkları tekkelerdeki bu artış, tarikatların XX. yüzyıl başlarında sosyo-ekonomik güçlerinin artmasıyla ilgili olsa gerektir. Bu dönemde, kaza halkı arasında yaygın 7 tarikat ve bunlara ait 12 dergah⁸¹ faaliyet göstermekte idi. Bu tarikatlar Mevlevîlik, Bektaşîlik, Kadirîlik, Nakşibendîlik, Rufaîlik, Halvetîlik ve Celvetîlik'tir⁸². Büyük ölçüde emlaka sahip olan tarikatlara ait bu dergahlar⁸³, hayratlarla fakirlere yiyecek dağıtmakta, zaman zaman ibadethanelerin tamir ve bakımıyla vakıflar vasıtasıyla ilgilenmekte, halkın inançlarına hitap ettiklerinden, çok kolay yayılma imkanı bulmakta idiler. Tarikatlara mensup dervişler, yılın belirli günlerinde şişler, topuzlar, mızraklar, hançerler, kılıçlar, kudümler, zil ve teflerle

⁷⁶ Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.16.

⁷⁷ Çitci, *A.g.e.*, s.23, 39-40, 75-77.

⁷⁸ Bu vakıflar, çeşitli tevcihat, meşihat tevcihleri ve görevlendirmelerde sık sık hukuk sistemine ters düşmekte ve şeriye secillerinde yer almaktadır.

⁷⁹ Burhan Bozgeyik, *Her Yönüyle Gaziantep (Tarih, Kültür, Folklor)*, Şehit Kamil Belediyesi Yay., Gaziantep 1996, s.67.

⁸⁰ *HS*, 1308/1891, s.165; 1321/1903, s.335.

⁸¹ Tekke ve dergah aynı anlama gelmesine rağmen (Sakaoğlu, *A.g.e.*, s.127), tekke ve dergah sayılarındaki farklılıklar, bu iki kurumun farklı olduğu intibasını uyandırmaktadır.

⁸² Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.13-14; c.147, s.66; c.150, s.93, 121; c.153, s.61. Bu tarikatların tasavvufî anlayışları, tarihî gelişmeleri için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 3.bsk., Dergah Yay., İstanbul 1995.

⁸³ Atilla Ocak ile görüşme.

şehirde tören yürüyüşü yaparak⁸⁴, bir tür güç gösterisinde bulunmakta idiler. Tarikatların eşraf ve ulema ile de yakın ilişkisi vardı⁸⁵. XX. yüzyıl başlarında mevcut 40 kadar türbe, halk inancında bazı isteklerin gerçekleşebilmesi ve şifa bulma amacıyla varlığını itina ile korumuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Antep toplumunda değişik dinlerin yarattığı dinî ve sosyal farklılaşma içinde, mahallî idarelerdeki mevcudiyetlerinin de etkisiyle Hıristiyan ve Musevi topluluklar varlıklarını korumuş ve sürdürülebilmişlerdir. İstanbul, hükümetin emir ve yasaklarını duyurabilmek, taşradaki Ermeni topluluğunu denetim altında tutabilmek maksadıyla, patrikhane vasıtasıyla Ermeni din adamlarını Anadolu'da görevlendirmiştir⁸⁶. Kazada Hıristiyan ve Musevi cemaatlerin sosyal tabakalar olarak varlıklarını sürdürürebilmeleri toplum-din kurallarının siyasî ve sosyal ilişkilerde etkili ve baskısız uygulanabilmesi ile olmuştur. Toplulukların din ve kültürlerini yayıp, koruyabilecek kitapları kendi dillerinde yayınlatabilmeleri⁸⁷ ile eğitimin şekli toplumdaki uzlaşma ve uyumun ölçüsünü belirlemiştir.

Halep Eyaleti içindeki Hıristiyan mezheplerinin psikoposları, eyalet merkezi olan Halep'te ikamet etmekte idiler. Antep'teki Hıristiyanların büyük bir bölümünü bünyesinde barındıran Gregorien Mezhebi, Sis Katogikosluğu'na bağlı olarak

⁸⁴ Güzelbey de bu olaya birkaç kez şahit olmuştur. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyalari*, İslami Hizmetler Vakfı Yay., Gaziantep 1990, s.33; 10.12.1919'da şehirde benzeri bir yürüyüş yapılmış, başta Kadiri ve Rupaî dervişleri yürümüşdür. Ünler, *A.g.e.*, s.22.

⁸⁵ Savaştan önce Cemiyet-i İslamiye, toplantılarını Nakşibendî Tekkesi'nde yapmakta idi. Kazada mücadeleyi organize edenlerin başında Mevlvî Şeyhi Mustafa Efendi vardı. Ünler, *A.g.e.*, s.28; Yasin Kutluğ, "Antep'ten Hatıralar - II" *Başpınar*, Gaziantep, Ağustos 1940, s.9.

⁸⁶ Güzelbey, *GŞMS*, c.143, s.183.

⁸⁷ XVI. yüzyıldan itibaren Halep'te Arapça, Yahudice, Almanca ve Ermenice kitaplar basan matbaalar bulunmaktadır. Uzunçarşılı, *A.g.e.*, c.IV/I, s.158.

faaliyetlerini sürdürüyordu⁸⁸. Kazada, Katolik Ermenilerin bir murahhası ve Protestanların ise bir reisleri bulunmaktaydı⁸⁹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında şehirde, az sayıdaki Protestanın daha iyi eğitim alabilmek için Amerika'daki misyoner örgütlerden yardım istemesi⁹⁰ ve bu mezhebin kısa süre sonra Amerikalı misyoner, eğitimci ve doktorların himayesine girmesiyle, şehirdeki Protestan Mezhebi üyeleri arasında gözle görülür bir artış olmuştur. XX. yüzyıl başlarına kadar, Hıristiyan topluluk içinde en popüler mezhep Protestanlık haline gelmiştir⁹¹. Bu mezhepte olanların, kendilerine verilen mezhep ve tabiyetlerine ilişkin izinlerinin korunması⁹² ve aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağına dair fermanlar kazaya gönderilirken, merkezî idare tarafından, defter düzenlenmesi şartıyla doğum ve ölüm işlemlerini kendilerinin yapması, bu tür işlemlerden harç alınmaması usulü benimsemiştir⁹³.

Antep'teki Gregorien Ermeniler Sis Katogikosluğu'nun direktifleri dışına çıkamazken, Protestanlar, merkezî bir kiliseye bağlı olmamalarından kaynaklanan bağımsız bir anlayışla, diğer mezheplerin etkisinde kalmadan varlıklarını sürdürmüştür⁹⁴.

⁸⁸ HS, 1290/1873, s.79; Cevdet, *A.g.e.* (21-39), s.235; (40), s.202; Cuinet, *A.g.e.*, s.128.

⁸⁹ 1873'de Halep Metropoliti Gadigriyos Pelit Efendi, Katolik murahhasları Artin ve Artabet Efendiler, Protestan Reisi ise Kirkor Efendi idi. HS, 1290/1873, s.78.

⁹⁰ Dr. Shepard ile görüşme.

⁹¹ Antep merkez olmak üzere, Toroslar'ın güneyinde, Fırat Vadisi'ne kadar olan bölgede, Merkezî Türkiye Misyonu faaliyet göstermiştir. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1994 (Basılmamış doktora tezi), s.92-93.

⁹² Katoliklerin de Ermeni ve Rum kiliselerine gitmemek şartıyla ayinlerine müdahale edilmemesi, Halep'ten kazaya bildirilmiştir. Güzelbey, *GŞMS*, c.142, s.73-74.

⁹³ Güzelbey, *GŞMS*, c.145, s.37-38.

⁹⁴ İstanbul'dan Sis'e gelen ve Eçmiyazin'e ters düşmüş olan Patrik Nigogos önce Sis'e gelir ve Gregorienler tarafından kabul edilmez. Antep'e geldiğinde ise Hıristiyan topluluğa kabul edilmek için Protestan olmak zorunda kalır. Cevdet, *A.g.e.* (40), s.206.

1867 yılına kadar, şehirde Hıristiyan cemaat üzerinde etkili ve cemaatiyle kendini finanse edebilen 1500 üyeli üç kilise bulunmakta idi⁹⁵. Kiliselerde ufak onarımlar yapılabilmekte, büyük onarım ve yıkıp yeniden yaptırmalar için Bab-ı Ali'den izin almak gerekmekte idi⁹⁶. Hıristiyan topluluk içinde, mezhepler, zaman zaman birlikte dinî ayinler yapmalarına rağmen⁹⁷, fertler farklı sosyal gruplar içinde yer almıştır.

4. Etnik Yapı

Anadolu'nun güneydoğusunda, verimli topraklar üzerinde bulunan ve stratejik bir konuma sahip olan Halep Eyaleti, bu özellikleri sayesinde, tarih boyunca birçok kültürün bu bölgede yerleşmesine sahne olmuştur. Bölgenin Akdeniz ile iççeliği ve ekonomik açıdan gelişmişliği dolayısıyla, eyalet merkezi Halep'te, kuzeyine nazaran daha kozmopolit bir yapı ortaya çıkmıştır. Halep Eyaleti'nin merkez kazası olan Halep'te 1893 yılında ondan fazla etnik ve dinî grup bulunmaktadır. Bu gruplar arasında en önemli yeri Müslümanlar almaktadır (% 69.35)⁹⁸. Bunlardan sonra sırasıyla Katolik Rumlar (% 7.62), Yahudiler (% 7.44), Ermeni Katolikler (% 3.83), Süryaniler (% 2.97), Rumlar (% 0.93)⁹⁹, Maruniler

⁹⁵ Albert Dewey, *Brief History of The Medical Work in Gaziantep (1847-1957)*, Harvard, Andover Ktph., Folio RA, 97B, T8, Z91, s.2; Bu tarihten sonra kiliselerin sayısı 5'e çıkmıştır (HS, 1284/1867, s.136; 1285/1868, s.184). Bunların üçü Protestan, biri Katolik ve biri Gregorien Kilisesi'dir. Katolik Fransisken Kilisesi'ndeki Fransız Okulu'na da gayri-müslim çocukları devam etmekte idiler. Ünler, *Gaziantep...*, s.14.

⁹⁶ Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.28.

⁹⁷ V.S.Bilezikian, *Abraham Hoja of Aintab*, Light and Life Press, Winona Lake, Indiana, s.31.

⁹⁸ Arap-Türk karışıkır.

⁹⁹ 451'de yapılan Chalcedoine Kurulu'nda doğu Hıristiyanları olan Rumlara "Melchit" veya "Imperiaux" adı verilmiştir. 866 yılında Roma'dan ayrılan ve papaya bağlı bir grup Rum da bu bölgeye yerleşmiştir. Örf, ayin ve ibadet yönünden Ortodoks Rumlarla, papaya bağlı Rumlar iki ayrı grup teşkil etmiştir. İki grup da Arapça konuşmuş ve ayinlerini Yunanca yapmıştır. Cuinet, *A.g.e.*, s.127-128.

(Morani) (% 1.93), Ermeniler (% 1.57)¹⁰⁰, Müslüman Kibkiler (% 0.37), Latinler (% 0.32), Keldaniler (% 0.12), Protestanlar (% 0.06) gelmektedir¹⁰¹. Halep Eyaleti içinde en kalabalık şehir olan Halep'ten sonra ikinci sırada Antep gelmektedir. Eyalette Hıristiyan ve Musevi nüfusun en yoğun yaşadığı ikinci kaza da yine Antep'tir¹⁰².

1536 yılında Antep'in nahiyeleriyle birlikte nüfusu 18.362'dir. Bu nüfusun % 1.30'u Ermeni'dir¹⁰³. Bu tarihlerde kazada Musevi bulunmamaktadır¹⁰⁴. 1890 yılından sonra, 1908'e kadar, şehir nüfusu ve etnik yapısında önemli değişiklikler görülmemektedir¹⁰⁵.

Antep'e XVI. yüzyıldan itibaren sürekli Türk aşiretlerinin göçleri olmuştur. Kaza merkezinin, çevredeki verimli ve düz arazi üzerine yerleşen Türk aşiretler

¹⁰⁰ Halep Ermenileri Gregorien ve Katolik olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Patrikliği tanımayan ve Sis Katogikosluğu'nu benimseyen Gregorienlerle Katoliklerin ayrımı, yine V. Yüzyılda Chalcedonie Kurulu'nda ortaya çıkmıştır. Cuinet, A.g.e., s.128.

¹⁰¹ HS, 1310/1893, s.191.

¹⁰² Bölgedeki etnik yapıya şehirler açısından bakıldığında, bu tarihlerde Antakya nüfusunun %84.67'si Müslüman, %14.6'sı Hıristiyan, %0.63'ü Musevi; Antep'in %83.13'ü Müslüman, %15.7'si Hıristiyan, %0.88'i Musevi; Kilis'in %92.93'ü Müslüman, %6.71'i Hıristiyan, %0.88'i Musevi; Adana'nın %83.38'i Müslüman, %16.2'si Hıristiyan; Maraş'ın %69.12'si Müslüman, %30.59'u Hıristiyan, %0.29'u Musevi; Mersin'in %95.49'u Müslüman, %4.5'u Hıristiyan'dır. HS, 1286/1869, s.226-227.

¹⁰³ XVI. yüzyıl başlarında Antep'te Ermeni nüfus bulunmadığını Sarafian'da kabul etmekte, Ermenilerin Antep'e göç sebebini ticarî olarak belirtmektedir. Sarafian, A.g.e., s.1,12.

¹⁰⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler" *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler)*, Türk Yurdu Yay., Ankara 1995, s.41-43; Dağlıoğlu, XVI. yüzyılda kazada Ermenilerin 44 hane nüfusa sahip olduklarını belirtmektedir. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Miladi 16., Hicri X. Asırda Antep*, C.H.P.Bas., Gaziantep 1936, s.6.

¹⁰⁵ 1891 tarihli Halep Salnamesi'nde nüfus 80.398 olarak gösterilirken, Cuinet Antep nüfusunu 86.988 olarak göstermekte, etnik olarak çok kozmopolit bir portre çizmektedir (A.g.e., s.114). Cuinet'e göre şehirde 40.085 Arap, 20.000 Kürt ve 5.000 Türk ile 500 Rum, 2.000 Katolik Ermeni, 2.000 Suriyeli Katolik, 3.000 Kaldini, 4.000 Ortodoks Rum, 2.046 Gregorien Ermeni, 3.000 Suriyeli Jacobit, 2.006 birlik halinde olmayan Kaldini, 594 Protestan, 857 Musevi bulunmaktadır. Böyle bir tabloda, şehirde Türk dilinin hakim olması düşünülemez. Aynı dönemde Halep'te 60.000 Arap, 27.000 Türk bulunmakta ve Halep'te Arapça konuşulmaktadır (Türk nüfus genel nüfusun % 45'i). Antep'te ise Cuinet'e göre Türk olmayan unsurların sayısı 81.988, Türk nüfus 5.000'dir (Genel nüfusun % 6'sı). Etnik yapısı bu durumda olan bir yerleşim biriminde Türkçe konuşulması imkansızdır. Halbuki kazada tüm etnik grupların ortak olarak Türkçe konuştuğu yazar tarafından da kabul edilmektedir (A.g.e., s.115). Ayrıca Antep'te Suriyeli Katolik, Kaldini, Ortodoks Rum, Jacobit

tarafından sürekli beslenmesi, bölgeye farklı etnik grupların girmesini engellemiştir. Antep'in kuzey ve güneyinde Türkmen, İlbeyli, Karakoyunlu, Savcılı aşiretleri yerleşmiştir. Bu aşiretlerin geçimi tarım ve hayvancılıktır. Halep - Antep arasında sürekli yer değiştiren yaklaşık 2.000 kişilik nüfusa sahip "Kuyyar" aşiretinin ise geçim kaynağı hayvancılıktır¹⁰⁶. Bölgedeki Afşar, Alacalu, Atmacalu, Aynallu, Çermüklü, Dülüklü, Kabasakal, Kebeli, Küllüce, Rumî, Salur, Turgudî, Türkman, Zülkadirî şeklindeki yer ve aşiret isimleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır¹⁰⁷. Suriye, Irak, Filistin, Mısır, Arabistan gibi Arap menşeli ailelerin bulunduğu, aşiret sisteminin var olduğu bölgelerde ayanlık kurumu bulunmamaktadır¹⁰⁸. Halbuki Antep'te ayan atamasının yapılmış olması, siyasi, sosyal ve demografik olarak bölgede Türk unsurun hakim olduğunu, Arap ve Kürt topluluklarda olduğu gibi etkili bir aşiret yapılanmasının bulunmadığını göstermektedir. XIX. yüzyılda kazada konuşma dili Türkçe olmakla birlikte¹⁰⁹, bölgenin Araplarla meskun yerlere yakın olması, kültür açısından bir etkilenme ve yakınlığa yol açmıştır.

1890 - 1908 yıllarında nüfusun artış - eksiliş hızı % 0.03 ile % 4.6 arasında değişmektedir. 1895 - 1896'da gelişen Müslüman - Hıristiyan gerginliğine rağmen, 1897 - 1899 döneminde Hıristiyan nüfusta % 7.43'lük bir artış görülmektedir¹¹⁰. Bu durum gayri-müslimlerin, Antep'i bölgenin güvenilir yerleşme bölgelerinden gördüğünü ortaya koymaktadır. Kazada sosyal tabakaların teşekkülünde,

yaşadığı Cuinet'den başka hiçbir yabancı ve yerli kaynakta zikredilmemektedir. Bu sebeplerle, Cuinet'nin Antep için verdiği rakamlar büyük ölçüde abartılı ve hatalıdır.

¹⁰⁶ Süleyman Faik, *A.g.e.*, s.17-18.

¹⁰⁷ Özdeğer, *A.g.e.*, s.116; Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s.172-179.

¹⁰⁸ Özkaya, *Ayan...*, s.139.

¹⁰⁹ *HS*, 1303/1886; *HMF*, c.I, s.15; Sarafian, Antep Ermenilerinin durumunu şöyle anlatmaktadır: "Diyarbakır, Maraş, Kilis vb. gibi popüler Antep'te Ermenilerin statüsü yükseldi ve yeni kanla tanıştılar. Bir veya iki kuşak sonra, bu insanlar kimliklerini kaybettiler. Onlar, ana dilleri olan Ermenice (batı diyalekti) yerine Türkçe konuşan Antepliler oldular..." *A.g.e.*, s.2. Sarafian şövenist bir yazar olmasına rağmen, gayri-müslim nüfusu Abadi kadar abartmamaktadır.

¹¹⁰ XIX. yüzyılın ikinci yarısında nüfustaki değişimler ve bunların yüzdeleri için bkz. ek.20.

insanların etnik menşeinin önemli bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır. Türk, Arap, Çerkez, Kürt, Yahudi, Ermeni¹¹¹ topluluklar birlikte, uyum içinde yaşamıştır. Sosyal tabakaların ortaya çıkmasında önemli etken din unsurudur.

Tanzimat'tan sonra gayri-müslimlerin merkezî ve mahallî meclislerde görev almaya başlaması¹¹², 1871 tarihli *Idare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*'ne göre kurulan idare meclislerinde 4 seçilmiş üyeden ikisinin gayri-müslim olma mecburiyeti getirilmiştir¹¹³. Bu sisteme göre, Gregorien, Protestan veya Katolik Ermeniler Kaza İdare Meclisi'ne seçilmiş üye olarak girmiş, 1908 yılına kadar İdare Meclisi'ndeki oranlar aynı kalmıştır¹¹⁴. Kazada gayri-müslimler yalnızca İdare Meclisi'nde görev yapmamıştır. Zaman zaman mal kalemînde¹¹⁵, ziraat meclisinde¹¹⁶, reji idaresinde¹¹⁷, nafia komisyonunda¹¹⁸, ticaret ve ziraat, sanayi odasında¹¹⁹ da Ermeni görevliler çalışmıştır. Bunlar dışında 1890 - 1908 arasında belediye meclisi¹²⁰, bidayet mahkemesi ve ticaret mahkemesinde, belirli oranlar dahilinde Ermeni ve Yahudiler bulunmuştur. Ziraat Bankası'nda ve XX. yüzyıl başlarında şehirde şubesi açılan Osmanlı Bankası'nda genellikle Yahudiler çalışmıştır¹²¹. Merkez, mahallî idarelerde gayri-müslimlerin bulunmasını sağlarken, taşra idarelerinden, başka din ve mezheptekilere iyi davranılmasını ve işlerinin

¹¹¹ Alice Shepard Riggs, *Shepard of Aintab*, Interchurch Press, New York 1920, s.63.

¹¹² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri-Müslim Tebanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1990, s.108.

¹¹³ Ortaylı, *Tanzimat...*, *ODMT*, s.309.

¹¹⁴ *HS*, 1312/1894, s.174.

¹¹⁵ *HS*, 1894-1896, 1902-1903.

¹¹⁶ *HS*, 1894-1897, 1900, 1902-1903.

¹¹⁷ *HS*, 1894-1898, 1900-1904, 1906-1908.

¹¹⁸ *HS*, 1894, 1898-1899, 1902-1903.

¹¹⁹ *HS*, 1905-1908. Bkz. ek.21.

¹²⁰ Özellikle meclisin teknik sorumluları gayri-müslimdir. Örneğin 1882'de meclisteki hem mühendis, hem doktor Ermeni'dir. *HS*, 1299/1882, s.75.

¹²¹ 1894-1908 arasında Ziraat Bankası Müdürü Hoseb Efendi'dir. 1890'da kurulda 3 Musevi üye, 1894'de bir Katolik üye bulunmaktadır. *HS*, 1307/1890, s.114; 1311/1894, s.175.

zorlaştırılmamasını istemiştir¹²². XX. Yüzyıl başlarında mahkemelerde birçok Türk dava vekili yanında, Ermeni dava vekili de görev yapmıştır. Birçok Türk'ün davasına Ermeni dava vekilleri, birçok Ermeni'nin davasına da Türk dava vekilleri girmiştir¹²³. Gayri-müslimlerin mahallî idareler ve mahallî ekonominin idaresinde etkili rol oynayan kurum ve kuruluşlarda üst düzeyde temsil edilebilmeleri, kazada etnik farklılığın tabakalaşmada çok önemli olmadığını göstermektedir. XIX. yüzyıl sonlarında ibtidaî düzeyde eğitimden başlayarak, kolej mezuniyetine kadar Antep okullarında verilen Ermenice, Ermeni tarihi gibi dersler ve özellikle Amerikalı eğitimcilerin destekleriyle Ermeni toplumunda milli kimlik bilinci ortaya çıkmaya başlamıştır.

5. Cinsiyet Sorunu

Kazadaki sosyal yapının tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için, toplum içinde aile ve kadının statüsünden bahsetmek gerekir. 91 kişilik örnek grupta mevcudiyeti tespit edilen 27 kadından ikisi eşraftandır. Birinin babası ağadır. Ekonomik statüleri ile sosyal statüleri çakışan bu kadınların servetleri 9.535 kuruş ile 16.650 kuruş arasında değişmektedir. Toplumda kadının, üst düzeyde bir sosyo-ekonomik kesim içinde yer almıyorsa, gayrimenkule sahip olmayışı, onları, eşleri ve eşlerinin ailelerinin bakımlarına bağımlı kılıyor görünmektedir. Terekelerden anlaşıldığı kadarıyla, kadınların% 51.8'i hiçbir gayrimenkule sahip değildir. Zaten miras dağılımında da kadınların erkeklerden aşağı bir statüye tabi tutulmaları, bu duruma düşmelerini kolaylaştırmaktadır. Eşi ölen kadına, kocasının mirasının % 12.5'u düşerken, kadının ölümü durumunda kocasına, mirasının % 25'i düşmektedir. Mirasın çocuklar arasında dağılımında da benzer bir yol izlenmektedir. Mirastan eşe düşen kısım çıkarıldıktan sonra, erkek çocuklar, kız çocuklardan ½ oranında daha çok pay almıştır. Tanzimat ile birlikte, erkek ve kız

¹²² Güzelbey, GŞMS, c.145, s.44.

¹²³ Güzelbey, GŞMS, c.158, s.95; Çitci, A.g.e., s.8.

çocukların mirastan eşit pay almaları sistemi benimsendiği halde¹²⁴, taşradaki uygulamalarda, kaynağını şeriatın alan bu dağılım 1926 yılına kadar geçerliğini korumuştur. Ölen kişinin mirasından anne ve babaların aldığı pay eşit tutulmuştur (% 16.6). Antep'te *Türk Medeni Kanunu*'nun yürürlüğe girdiği 4.10.1926 yılına kadar, özellikle miras hukuku ile uğraşan müftü ve hocalar bulunmakta, davacı veya davalı, kadıdan aldığı ilamla miras malı paylaşabildiği gibi, hoca veya müftülerden bu konuda fetva da alabilmekte idi¹²⁵.

Kız çocukların evlendirilip evlendirilmemesi hususunda tasarruf tamamen ailelerdedir¹²⁶. 1918 yılında yürürlüğe giren *Hukuk-ı Aile Karamamesi* ile evlenecek erkek çocukların 18, kız çocukların 17 yaşından küçük olamayacakları, 17 yaşını bitirmemiş olan erkek çocuklar ile 9 yaşını bitirmemiş kız çocuklarının hiç kimse tarafından evlendirilemeyecekleri hüküm altına alınmıştır¹²⁷. İncelenen 91 kişilik grupta bulunan 56 Müslüman erkeğin¹²⁸ 18'i birden fazla eşle evlenmiştir (% 32.4). Bu durum tüm Anadolu'da yaygın olduğu şekilde, tek eşli evliliğin toplum içinde kabul gördüğünü göstermektedir¹²⁹. Çok eşli evliliklerin % 88.8'i 2 eşle, %11.2'si 3 eşle yapılmış, 4 eşli evliliğe rastlanmamıştır. Çok eşli evliliklerin % 44'ünün sebebi, eşlerin ölümü veya kaybolmasıdır¹³⁰. Çok eşli evliliğin orta tabakada yaygın olduğu görülmektedir. Bu tabakada çok eşli evlilik oranı %

¹²⁴ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara 1990, s.44.

¹²⁵ Çitci, A.g.e., s.75-76.

¹²⁶ Kazaya 1830'dan sonra gelen çeşitli fermanlarla, nişanlısı askerde olan kızların başkalarıyla evlendirilmemesi, yaşı 30'u geçen kız ve dulların aileleri tarafından evlendirilmediği konusunda gelen yakınmalar üzerine, bunların evlenmesine engel olunmaması yönünde uygulamalar yapılması istenmiştir. Güzelbey, *GŞMS*, c.141, s.12, 16; c.146, s.47; c.151, s.102.

¹²⁷ *Ceride-i Sûfiyye*, 18 Cemaziye'l-Evvel 1334, s.2. Madde 4,7.

¹²⁸ Değişik dönemlerde terekeler içinde Müslüman, gayri-müslim, kadın, erkek bulunma oranları için bkz. ek.18.

¹²⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s.117.

¹³⁰ İkinci evliliğin ilk eşin ölümü öncesi mi, sonrası mı yapıldığını bilmek mümkün olmadığından "çok eşli evlilik" deyimi kullanılmıştır.

63.2'dir. Üst tabakada oran % 25, altta ise % 11.4'lindedir. Serveti 1759 kuruşun altında olanlarda, çok eşli evliliğe rastlanmamıştır. 1850 - 1888'de çok eşli evlilik % 30 - 37 arasında değişirken, 1908 - 1909'da % 22'lere düşmüştür¹³¹.

Çocuğu olan 78 ailede toplam 275 çocuk bulunmaktadır. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 3.5'dur. Bu çocuklardan 138'i erkek, 136'sı kızdır. Bu durum, toplumda kız ve erkek çocuk sayısı açısından dengeli bir dağılım olduğunu göstermektedir. Şehrin kırsal kesiminde de bu oranların aynı olduğu gözlenmiştir. Müslüman ailelerde çocuklu olanların % 60.8'i 1 - 3, % 26.1'i 4 - 6, % 13.1'i 7 - 10 çocuğa, Ermeni ailelerinde % 44'lük grup 7, % 11.1'lik kesim 6, kalan % 44.4'lük grup ise 1 - 3 çocuğa sahiptir. Sosyo-ekonomik açıdan üst tabakaya mensup ailelerde ortalama çocuk sayısı 4 - 5 iken, daha alt tabakalarda çocuk sayısı 2 - 3'dür. Sayılar, sosyal statü ve ekonomik güç ile çocuk sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum, daha alt düzeyde sosyo-ekonomik seviyede olanların çok eşli evlilik yapmalarındaki zorluk ile çocukların yeterli bakım imkanları bulunmadığından erken yaşta ölümleri ile açıklanabilir.

Erkeğin ölümünden sonra, kadının mağduriyetini önlemek amacıyla, Müslüman grubun % 45.6'sında kadın eşe "mihr-i mu'ahhar" verilmiştir¹³². Mirasın % 3 - 10'u arası mihr alan eş sayısı 10; % 10 -20 arası mihr alanların sayısı 14; % 20 -50 arası 9; % 50 - 60 arası mihr alanların sayısı ise 4 kişidir¹³³. Mihrin mirasa katılması 1850 ile 1908 arasında önemli bir değişiklik geçirmiş görünmektedir. 1850'lerde mihr, Müslüman topluluğun % 66.6'sında görülürken, 1888'lerde % 35.4'lere düşmüştür. 1908 yılına ait terekelerde ise mihre rastlanmamıştır. Buna rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kayıtlara yansımaya dahi halk arasında uygulamada görülmektedir¹³⁴.

¹³¹ Bkz. ek.19.

¹³² Eğer ölen erkekse, mihr, kadının mirasdan kendi payı çıktıktan sonra ayrıca ödenmiş, kadınsa, alacak kaydedilerek, bölüştürülecek mirasa dahil edilmiştir.

¹³³ Ünvan veya aile adlarının, mihr miktarının tesbitinde etkili olduğuna dair herhangi bir delile rastlanmamıştır.

¹³⁴ Mihr konusundaki hukukî anlaşmazlıkların çözümü için bkz. *Ceride-i Sûfiyye*, 19 Cemaziye'l-Evvel 1336, Madde 80-91.

XX. yüzyıl başlarında şehirde, belediye meclisindeki görevliler arasında kadınlar da bulunmaktadır. 1902 - 1904'te meclisteki azınlık kontenjanı içinde Anastasya Kaloyani isimli bir Ermeni yer alırken, 1905'te meclis üyeliğinde Hafize Hanım, 1906'da Nurise Hanım görev yapmaktadır¹³⁵.

Kadınların eğitim almaya başlamaları ile sağlık hizmetlerindeki anlayış değişikliği, uygulamada kendini göstermeye başlamıştır. Toplumun kadın doktorlarla ilk kez tanışmaları ve 1880'de açılan Amerikan Hastanesi'nin¹³⁶ kadın hastalara hizmet vermeye başlaması¹³⁷ 1886 yılında olmuştur¹³⁸. Güney ve güneydoğu Anadolu'nun sağlık merkezi niteliğindeki¹³⁹ hastane, azınlıklar kadar olmasa bile Türklere de hizmet vermiştir¹⁴⁰. Şehirdeki ilk Türk hastanesi, 1897'de açılan 35 yataklı belediye hastanesidir (Hamidiye Gureba)¹⁴¹. Sonradan bu hastaneye ek olarak, kadınlar için kurulan "Hamidiye Enas Hastanesi" hizmete girmiştir¹⁴². Antep'in sancak oluşundan sonra, bu hastanede, bir hükümet doktoru görev yapmıştır¹⁴³.

¹³⁵ HS, 1320/1902, s.229; 1322/1904, s.215; 1323/1905, s.247; 1324/1906, s.245.

¹³⁶ Amerikan Hastanesi'nin yapımına, Dr. Azariah Smith'in anısına arkadaşlarının girişimiyle başlanmış "American Board Missionary" yanında bölgenin ileri gelen Türk ve Ermenilerinin yardımıyla hastane tamamlanmıştır. "Amerikan Hastanesi" GT, Gaziantep, Haziran 1962, s.26; Mecit Barlas, "Gaziantep'in Son Yüz Yıllık Sağlık Durumu" GT, Gaziantep, Eylül 1962, s.8.

¹³⁷ İrlanda'dan getirilen ketenlere işlenen eliş ve dantel, Amerikan Hastanesi'nde, kadın hastalara öğretilerek, bunların üretimi bayan Shepard tarafından organize edilmiş ve "hastane işi, Antep işi" adını alan ve yaklaşık 2500 kadın tarafından üretimi sağlanan bu elişleri Amerika'ya ihraç edilmiştir. Dewey, A.g.r., s.2; Dr. Buckley Shepard ile görüşme.

¹³⁸ Bab-ı Ali başlangıçta, kadın hastalara tıp hizmeti verilmesine karşı çıkmış, sonraları kadın doktorların hastaları muayene etmesi şartıyla muayene ve tedaviye izin verilmiştir. *American Board...*, s.5.

¹³⁹ Çitci, A.g.e., s.20-22.

¹⁴⁰ Türk hastalar Amerikalı doktorlara verilen vizite ücretini "ayak teri" diye adlandırmakta idi. Riggs, A.g.e., s.85.

¹⁴¹ *G.Halk Bro....*, s.361.

¹⁴² HS, 1323/1905, s.254.

¹⁴³ *G.Halk Bro....*, s.361.

6. Okullaşma Sorunu ve Sosyal Değişmedeki Rolü

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet dönemine kadar geçen süre içinde, Osmanlı maarif sisteminde yaşanan kargaşa, Meşrutiyet'ten sonra düzelmeye başlamıştır. 1869 yılında yapılan nizamname ile köy ve mahallelerde sıbyan, 500 ev bulunan kasabalarda rüştiye, 1000 evli kasabalarda idadi ve şehirlerde sultanilerin kurulması kararlaştırılmıştır¹⁴⁴. XX. yüzyıl başlarında Halep Sancağı nüfusu 817.740, öğrenci sayısı 42.080'dir¹⁴⁵. Antep'in nüfusu ise 85.888, öğrenci sayısı 3160'dır. Bu veriler ışığında, Halep Sancağı'nda eğitim alma oranı % 5.14 iken, Antep Kazası'nda bu oran % 3.68'e düşmektedir. Eğitimin, sosyal değişimin önemli unsurlarından olduğu düşünülecek olursa, sancak merkezindeki değişimin, taşraya göre daha hızlı olduğunu belirtmek gerekir. Antep'te ibtidai öğrenci sayıları 1883'den 1900'e kadar, 1780'den¹⁴⁶ 580'e düşerken, rüştiyenin öğrenci sayısı 188'den 164'e düşmüştür. Yalnızca medrese öğrencilerinin sayılarında yaklaşık 1/3 oranında bir artış görülmektedir¹⁴⁷.

İstanbul'da 1862 yılından sonra "Usul-i Cedid"e göre eğitim yapan sıbyan mektepleri ibtidai adını almaya başlamıştır¹⁴⁸. İsimdeki bu değişiklik dahi taşraya yaklaşık 30 yıl sonra gelmiş ve sıbyan mekteplerinin adları mekteb-i ibtidaiye dönüşmüştür. 1867'den 1876 yılına kadar Müslümanlara ait sıbyan mektebi sayısı 17'den 30'a çıkmıştır¹⁴⁹. 1883'de ise sıbyan mektebi sayısı 57'dir¹⁵⁰. Sıbyan mekteplerindeki nicelik olarak artışa rağmen, nitelik olarak bir iyileştirme

¹⁴⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.II, Eser Matb., İstanbul 1977, s.245.

¹⁴⁵ İlhan Tekeli - Selim İlkin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki değişimler" *TCTA*, c.II, s.460.

¹⁴⁶ *HS*, 1300/1883, s.81'deki veriler, Cuinet'de de aynıdır (*A.g.e.*, s.188).

¹⁴⁷ Medreselerdeki öğrenci sayısı 150'den 225'e çıkmıştır. Bu artışın sebeplerinden birisi medrese öğrencilerinin askere alınmayışlarıdır (Yener, *İncilipınar...*, s.15). Bu süre içinde, kazada Müslüman öğrenci sayısında %45.7'lik bir düşme olmuştur. Müslüman toplumun %0.85'i ilkokul düzeyinde eğitim alırken, %0.23'ü ortaöğretim ve %0.32'si medrese eğitimi almıştır (bkz.ek. 24).

¹⁴⁸ Tekeli - İlkin, *Bilgi Üretim...*, s.67.

¹⁴⁹ *HS*, 1284/1867, s.136; 1293/1976, s.114.

¹⁵⁰ *HS*, 1300/1883, s.81.

olmaması, 1890'lardan sonra mahallî idarenin dikkatini çekmiştir. 1895'te Kaymakam Rıfat Bey'in teşebbüsüyle, kazada Maarif-i Mahalliye İdaresi kurularak, daha çağdaş eğitim veren ibtidailerin açılması hedeflenmiş¹⁵¹ ve bu tarihten sonra 7 mekteb-i ibtidai eğitime başlamıştır¹⁵². Milli Mücadele yıllarında Maarif-i Mahalliye İdaresi, Maarif-i Mahalliye-i İslamiye adını almıştır¹⁵³. Kazada Müslüman çocuklar için ilk yetimhane, Kadı Galip Efendi tarafından kurulan Eytam-ı İslamı Himaye Cemiyeti vasıtasıyla açılmış, 1917'de okulun idaresini hükümet almış, Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla, yetimler hükümet emriyle İstanbul'da toplanmış ve Antep Eytamhanesi kapatılmıştır¹⁵⁴.

Kazada 1854'ten sonra gayri-müslim toplumun oldukça organize ve sistemli şekilde eğitim aldığı görülmektedir. Bunda kilisenin çok önemli rolü bulunmaktadır. Örneğin 1873'te Antep'te inşa edilmekte olan bir kilisenin yapımına 93 Harbi ve salgın hastalıklar yüzünden ara verilmiş, İstanbul Ermeni Patriği, kilisenin yapımı için harcanacak paranın, eğitim için toplanan paradan alınmaması hususunda dikkat edilmesini Antep Ermenilerinden istemiştir¹⁵⁵. 1854-1855 yıllarında 1 olan gayri-müslimlere ait sıbyan mektebi sayısı, 1861-1869'da 7'ye, 1880'de 8'e, 1883'de 18'e yükselmiştir. Bu okullardan Kayacık Protestan İbtidaisi ile Kastelbaşı Ermeni İbtidai Mektebi ruhsatını 1890'da almış, diğer okullar ruhsatsız

¹⁵¹ Şakir Sabri Yener, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar, Gaziantep'liilerin Maarife Hizmetleri*, GKDr.Yay., Gaziyurt Matb., Gaziantep (Basım tarihi bulunmamaktadır), s.13; Oğuz Göğüş *Maarif-i Mahalliye İdaresi'nin Kaymakam İsmail Bey döneminde kurulduğunu belirtmektedir. "Antep Maarif-i İslamiye Cemiyeti Ne Zaman Kuruldu?" GT, Gaziantep, Haziran 1968, s.4; Şakir Sabri Yener, Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notları (Gaziantep Vilayet Merkezi'nin 76 Sene Evveline Kadar Olan Mahalli Maarif Hareketlerinin Kısa Bir Tarihçesi)*, GKDr.Yay., Gaziyurt Matb., Gaziantep 1968, s.6, 26, 49-50, 52-53.

¹⁵² 1900'den itibaren salnamelerde yalnızca bu 7 ibtidainin adları ve öğrenci sayıları verilmektedir. Halbuki yine salnamelerde, şehirde 1895'de 20, 1903'de 35, 1904'de 22 ibtidai olduğu görülmektedir. Bu ibtidailer, Hamudiye Mahmudiye, Mecidiye, Selimiye, Orhaniye, 1903'te kurulan Osmaniye ve 1904'te kurulan Süleymaniye'dir.

¹⁵³ *GY*, 1968, s.167.

¹⁵⁴ Mehmet Solmaz, *Şehit Mahmut Söylemez*, Gaziantep 1962, s.73.

¹⁵⁵ Sarafian, A.g.e., s.13.

açılmıştır¹⁵⁶. Şehirdeki Musevi topluluğun ilk eğitimini de Hıristiyanlar üstlenmiştir. Musevi çocukların ibtidai eğitimlerini Ermeni Habkakostan Mektebi ile Eski Kilise'de almıştır. Kazada Protestanlar, özellikle ilkokul eğitimini üstlenmiştir¹⁵⁷.

1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile 6 -10 yaşındaki kız, 7 - 11 yaşındaki erkek çocuklara sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti getirilmiştir. Eğitim süresi 4 yıl olan bu okullarda Müslüman ve Hıristiyan çocuklar ayrı ayrı okutulacak ve kız çocuklar için yeni sıbyan mektepleri açılacaktı¹⁵⁸. Toplum içinde kadınların statüsünün XX. yüzyıl başlarında değişmeye başladığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, kız çocukların eğitime önem verilmeye başlanmasıdır. XIX. yüzyılda kız çocuklar, yalnızca toplumun dinî açıdan sosyalizasyonunu sağlamakta olan¹⁵⁹ sıbyan mekteplerine gidebilmekte idiler. Müslüman kız çocukların eğitimi için 1905'te Hamidiye Enas Mektebi¹⁶⁰, 1908'de 51 öğrenci ile Enas Rüştüye Mektebi eğitime başladı¹⁶¹. Müslüman kesim içinde ilk kız okulları XX. yüzyıl başlarında açılmış olmasına rağmen, gayri-müslimler XIX. yüzyılın ikinci yarısında kız çocuklarının eğitime ağırlık vermeye başlamıştır¹⁶². Gayri-müslim okullarında, ibtidailerde eğitim verilenlerin % 40, rüştüye düzeyinde eğitim verilenlerin % 23.9, idadilerde eğitim verilenlerin ise % 24.3'ü kız öğrencilerdir.

¹⁵⁶ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1317, s.1126-1127, 1130-1131. Bkz.ek. 24.

¹⁵⁷ 1883'ten 1900'e kadar azınlık okulları sayısı 23'den 30'a öğrenci sayısı ise 1700'lerden 2200'lere çıkmıştır. Okul sayısında 17 yılda yaklaşık %23.4'lük bir artış görülürken, öğrenci sayısında %29.4'lük bir artış olmuştur (1899 yılında kazadaki gayri-müslimlerin okul, derece, öğrenci sayıları için bkz.ek 23). Şehirdeki ibtidailerin % 61.1'i Protestanlara, %27.7'si Gregorien ve Katoliklere, %11.2'si ise Musevilere aittir. 1883'lerde gayri-müslim toplumun %10.2'si eğitim alırken, bu oran 1900'de %12.3'e çıkmıştır. 1900 yılında Musevi topluluğun ise %20.4'ü eğitim almaktadır. Bkz. ek. 23.

¹⁵⁸ Gülay Arıkan, "Osmanlılarda, Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s.324.

¹⁵⁹ Tekeli - İkin, *Bilgi Üretim...*, s.7.

¹⁶⁰ *HS*, 1323/1905, s.254.

¹⁶¹ İlk kız rüştüyesi 1858'de İstanbul'da açılmış, Antep'te kız rüştüyesinin açılması bundan 50 yıl sonra olmuştur. Ergin, *A.g.e.*, c.II, s.457-459; Uzunçarşılı, *A.g.e.*, c.VI, s.172.

¹⁶² 1862'den sonra. Dewey, *A.g.r.*, s.2.

İlkokul düzeyindeki Müslüman öğrenciler, Kuran okuma, din pratiği, namaz sureleri, yazı meşki dersleri okurken¹⁶³, aynı düzeyde gayri-müslim öğrenciler, 3 dil, 3 bilim, aritmetik, cebir, fiziki coğrafya, Türkçe, Ermenice, genel tarih, kompozisyon, müzik, jimnastik, dikiş, Osmanlı Türkçe'si ve Türk tarihi dersleri okumuştur¹⁶⁴.

1876'dan sonra şehirde ortaöğretim düzeyinde eğitim yapan 1 rüştiye bulunurken, 1908'de ikinci rüştiye açılabilmiştir. 1869 düzenlemesi ile rüştiyelerden sonra idadi adı verilen öğretim kurumlarının açılması kararlaştırılmış ise de, Antep'te ilk idadi 1911 yılında öğretime başlayabilmiştir. Bu teşebbüs de yine Antep halkı tarafından XX. yüzyılın ilk yıllarında, çağdaş eğitim verilebilmesi, İstanbul'a okumak için giden öğrencilere burs sağlayabilmek amacıyla organize edilen Aynü'l-Maarif isimli kültür derneği tarafından gerçekleştirilmiştir. Müslüman toplumun ilköğretim üstü kurumları XX. yüzyıl başında açılabilirken¹⁶⁵, 1854 - 1855 yıllarında gayri-müslimler 3 rüştiyeye sahiptir. 1880'de bu sayıya 3 tane de idadi eklenmiştir. 1900 yılında gayri-müslimler ortaöğretim düzeyinde 11 okula sahiptir¹⁶⁶.

Müslüman topluluğun çocuklarını eğitim için gönderdikleri rüştiyelerde dini eğitim ağırlıklı programa malumat-ı medeniye, tabiat bilgisi, hendese, müzik, beden terbiyesi, Fransızca gibi dersler ancak 1910 yılında eklenebilmiştir¹⁶⁷. İtidai üzeri eğitim veren Merkezi Amerikan Koleji'nde dersler ağırlıklı doğa ve insan bilimleri ağırlıklı olmuştur. Bu kolejde yer alan dersler arasında, doğa bilimleri, dinî bilimler, matematik, tabiî bilimler, insan bilimi, Osmanlı tarihi, genel tarih, felsefe,

¹⁶³ Tekeli - İkin, *A.g.e.*, s.7, 68.

¹⁶⁴ Dersler arasına sonraları Ermeni tarihi de eklenmiştir. Alevli, *A.g.e.*, s.17.

¹⁶⁵ XX. yüzyıl başlarında kazada mesleki eğitime önem verilmiş, 1900-1914 yılları arasında Darü'l-Harîr (ipekçilik okulu), ticaret lisesi, eczacı kalfa okulu ve bir Darü'l-Muallimîn açılmıştır. Solmaz - Yetkin, *A.g.e.*, s.85.

¹⁶⁶ Bkz. ek, 23.

¹⁶⁷ Alevli, *A.g.e.*, s.7; Aksoy, *80 yıl...*, s.5-6.

hukukî-ticarî bilimler, ekonomi, ilim ve fen dersleri, madencilik, dil dersleri¹⁶⁸, güzel yazı, resim, beden hareketleri bulunmaktadır¹⁶⁹.

Kazadaki medrese sayısı 1903 yılına kadar 21'dir¹⁷⁰. 1910 yılında çıkarılan *Medaris-i İlmiye Nizamnamesi* ile 13 - 14 yıl olan medrese eğitimi 12 yıla düşürülmüştür. Gayri-müslimlerin yüksek eğitim almalarını, XIX. yüzyıl başlarından itibaren şehirde faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler sağlamıştır. 1874 yılında Amerikalıların kurduğu Merkezi Türkiye Koleji eğitime başlamış, bu kolejde lise kısmı yanında yüksek kısım da yer almıştır. Kolejin Tıp Departmanı 1876 yılında faaliyete başlamıştır¹⁷¹.

Antep medreselerinde de dinî ilimler ağırlıkta olmuştur. Medreselerde okutulan dersler arasında, sarf, nahiv, mantık, ma'ani, akaid, felekiyât, aruz, fıkıh, ferâiz, hadis ve tefsir bulunmaktadır¹⁷². Osmanlı eğitim sisteminde doğa ve toplum bilimlerinin yer almaya başlaması, II. Meşrutiyet sonrasına rastlamaktadır. 1910 yılında çıkarılan *Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*'nden sonra, medreselerde sabahları dinî ilimler, öğleden sonra ise hesap, hendese, coğrafya, tarih, kozmografya, fizik, kimya, mevalid (tabiat bilimleri) okutulmuştur¹⁷³. Bu programların taşrada uygulanıp uygulanmadığına dair elde bilgi bulunmamaktadır. Medrese programları ile ilgili 1912, 1914 değişiklikleri ve araya I. Dünya Savaşı'nın girişi, programların daha da karışmasına yol açmıştır¹⁷⁴. Umumiyetle gayri-

¹⁶⁸ Osmanlı dili ve edebiyatı, Ermenice, Arapça, İngilizce, Almanca, Fransızca, Yunanca.

¹⁶⁹ *Ayıntab'da Kain Merkezi Türkiye Koleji'nin 39. Senevî Raporu (1914-1915, 1330-1331 Sene-i Dersiyesine Mahsusdur)*, Kolej Matb., Ayıntab 1332, s.6.

¹⁷⁰ 1903 yılında bu sayı 22'ye yükselmiş, 1904'te 25 olmuştur. *HS*, 1321/1903, s.335; 1322/1904, s.246.

¹⁷¹ *HS*, 1300/1883, s.85; Barlas, *Gaziantep Tıp ve Azınlık...*, s.14, 23. Merkezi Türkiye Koleji Tıp Departmanı 1888'de kapatılarak, Suriye'ye taşınmış, Kolej mezunlarından Dr. Altunyan çalışmalarına Halep'te devam etmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında hizmete devam eden Amerikan Hastanesi'nin idaresine Türkler getirilmiş ve bu dönemde kurumdaki Amerikalı sayısı 30'a düşmüştür. 1918'den sonra yine Amerikalılar hastane idaresini almıştır. Dewey, *A.g.r.*, s.2; Barlas, *Gaziantep'in Son...*, s.10.

¹⁷² Yener, *İncilipınar...*, s.16-20.

¹⁷³ Tekeli - İkin, *Bilgi Üretim...*, s.94. Bkz. ek. 24.

¹⁷⁴ Ergin, *A.g.e, c.I*, s. 124-136.

müslimlerin yüksek eğitimde yoğunlaşan Merkezi Türkiye Koleji'nin bölümleri arasında tıp, eczacılık¹⁷⁵, dişçilik¹⁷⁶, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık bulunmaktadır¹⁷⁷.

Kazada, eğitim sisteminin ürünü olarak, basın, yayın ve kütüphanecilik faaliyetleri de gelişmiştir. İlk matbaa Antep'e Amerikalı misyonerler tarafından XIX. yüzyıl başlarında getirilmiş olmasına rağmen¹⁷⁸, ilk gazete olan "Ayıntab" 1872 yılında yayınlanmaya başlamıştır¹⁷⁹. Kolej yalnızca eğitim faaliyetlerini yürütmemiş, kamuoyunu yönlendirmek için Ayıntab, Avedaper, Rehnüma adlı gazeteleri de yayınlamıştır¹⁸⁰. Misyonerlerin gazete yayınından sonra ilk Türkçe gazete olan Mecla-yı Mu'ârif, 1903 yılında yayınlanmıştır¹⁸¹. İlk Türk matbaası ise 38 yıl sonra 1910'da kurulmuştur¹⁸². 1908'den önce tüm Marmara Bölgesi ve Batı Anadolu'da 35 matbaa bulunması¹⁸³, Antep'in Anadolu için gelişmiş bir kültür şehri olduğunu göstermektedir. Antep'in Fransız işgalinden kurtarılışından önce, Türklerin şehirde çıkardığı önemli gazeteler arasında Türktepe, Genç, Ahali, Ajans Haberleri ve Antep Haberleri sayılabilir¹⁸⁴. Şehirde mevcut 7 kütüphanede bulunan

¹⁷⁵ Kazadaki eczacıların tamamı Ermeni'dir. Çitci, A.g.e., s.22.

¹⁷⁶ Kolej bünyesinde birde hemşirelik okulu açılmıştır. Bu okula Protestan Ermenilerin çocukları alınmıştır. Özellikle savaşlar sırasında bu hemşirelere büyük ihtiyaç duyulmuştur. Okul mezunu hemşirelerden biri Antep'teki Kızılay Hastanesi'nde görev yapmıştır. Riggs, A.g.e., s.74.

¹⁷⁷ Bu okulda Antep ve Urfa'nın sosyo-ekonomik yapısına ait tezler de hazırlanmıştır. *Report of The President of Central Turkey College, Aintab, Turkey, The Board of Menagers of The College for The Year 1913-1914*, s.19.

¹⁷⁸ İlk basımevi 1831 yılında kurulmuştur. Uğuroğlu Barlas, "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi" *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul 17-19.2.1988)*, T.T.K.Bas., Ankara 1992, s.127.

¹⁷⁹ "118. Yılında Gaziantep Basını" *Yöre*, Gaziantep, Şubat 1990, s.22.

¹⁸⁰ Barlas, *Osmanlı...*, s.127.

¹⁸¹ Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Basın Tarihi (100. Yıl)*, GKDr.Yay., Eser Matb., Karabük 1972, s.22.

¹⁸² Matbaanın kurucusu Rüştü Atalar'dır. *Gaziantep İli Yılığ*, Gaziantep 1968, s.178.

¹⁸³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, 4.bsk., Gerçek Yay., İstanbul 1993, s.12.

¹⁸⁴ Barlas, *Gaziantep Basın...*, s.22-25.

kitap sayıları 1903 - 1908 arasında 9100'lerden 1650'lere düşmüştür¹⁸⁵. Müslüman kütüphanelerinin bu durumuna karşılık, yalnızca Amerikan Kütüphanesi'nde 7880 kitap bulunmaktadır ve bu kütüphanede öğrenci başına okunan kitap, 1908'den 1915'e kadar 17 den 53 e çıkmıştır¹⁸⁶.

Müslüman topluluk XIX. yüzyıl boyunca tıp hizmetlerini önemsememiş, şehirde bu alanda hizmet veren gayri-müslimlerden yardım istemek yerine, sağlık problemlerini, hastalara okuyup, üfleyen hocalar ve efsuncularla, atadan görme yöntemlerle, mahalle aralarında dolaşan sünnetçiler, ebeler, göz otacıları¹⁸⁷ vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır. Koruyucu hekimlik gibi yöntemlerin gelişmemiş olması, şehirde ölüm oranlarını yükseltmiştir. Örneğin 1826 taun salgınında kazada birçok ölüm olayı gerçekleşmiştir¹⁸⁸. Ailelerin böyle bir durumda bile kaderci bir anlayışla bölgelerini terk etmemeleri, tamamen dinî inançları gereğidir¹⁸⁹. Osmanlı toplumunda, eğitim anlayışının fertlerin yaşam tarzlarını değiştirmeye yönelik olmadığı, hatta bu yaşam tarzını teşvik edici olduğu ortadadır.

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Antep'e gelen Amerikalı misyonerler, tıbbî hizmetler yanında, mezheplerini yayma çalışmalarına başlamıştır¹⁹⁰. Dinî anlayışın

¹⁸⁵ Şehirdeki kütüphaneler, Zülkadiriye, Sefer Paşa, Mehmed Çelebi, Mevlevihane, Osmaniye, Hüseyin Paşa ve Zulmiye'dir. *HS*.

¹⁸⁶ *HS*, 1903, 1905-1906, 1908. *Ayıntab'da Kain...*, s.15. Gayri-müslimlere ait terekelerde hiç kitaba rastlanmamıştır. Bu durum, genel kütüphanelerden gayri-müslimlerin daha yaygın yararlanabildiklerini göstermektedir.

¹⁸⁷ Çitci, *A.g.e.*, s. 22, 67.

¹⁸⁸ Ahmed Tevhid abartılı bir yaklaşımla, bu salgında, kazada her gün yaklaşık 1000 kişinin öldüğünü belirtmekte, salgının ne kadar sürdüğünü bahsetmemektedir (Ahmed Tevhid, "Hasırcızade Hafız Mehmed Ağa" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, İstanbul, Temmuz 1926, s.211). Şehirde en az ölüm bahar aylarında görülmektedir. Sırasıyla kış (%37.1), sonbahar (%30.5) ve yaz (%23.9) ayları ölümlerin yoğunlaştığı aylardır. %20.8 ile Şubat ayı ölümlerin en yoğun olduğu aydır. Antep köylerinde de en yoğun ölüm ayları sonbahar ve kış aylarıdır. Şehir ve kırsal kesimde oturanların terekelerinin düzenleniş ayları için bkz. ek. 15.

¹⁸⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s.213.

¹⁹⁰ Protestanların, Hıristiyan azınlıklar arasında nüfuslarına oranla, etkili konuma gelebilmelerini sağlayan doktor misyonerler arasında, Antep'e ilk gelen Dr.Thomas P.Johnson'dur. Kocabaşoğlu,

ön planda olduğu sosyal tabakalaşma içinde, bu teşebbüsleri başarılı olmuştur. Amerikalı misyonerler, mevcut tabakalaşma içinde protestan mezhebini güçlendirmek yanında, XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca bir yandan Müslüman ve gayri-müslimler arasındaki ilişkileri sıcak tutmaya çalışırken, diğer yandan verdikleri eğitimle gayri-müslimlerde millî kimlik bilincini uyandırmaya çalışmışlardır. Amerikalıların 1880'lerden sonra, özellikle eğitim alanında yoğunlaşmasıyla, eğitilmiş gayri-müslim sayısında önemli ölçüde artış olmuş, Dr.Shepard'ın kazaya gelmesinden sonra, tıp eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu dönem, bölge Müslümanları ile Amerikalılar arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlandığı dönemdir. Gayri-müslimlerin eğitim gördüğü Kızlar Okulu'nda verilen Osmanlı Türkçesi ve Türk Tarihi derslerine, daha sonraları mezunların Müslüman kadınlarla ilişkilerinde etkili olacağı sebebiyle gerek görülmüştür¹⁹¹. Diğer yandan, Amerikalılarca desteklenen, finanse edilen bu eğitim programlarından dolayı, daha önce Türkçe konuşan Ermeniler, Ermenice konuşmaya önem vermeye başlamışlardır¹⁹².

Toplulukların, insan ilişkileri, toplumsal ilişkiler, sosyal, siyasi kurumlar ile doğaya bakış açılarında dinî inançları ve aldıkları eğitim çok önemlidir. Cumhuriyet öncesi Müslüman toplum, ilk, orta eğitim kurumları ve medreselerde tamamen dinî ağırlıklı eğitim alırken, batı yaklaşımını eğitim yapan okullarda azınlıklar, toplum ve doğa bilimine dönük eğitim almıştır. Tanzimatla birlikte, merkezde mahalle

ilk misyonerleri Parnell, Hamilton ve Newman olarak belirtmektedir (Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay., İstanbul 1989, s.92-93). Halk arasında misyonerlere karşı duyulan tepki sebebi ile Johnson şehirden ayrılmak mecburiyetinde kalmış ve yerine 1847'de Dr.Azariah Smith gönderilmiştir (*American Board of Commissioners for Foreign Missions, A Century of Service in The Fountain of Healing*, HAK.PAMPH.Folio RA. 99B, T8, Z11). Smith Antep'i üs olarak kullanarak, çevrede vaizlik ve tedavi faaliyetlerini birarada yürütmüştür. Smith, Amerikalı misyonerleri, yerli halka kabul ettirmeyi başarmıştır. 1851-1869 arasında şehirde Dr.Andrew T. Pratt çalışmış, 1874 yılında David H. Nutting şehirdeki misyoner faaliyetleri sürdürmüştür. Bu misyonerlerin çalışmalarıyla, şehirde Ermeni topluluğu arasında "kuvvetli bir protestan topluluğu" ortaya çıkmıştır. Dewey, *A.g.r.*, s.1; V.S. Bilezikian, *Abraham Hoja of Aintab*, Light and Life Press, Winona Lake, Indiana (Basım tarihi bulunmamaktadır), s.127; Solmaz, *A.g.e.*, s.102. Bkz. ek.22.

¹⁹¹ J.E.Merrill, *Girls' Seminary (1859-1909), Aintab, Turkey, Woman's Board of Missions*, Boston 1909, s.18-19.

¹⁹² Alevli, *A.g.e.*, s.17.

mektepleri yanında, laik eğitim veren devlet okulları açılmasına rağmen¹⁹³, bu anlayış ve eğitim sisteminin Antep'e gelmesi XX. yüzyıl başlarında olmuştur¹⁹⁴. Bu da yine devlet eliyle değil, mahallî çabalarla kurulan kurumlara gerçekleşmiştir. Toplumda okullaşma ve öğrenci oranları açısından gayri-müslim ve Müslüman toplumu arasında ortaya çıkan dengesizlik, özellikle Ermenilerde siyasi bilincin oluşmasına, etnik yapıya dayalı bir tabakalaşmaya zemin hazırlamıştır. Müslüman toplum ve Ermeniler arasında ilişkiler gerilirken, Museviler bu gerginliğin dışında kalmıştır. Zaten dinî anlayışla motive olan bir sosyal tabaka olarak mevcudiyetini sürdüren Musevilerin, XX. yüzyıl ortalarına kadar, Müslümanlarla içiçe ve uyum içinde yaşayabilmeleri bu sebeple gerçekleşmiştir.

¹⁹³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.96-97.

¹⁹⁴ Yener, *A.g.e.*, s. 52-53.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FARKLILAŞAN POLİTİK VE EKONOMİK YAPI İÇİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME

1. Tarım Ekonomisinden Sanayileşmeye Geçiş Döneminde Ekonomik Durum ve Sosyal Güvenlik

Savaş şehir dokusunu olduğu kadar, çevredeki tarım alanlarını da tahrip etmiştir. Üzüm bağları sökülümüş, zeytinlikler ve fıstıklıklar bakımsız kalmıştır¹. Bu sebeple, şehrin tarımla uğraşan kesimi, cumhuriyet döneminde hızla başka alanlara kaymaya başlamıştır. 1940'lı yıllarda çiftçilerin pasaportsuz olarak Suriye'ye geçip, Suriye topraklarında daha iyi ücretlerle hasat yapmaları, Antep'te rençber ve azap bulunmasını zorlaştırmıştır. Bundan dolayı, şehirde yaşayan çiftlik sahibi ve ağa kökenli aileler zor durumda kalmıştır². Çevredeki tarım alanlarının yok olmasının bir sebebi de, çiftçilerin bir kısmının, şehirde kurulmaya başlayan fabrikalara işçi olarak girmesidir³.

Bu dönemde şehir ekonomisinin önemli kaynaklarından birisi, 1935'ten sonra İhracatçılar Birliği tarafından Suriye, Filistin ve Mısır'a yapılan canlı hayvan ihracatı olmuştur⁴. 1927 yılında şehirde meslek sahibi nüfusun %33'ü ziraat ile uğraşırken, bu oran 1935'te 14.4'e, 1945'te 12.2'ye düşmüştür.

Cumhuriyet döneminde şehirde, sanayi sektörü çalışanları ile memur olarak görev yapanların sayısında bir artış görülmektedir. 1927 yılında meslek

¹ Abdülkadir Batur, "Şarkın İstanbul'u" GKD, Gaziantep, Mart 1958, s.9.

² Bu duruma düşen köy sahiplerinden birisi de Fuat Kutlar'dır. *Yeni Gaziantep*, 25.5.1940. s.3.

³ *Yeni Gaziantep*, 25.5.1940, s.3, 1.6.1940, s.2; Üzüm ve pekmezin en önemli ihraç bölgelerinden olan Halep'in sınır dışında kalması ve bu maddelere Suriye'nin yüksek gümrük tarifeleri uygulaması, şehir civarındaki bağların uzun vadede yokolmasına yol açmıştır. *Gazi Ayıntab*, 25.9.1930, s.2.

⁴ 15.Cumh..., s.75-76.

sahiplerinin %13.9'u memur iken, 1935'te %26.9'u, 1945'te ise %22.3'ü memurdur. 1927'de sanayi sektörü çalışanları meslek sahiplerinin %29.8'ini, 1935'te %45.6'sını, 1945'te ise %50.7'sini teşkil etmektedir⁵. Cumhuriyet öncesi ve sonrasında, Antep'te diğer şehirlerde nadiren görülen bir grup bulunmaktadır. Bunlar, şehir civarındaki tarım arazilerinde çalışmak üzere şehire gelen tarım işçileri ve azaplarıdır⁶.

1927 yılında Gaziantep, endüstri işyeri sayısı açısından İstanbul, İzmir ve Bursa'dan sonra gelmektedir. 1950 yılında bu işyerlerinden kapananlar olması dolayısıyla, şehir, belirtilen iller dışında Ankara ve Konya'dan da geriye düşmüştür⁷. Şehirde sanayinin hızlı gelişmemesinin bir sebebi, Cumhuriyetin ilk yıllarında genelkurmayın, Suriye'ye yakın stratejik bir bölge olarak gördüğü Toroslar'ın güneyine endüstrileşme için izin vermemesidir⁸. Gaziantep'te 1930'dan önce, tarıma dayalı sanayinin en önemli dalı, çalışan eleman ve teknoloji açısından un sanayi ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra⁹ hızla gelişen sabun sanayidir. Bu sektörlerdeki fabrikaların yarısına yakını 1926-1928 yılları arasında kurulmuştur¹⁰. 1929'dan sonra Türkiye'de yüksek gümrük tarifeleri uygulamasıyla, ithalat kısılmış¹¹, iç piyasaya yerli ürünler sunulmuştur. İç milli pazarı kurma politikaları, ülke sanayii yanında bölge sanayinin de güçlenmesine yol açmıştır. Yine 1944'te Milli Koruma Kanunu ile spekülasyonlar engellenmeye çalışılmıştır¹².

⁵ Bkz. ek 27.

⁶ Atilla Ocak ile görüşme.

⁷ *Gaziantep Şehir Bütünü*, s.2.

⁸ Yetkin, *Alevli...*, s.68-69.1927 yılında özel teşebbüsçe yapılması düşünülen büyük bir kumaş fabrikasının yapımına hükümetçe izin verilmemiştir. Yetkin, *Gaziantep Tarihi...*, s.69.

⁹ 1933 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan un sanayinde 7, zeytinyağı sanayinde 1, ipekli mensucat, havlu, pamuk ipliği sanayinde 3, sabun sanayinde 2, elektrik sektöründe 1 işyeri bulunmaktadır. BIUM, *Sanayi İstatistikleri*, Yayın no.57, İstanbul 1934, s.62.

¹⁰ BIUM, *A.g.e.*, yay.no.27, İstanbul 1933, s.62, 64.

¹¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, 4. bsk., İstanbul 1993, s.49.

¹² *Gaziantep*, 5.8.1944, s.1, 16.8.1944, s.1.

Şehirde belediye ve Impeze Elektrike Italo-Turko Marelli ortaklığıyla kurulan elektrik şirketi 1932 yılında hizmete girmiştir¹³. Küçük ve büyük işletmelerce kullanılmaya başlanan elektrik enerjisi, üretim tekniği¹⁴, üretilen malların pazar ve miktarları açısından büyük farklılaşmalara yol açmıştır¹⁵. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1934-1939)'ndan önce şehirde 3 un fabrikası, Veliç İplik Fabrikası (1932), Tekel İçki Fabrikası (1933),plandan sonra ise 1940'da bir un fabrikası açılmıştır¹⁶. 1945-1950 yılları arasında açılan sanayi işletmeleri, şehirde bulunan işletmelerin %66.6'sını teşkil etmektedir¹⁷. Elektrik şirketlerinin devletleştirilmesi sırasında Edirne, Balıkesir, Bursa, Mersin yanında¹⁸, Gaziantep Elektrik Şirketi de 22.6.1939'da hükümetçe satın alınmıştır¹⁹. Oldukça az sayıdaki işletmelerde çalışan işçiler, nicelik olarak, şehirde bir tabaka ortaya çıkaracak kadar güçlenmemiştir.

Savaşlardaki kayıplar, sanayi ve ticareti elinde tutan Ermenilerin şehirden ayrılması, geçirilen savaş ve Türk nüfusun uzun yıllar silah altında tutulması, şehrin sanayi ve sanat dallarında, bir çöküntüyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır²⁰. Bu dönemde Antep, endüstrileşme öncesi dönemin sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır²¹. Şehirde, hammadde girdilerini değerlendiren küçük

¹³ BIUM, *Sanayi...*, s.196.

¹⁴ Şehirde sektörler arasında en yüksek işçi ücretleri, elektrik işletmesi, pamuk ipliği ve un sanayiinde verilmiştir. Maaşlar pamuk ipliği sektöründe 119, un sanayiinde 97, sabun sanayiinde 46, zeytinyağı sanayiinde ise 40 T.L.'dir.

¹⁵ *15.Cumh...*, s.71-72.

¹⁶ 1931-1946 yılları arasında şehirde yiyecek imalat ve ticareti sektöründe 539 işyeri, deri, dokuma, demir, tahta işleri imalat ve ticareti sektöründe 4003, diğer ticaret ve imalathaneler 212'dir. Barlas. *Gaziantep Belediyesi...*, s.182.

¹⁷ G.Bel., *Gaziantep Şehri Ekonomik...*, s.11-12.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, c.II, İstanbul 1991, s.64.

¹⁹ *Gaziantep*, 23.6.1939, s.1.

²⁰ Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, 1996, s.8-15; Ali Şenboyar, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gaziantep'te Küçük Sanayi Esnafı", *GKD*, Gaziantep, Şubat 1969, s.27-28.

²¹ *GKB*, s.113.

sanayi, kapalı ev ekonomisini yaratmış²², kadınlar ve çocuklar, dokuma, örme, boyama, fıstık kırma gibi işleri evlerinde yürütmüşür²³. Savaştan sonra, sanayinin gelişmesiyle²⁴, ters orantılı olarak, 5000 tezgah ile üretim yapılırken, tezgah sayısı 1935'de 3000'e, 1950'de 2500'e düşmüştür²⁵.

Liberal ekonomik politikaların uygulanmaya başlandığı 1940-1950 döneminde, şehir Cumhuriyet öncesi var olan toplama ve dağıtım fonksiyonlarını yeniden kazanmaya başlamıştır²⁶. Cumhuriyet döneminde Halep ve Suriye toprakları ile siyasi bağ kesilmiş olsa bile, ticari bağ organik olarak devam etmiştir²⁷. Ekonomi içinde kayıt dışı özellik taşıyan kaçakçılık, malın iki ülke arasındaki fiyat farklarından, şehirde iş sahaları olmayışından²⁸ ve yolların şehir yakınından geçmeişiinden kaynaklanmaktadır²⁹. Ermenilerin bölgeden ayrılmasının iç piyasada da önemli etkileri olmuştur. Bunun neticesi olarak, birçok dalda üretim durduğundan, Suriye'de Ermenilerin ürettiği mallar kaçak olarak Türkiye ve Gaziantep piyasasına girmeye başlamıştır. Bu ürünlerin başında ipekli dokumalar, kumaş, manifatura, sigara kağıdı, sigara³⁰ ve bakır eşya ile³¹, rakı, şeker, esrar, tütün, çay gelmektedir. Bunların karşılığında ise Gaziantep'ten

²² Şehirde pazar ekonomisine geçiş 1950 sonrasına rastlamaktadır. G.Bel., *Gaziantep Şehri Ekonomik...*, s.8.

²³ *Yeni Gaziantep*, 1.6.1940, s.2; G.Bel., *Gaziantep Şehri Ekonomik...*, s.14.

²⁴ 1947 yılında satışı iyi organize edilen ipekli dokuma sektöründe 1950'li yıllarda 127 ticarethane açılmış, sektörde fabrikaların devreye girmesiyle, ipekli dokuma tezgahlarının %90'ı işlerine son vermek zorunda kalmıştır. Nadir Gül, "Gaziantep İpekli Dokumaları" *GKD*, Gaziantep, Kasım 1966, s.264.

²⁵ Barlas, *Gaziantep Belediyesi...*, s.180; 15.Cumh..., s.71-72; Yaşar Göğüş, "Gaziantep'te Kilimcilik", *GKD*, Gaziantep, Şubat 1965, s.12.

²⁶ G.Bel., *Gaziantep Şehri Ekonomik...*, s.5.

²⁷ Hulusi Yetkin, "Türk Anadolu'nun Güneydoğu Kalesi Gaziantep" *GKD*, Gaziantep, Kasım 1971, s.119.

²⁸ Cumhuriyet dönemi boyunca amele ve gündelikçi pazarlarının kurulması işsizliğin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Çitçi-Yener, *A.g.e.*, s.52.

²⁹ Şahin Toprak, "Kaçakçılık" *GKD*, Gaziantep, Ocak 1958, s.13.

³⁰ Şehre giren sigara markaları Mahfuz ve Matosyan'dır. *Gaziantep*, 17.8.1931, s.2.

³¹ *Gaziantep*, 20.8.1931, s.2.

Suriye'ye Türk altını geçirilmiştir³². 1940-1950 yılları arasında kaçırılan malların nitelikleri de değişmiştir³³.

Meşrutiyet'ten sonra, esnaf loncalarının kaldırılarak³⁴, cemiyetlerin kurulması ile esnafın denetim altında tutulmasına çalışılmasına rağmen, sorun Cumhuriyet dönemine de taşmıştır. 1924 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve ilgili nizamnameler çıkarılmış, 1943 yılında çıkan kanun, uygulamada görülen aksamaları gidermek amacıyla 1948'de tadil edilmiştir³⁵. 1936 yılında çıkan *İş Kanunu*, 10 veya daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde geçerli olduğundan³⁶, şehirde orta tabakanın önemli kısmını teşkil eden küçük esnaf ve küçük işletmelerde çalışan işçiler üzerinde etkili olamamıştır. Devletin esnafı denetleme çabalarına karşılık, mahalle kahvelerinde, etrafı parmaklıkla çevrili, içinde peyke bulunan bir bölmede esnafın meseleleri tartışılmış, kendi aralarından seçtikleri başkanlarının direktifleri doğrultusunda esnaf içindeki problemler, daha önce yapıldığı gibi çözülmüştür³⁷. Cumhuriyet'ten önce şehirde çok sayıda bulunan³⁸ vakıflar, Halep Vakıflar İdaresi'ne bağlı olarak işlemiştir³⁹. Hayır işleri, cami ve mescitlerde kullanılan yağın sağlanması, cami ve mescitlerin tamirâtı, kandil ve Ramazanda fakir halka yiyecek dağıtılması ve mevlit okutulması bu vakıflar

³² *Gaziantep*, 31.5.1934, s.3, 4.3.1938, s.2; 24.6.1938, s.2.

³³ Altın sürekli olarak kaçak mallar arasında yer almış, bu dönemde esrar, afyon, kahve, kalay kaçakçılığı artmıştır. *Güney Postası*, 13.12.1946, s.2, 29.3.1947, s.2, 4.5.1947, s.2, 4.4.1949, s.2, 20.4.1949, s.1, 12.3.1949, s.2; *Gaziyurt*, 19.8.1948, s.2, 24.8.1948, s.2, 10.8.1948, s.2, 29.6.1944, s.1, 14-15.7.1944, s.1, 21.7.1944, s.1, 1.8.1944, s.1.

³⁴ "Ahi Babalar", *GT*, Gaziantep, Mayıs 1962, s.6-7.

³⁵ "Gaziantep Sanayiinin Tarihçesi" *Adım Adım Vilayetler Külliyyatı*, Ankara 1958, s.32.

³⁶ İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Demografik ve Etnolojik Yapısı ve Bazı Sosyal Meseleleri*, TODAİE Yay., Ankara, (Basım Tarihi bulunmamaktadır), s.13.

³⁷ Nahit Güçlü, "Gaziantep Esnafı ve Davaları" *GKD*, Gaziantep, Mart 1969, s.55, 68.

³⁸ Mütevellilerle şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları ihtiva eden birçok davanın mahkemelere yansıdığı şerhiye sicillerinde görülmektedir.

³⁹ Güzelbey, *GŞMS*, c.144, s.4. II.Mahmud döneminde kurulan Evkaf Müdürlüğü ile vakıf gelirlerinin tahsili ve harcanmasının merkezileştirilmesi amaçlanmıştır. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K.Bas., Ankara 1984. s.94.

kanalıyla yürütülmüştür⁴⁰. Cumhuriyet döneminde bu vakıflar sosyal yardımlaşma kurumu niteliğini kaybetmiştir. Mahallelerde kurulan “zengin odası” adı verilen yerlerde, mahallenin yaşlıları, zenginleri toplanmış, fakirlere para, ilaç ve gıda yardımı yapılmasını organize etmişlerdir⁴¹. 1932 yılından itibaren devletin de yardımı ile⁴² şehir ve merkez köylerinde kooperatifler kurulmuştur⁴³.

2. Toplumsal Rollerin Farklılaşması ve Nüfus

XIX. yüzyıl ortalarında Zeytun’da başlayan Ermeni isyanları, bu yüzyılın sonlarında, komitelerin de desteğiyle hızlanmıştır. 1890’da Erzurum, 1892-1893’de Merzifon, Kayseri ve Yozgat, 1894’te İstanbul, 1895’te Zeytun, 1896’da Van’da, Batılı ülkelerin desteğiyle 1909’da Adana’da Ermeni isyanları çıkmıştır⁴⁴ Türk-Ermeni gerginliğinin Antep’i de etkilemesiyle, Ermeniler olduğu kadar birçok Türk de bölgeden göç etmiştir. Şehirde ilk gerginlik 1895-1896’da gerçekleşmiştir. “Balta Savaşı” olarak adlandırılan bu çatışmada⁴⁵, ilk etapta yaklaşık 150 Ermeni, Kürtler tarafından yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Mücadelenin ilerleyen günlerinde ölü sayısı günde 4-5’e düşmüştür⁴⁶.

I.Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler sosyo-politik olarak örgütlenerek, ülkenin çeşitli yerlerinde olaylar çıkarmışlardır⁴⁷. Osmanlı hükümetinin bu gruplara

⁴⁰ AŞS.

⁴¹ Bu yardımlaşma 1960’lı yıllarda ortadan kalkmıştır. Sebebi, bu yıllarda şehirde zengin ve fakir mahallelerinin belirgin şekilde ayrılmaya ve artmaya başlamasıdır. Şakir Sabri Yener, “Gaziantep’te Düşkünlere Yardım Dernekleri” *GKD*, Gaziantep, Şubat 1969, s.41-42.

⁴² *15.Cumh...*, s.70.

⁴³ Bunlar arasında Dokumacılar, Bostancılar Kredi, Deli Tütün Satış kooperatifleri ile Marangoz Esnaf Birliği, Boyacı Esnafı, Terziler Cemiyeti sayılabilir. *Gaziantep*, 28.9.1931, s.2, 7.12.1931, s.3, 14.6.1934, s.1, 4.3.1938, s.2, 11.3.1938, s.1; *Yeni Gaziantep*, 18.1.1941, s.1, 15.2.1941, s.2.

⁴⁴ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matb., Ankara 1967, s.153-160; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s.550-568.

⁴⁵ Oğuz Göğüş, “Destanı Aşık Ali” GT, Gaziantep, Ağustos 1963, s.5; Stina Katchadourian, Efronia. *An Armenian Love Story*, Northeastern University Press, Boston 1993. s.27.

⁴⁶ Alice Shepard Riggs, *Shepard of Aintab*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1916. sh.111.

⁴⁷ Mustafa Güzelhan, *Ayıntab Tarihinden Notlar*, GKDr.Yay., Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959. sh.75.

karşı tedbir almasına yol açmıştır. 28 Temmuz 1915 yılında Tehcir Kanunu uyarınca Antep'te ön planda olan Ermeni entellektüel ve ileri gelenler, önce Apostolikler, sonra Protestanlar⁴⁸ şehirden çıkarılmıştır. Ermenilerin şehirden çıkarılması, organize ve düzenli yapılmıştır⁴⁹. Halep'e giden Ermeniler savaştan sonra tekrar Antep'e dönmüştür. Antep Savaşı yıllarında, Ermenilerin bir kısmı Fransızların yanında yer almıştır. Fransızlarla Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, toplum üzerindeki sosyo-psikolojik etkiler iki topluluğun sosyal ve ekonomik ilişkilerini etkilemiş ve Ermeniler şehri terk ederek, Suriye Protestan Misyonu'nun işbirliğiyle kurulan Merkezi Türkiye Koleji ve Yatılı Kız Okulu'nun bulunduğu Halep'e taşınmışlardır⁵⁰. Cumhuriyet'in ilanı yıllarında şehir nüfusunda önemli ölçüde azalma olmuştur. Bunun sebebi şehirdeki Ermenilerin, buradan ayrılarak, Suriye'ye göç etmeleridir. 1927 sayımında şehirde küçük bir grup dışında hiç Ermeni bulunmamaktadır. Yahudiler ise uzun süre Antep'te kalmayı sürdürmüştür⁵¹.

1927 yılında 39.998 olan Gaziantep şehir nüfusu, vilayet nüfusunun %18.5'ünü teşkil etmektedir (215.762)⁵². Bu yılda şehirde yaşayanlarla (km² de 22 kişi), kırsal kesimde yaşayanların (km² de 19 kişi) nüfus yoğunluğu hemen hemen aynıdır. 1927-1950 yılları arasında şehirde km² 'deki nüfus yoğunluğu, %41.5,

⁴⁸ Katchadourian, A.g.e., s.126.

⁴⁹ Antep Ermenileri Halep'e gitmiştir ve bunu organize edenlerden birisi Nerses Tavukçıyan'dır. Sarafian, A.g.e., sh.34.

⁵⁰ Dr.Albert Dewey tarafından hazırlanan "*Brief History of The Medical Work in Gaziantep, Turkey (1847-1957)*" isimli raporda cumhuriyetin hemen sonrası için şunlar söylenmektedir:"Kapitülasyonlar artık kaldırılmıştı. Dini propagandaya da tolerans tanınmıyordu. Atatürk önderliğindeki yeni liderlerin ilerlemeci programlarına muhalefet eden dini gericilik moda olmuştu. İslam artık devlet dini değildi ve dini özgürlük yeni cumhuriyetin anayasasında yer alıyordu. Ancak bunun burada Amerika'daki anlamından çok farklı bir anlamı vardı. Kişi inanmakta ya da inanmamakta özgürdü. Bu ülkede hıristiyan azınlığın uzun yıllar yaşadığı güçlükler nedeniyle bir Müslüman Türk'ün hıristiyan olabilmesi hemen hemen imkansızdı..." s.3.

⁵¹ Yahudilerin şehri koloni olarak terketmeleri 1974 yılında olmuştur (H.Yedek ile görüşme).

⁵² 1927-1950 yılları arasında şehir nüfusu vilayet nüfusunun ortalama %19.18'ini ihtiva etmekte idi.

%9.6, %14.6'lık artışlarla 22'den 39'a çıkmıştır. En yüksek artış oranı 1927-1935 döneminde olmuştur⁵³.

Cumhuriyet döneminde yapılan (1927-1950) beş sayımda şehirde periyodik bir nüfus artışı gözlenirken⁵⁴, aynı periyodik artış, şehire bağlı kaza ve nahiyeler ile köylerde de olmakla birlikte, köyden şehire göç sebebiyle olmalıdır ki, 1945-1950 sayım döneminde merkeze bağlı nahiye ve köylerin nüfusu önemli ölçüde düşmüştür.

1935 yılında şehirde yaşayanların %9.7'sini başka vilayetlerde doğanlar, %3.3'ünü ise vilayet içindeki diğer kazalarda doğanlar oluşturmaktadır⁵⁵. Bu durum, şehrin vilayet içindeki diğer kazalar ve kırsal kesimden göç aldığını göstermektedir.

Şehirde Müslüman olmayan nüfus, 1927'de 0/00 10, 1935'te 0/00 5.9, 1945'te 0/00 2.5'dur. 1927 yılında Müslümanlardan sonra, şehirde en kalabalık grup, geçmişte sosyal ve siyasi olaylara karışmayarak, ekonomi içinde rol oynayan Musevilerdir. Bunlar, şehirdeki gayri-müslim nüfusun %90'ını teşkil etmektedir⁵⁶. Diğer din ve mezhep grupları sırasıyla, Protestanlar, Gregorienler, Katolikler ve Ortodokslardır. Şehirde gayri-müslim nüfus 1950'lere kadar azalmakla birlikte, din ve mezhepler arasındaki bu oranlar, ufak değişikliklerle yapısını korumuştur. 1927'den 1945 yılına kadar, farklı tabiyetlerdeki şahısların sayısında da bir düşme

⁵³ Bkz. ek 28.

⁵⁴ Vilayet genelinde nüfus 1927-1935 döneminde %31.4'lük bir artış göstermiştir. Bu artışın yüksekliğindeki en önemli sebep, sayım süresinin uzunluğu ve ilk sayımın sağlıklı yapılmayıp olmalıdır. Cumhuriyet dönemi vilayet nüfusu için bkz.ek.29; 1935-1940 dönemi nüfus artışı %8.2'dir. II. Dünya Savaşı sırasında vilayet nüfusundaki %5.4 oranında azalmanın sebebi, vilayet nüfusunun (306.906) yaklaşık %12'sini teşkil eden Pazarcık Kazası'nın (36.949), yeni idari bölünmeler dolayısıyla vilayetten ayrılmasıdır. 1945 yılından 1950'ye kadar vilayet nüfusu yine %13.1 oranında artmıştır.

⁵⁵ DIE, *20 İkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul, 1937. sh.26. Nüfus içinde doğum yeri farklı olanlar için bkz. ek 30.

⁵⁶ Bir kısmının Filistin'e göçmesi 1949 yılı başlarında olmuştur. *Güney Postası*, 26.2.1949, s.1. Bkz. ek 31.

görölmektedir⁵⁷. Her sayım yılında şehirde Suriye tabiyetli kişilerin varlığı gözlenmektedir. Ancak sayıları giderek düşmüştür⁵⁸. Az sayıda da olsa, Amerikan hastanesinin varlığından dolayı Gaziantep'te, Amerika tabiyetinde kişiler sürekli bulunmuştur.

Şehirde 1935 yılında anadili Arapça olanların (0/00 8.9) %67.4'ü, anadili Kürtçe olanların (0/00 14.6) %77.9'u ikinci dil olarak Türkçe konuşmaktadır⁵⁹. Türklerin (0/00 971.4)⁶⁰ %97.3'ü ise Türkçe'den başka dil konuşmamaktadır. Şehirde yaşayanların yalnızca %3.8'i Türkçe konuşmamaktadır. Egemen dil, diğer dilleri asimile edebilecek yoğunlukta Türkçedir. Gaziantep'te yaşayan Musevilerin ancak %32.4'ünün ana dilleri Yahudicedir (Yddisch). Bunların % 50'sinin anadili Arapça, % 12.8'inin Türkçe, % 3'ünün ise Kürtçedir⁶¹. Anadili Arapça ve Kürtçe olanların oranları da 1950 yılına kadar sürekli düşmüştür⁶². 1927 öncesinde şehre Balkanlar ve Kafkaslardan⁶³ göçmen gelmiş olması dolayısıyla, anadili Arnavutça⁶⁴ olanlar, bu gruplardan sonra 0/00 5.9 ile en yüksek grubu oluşturmaktadır⁶⁵. 1927 yılında şehirde anadili Yahudice olan 35, Ermenice olan 3

⁵⁷ 1927 sayımında 32, 1935'de 20, 1945'de 18. Bkz. ek 32.

⁵⁸ Bunun sebebi sınırların ayrılmasından sonra, akrabalık ilişkileri dolayısıyla Suriye sınırları dışında kalmış kişilerin, şehre gelmesi olmalıdır.

⁵⁹ DIE, GNS, 45-46 ss.

⁶⁰ Bu oran 1927 yılında 0/00 957, 1945'de ise 0/00 983'dür.

⁶¹ Buldukları bölgede konuşulan dili kendi anadilleri olarak kabullenmiş Gaziantep Musevileri için, dil, bir milli kimlik unsuru değil görünmektedir.

⁶² Nüfusun anadili itibariyle bölünmesi için bkz. Ek 33.

⁶³ Kafkas göçmenleri Anadolu'ya 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nden sonra kitleler halinde gelmişler ve ülkenin stratejik bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Sebahattin Samur, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s.20 (Basılmamış doktora tezi).

⁶⁴ Sayımda anadillerini Arnavutça olarak belirtenlerin, doğum yerleri Arnavutluk değildir.

⁶⁵ Bu göçmenler, sonraki sayım yılları sırasında ya başka şehirlere göçmüş veya sayım sırasında anadillerini Türkçe olarak belirtmişlerdir. Çünkü 1935 sayımında anadili Arnavutça olanların oranı 0/00 1.5, 1945'de 0/00 0.2'dir.

kişi bulunmaktadır⁶⁶. Anadili İngilizce olan 6, Fransızca olan 2 kişi bulunurken, Çerkezce anadile sahip 27 kişi vardır. 1950'li yıllara kadar, bu sayılarda büyük ölçüde düşüş gözlenmektedir.

Ekonomik gelişmelere paralel olarak, 1950 yılından itibaren nüfus hızla artmış ve şehir dışarıdan göç almaya başlamıştır⁶⁷.

Antep'te savaş yıllarında, eşraf halk üzerinde büyük ölçüde etkilidir. Kılıç Ali şehirde Kuva-yı Milliye'nin örgütlenişi sırasında Antep eşrafından teminat almış, 29.7.1920'de Fransızlarla mücadele tekrar başlamıştır. Şehir savunması sırasında Cemiyet-i İslamiye'nin yönetim kadrosunu teşkil eden üyelerin %31'i ulema, %6'sı şeyh, %62.5'u ise eşraftır. Kuva-yı Milliye içinde görev alıp, şehri fiilen savunanlar ise işçi, esnaf, çiftçi ve şehrin fakir halkından müteşekkildir⁶⁸. Bu fiili durum, orta tabakanın Cumhuriyet döneminde güçlenmesinin önemli sebeplerindendir. 1940'lara kadar eşraf, toplum üzerinde Osmanlı döneminde olduğu kadar olmasa da etkilidir⁶⁹. 1922'den önce şehirde ticaret odası başkanlığı yapanların tamamı eşraftır. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu durum devam etmiş, ilk kez 1929'da ticaret odası başkanlığına M. Ersoy getirilmiştir⁷⁰.

1923-1946 arasında ekonomik ve sosyal tabakalar arasında köklü değişiklikler yapmaktan çok, millî kimlik bilincini oluşturmaya çalışan C.H.F.,

⁶⁶ Sayım sırasında 39 Hıristiyan ve 379 Musevi bulunduğu görülmektedir. Aileler dinlerini açıkça belirtebildiklerine göre, ev yaşantılarında Türkçe konuşuyor olmalı, etnik kimliklerini belirtmeye lüzum hissetmemiş olmalı veya bunu belirtmekten çeşitli sebeplerle kaçınmış olmalıdırlar.

⁶⁷ Yetkin, *THMG*, s. 221-222, 240; *GKB*, s.3; *50.Yılda İmar...*, s.6.

⁶⁸ Ünler, *Gaziantep Sav....*, s.22, 47, 65-66, 71.

⁶⁹ Şehirde 1921-1950 yılları arasında belediye başkanlığı yapanlardan Ahmet Mazlum (1921) Zafizadelerden, Ahmet Efendi Kethüdazadelerden, Mustafa Ağa (1922) Kaleağasızadelerden, Mehmet Ali (1922-1924, 1927-1931) Hacı Ömerzadelerden, Şefik Barlas (1924-1927) Izrapzadelerden, Hamdi Kutlar (1931-1946) Mısrızadelerdendir. 1946-1950 yıllarında belediye başkanlığı yapan Nail Bilen ise Nail Efendizade Mehmed Fuad Efendi'nin oğludur. Barlas, *Gaz.Bel.Tar...*, s.184.

⁷⁰ M. Ersoy'un babası savaşta temayüz etmiş subaylardandır. Oğuz Göğüş, "Günümüze Kadar Şehrimizde Ticaret Odası Başkanlıkları Yapanlar" *GT*, Gaziantep, Nisan 1968, sh.13. Yine odanın 1934 seçimlerinde oda meclisine seçilen üyelerden beşi eşraftandır. *Gaziantep*, 1.2.1934, s.2.

taşıraya sürekli potansiyel muhalefet alanı olarak baktığından⁷¹, egemen tabakalara bağlı kalmıştır⁷².

1950'den sonra toplumsal rollerin değişerek, eşrafın egemenliklerini tamamen yitirmesinin kökleri, Cumhuriyetin ilk 25 yılında yatmaktadır. Şehirde fiilen savaştan lider ve ailelerin politik arenada etkili olmaya başlamaları, savaştan sonra büyük aileler arasında egemen olma arzusundan kaynaklanan rekabet, kıskançlık ve geçimsizlikler ile servet ve mülkiyetin el değiştirmeye başlaması, 1940'lı yılların sonlarında, şehire göçlerle gelenlerin orta tabakayı güçlendirmesi toplum içinde sosyal rolleri değiştirmeye başlamıştır⁷³. Cumhuriyet'ten önce Antep kazasındaki köylerin tamamı, kendileri şehirde oturan, çocuklarını İstanbul ve yurtdışında okutan⁷⁴, bazı ailelerin mülkiyetinde idi. Bu yapı, Cumhuriyet dönemine de taşınmıştır⁷⁵. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'lere kadar şehirde etkili olabilen üst düzeyde aileler arasında iki tabaka görülmektedir. Şehirde mülk edinmiş şehirli aileler ve toprak sahibi ağa aileleri⁷⁶.

Savaş yıllarında Ermeni Cemaat Meclisi, Fransızlara yardım etmemeye ve Türklerle iyi geçinmeye karar vererek, bunu hükümete bildirmiştir⁷⁷. Buna karşılık 1920 başlarından itibaren Türk mahallelerinde oturan Ermeniler, Ermenilerin yoğun olduğu mahallelere, Ermenilerin yoğun olduğu mahallelerde oturan Türkler

⁷¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.61-62.

⁷² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ankara 1981, s.330.

⁷³ Oğuz Göğüş, "Broşüre Başlarken" *GT*, Gaziantep, Kasım 1962,s.2-3; Yetkin, *Gaziantep Tar.ve Dav...*, s.65-66; Zihni Kutlar ile görüşme.

⁷⁴ Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep'ten İstanbul'a İlk Defa Tahsile Gidenler" *GKD*, Gaziantep, Şubat 1959, s.90-92.

⁷⁵ Bu köylerde bulunan ve ortakçılık yöntemiyle işlenen topraklar (Sait Barlas ile görüşme) 1957-1983 arasında topraksız köylülerce satın alınmaya başlanmıştır, toprakla ilişkisi kalmayan ağa ailelerinin çoğu diğer büyük şehirlere yerleşmiştir (Cenaniler, Dailer, Ocaklar vb.) Hulusi Yetkin ve Sait Barlas ile görüşme; Karadağ, *A.g.t.*, s.29.

⁷⁶ 1950-1960 döneminde eşraf, soydan gelen toplumsal etkinliğini kaybetse de, iyi eğitim almış eşraf çocukları, şehir sanayii ve siyasetinin yönlendiricileri arasında olmuştur.

⁷⁷ Ünler, *A.g.e.*, s.62.

ise Türk mahallelerine geçmiştir⁷⁸. Ermenilerin Suriye'ye geçişinden sonra⁷⁹, Kozanlı, İbrahimli, Körkün, Eblehan, Büyükkızıllıhisar, Şekeroğlu, Sazgın, İsbatrın, Tışlakı, Akyol, Eyüboğlu, Kurb-ı Zincirli ve Tepebaşı'ndaki dükkan, arsa, ev gibi Ermeni gayrimenkulleri açık artırma ile çok ucuz fiyatlarla 1930-1939 yılları arasında Müslümanlara satılmıştır⁸⁰.

Medeni Kanun'un kabulünden sonra, şehirde, İslami aile tipinden, yasalara uygun, modern aile tipine geçilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi, yalnızca yasal düzenlemeler değildir. Aynı zamanda tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin toplum üzerindeki etkisiyle modern aile tipi bir mecburiyet halini almıştır. Bu dönemde yasalara uyumda oldukça zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin 1934 yılı Nisan ayına kadar şehirde 4.847 kayıtsız evlenme, 20.004 kayıtsız doğum⁸¹, 9.447 kayıtsız ölüm olayı gerçekleşmiştir⁸². Yaygın olmamasına rağmen, Cumhuriyetten önce mevcut olan poligami, 1927 yılında resmen uygulanmaya başlayan resmi nikah⁸³ ile kısmen ortadan kalkmıştır. Yaygın olarak evlilikler görücü usulü ile yapılmış, eşi ölen birinin kısa süre içinde tekrar evlenmesi toplum tarafından yadırganmadığından, bu uygulama geçerliğini korumuştur⁸⁴.

1950'li yılların başlarında şehir dokusunun değişimi, orta tabakanın güçlenmesi, zirai alanların daralması, konut yapımındaki değişiklikler geniş aile

⁷⁸ Ünler, *A.g.e.*, s.27.

⁷⁹ Yetkin, Ermenilerin mallarını satarak Suriye'ye geçtiklerini belirtmektedir. Hulusi Yetkin, *Gaziantep İçin Söylenenler. Gaziantep'ilerin Dünya ve Hayat Görüşleri ve Gaziantep'in Geleceği*, Yeni Matb., Gaziantep 1969, s.46.

⁸⁰ *Gaziantep*, 11.5.1931, s.4; 28.2.1935, s.3; 1.8.1935, s.3; 8.8.1935, s.3; 24.3.1939, s.4; Atilla Ocak 1940'lı yıllardan sonra şehirde birçok zengin ailenin bir anda ortaya çıkışını bu sebebe bağlamaktadır. (Atilla Ocak ile görüşme).

⁸¹ 1930 yılında şehirde nüfus artışı teşvik edilerek, 6 veya daha çok çocuk sahibi olanlara nakdi ödül veya madalya verilmiştir. Bu durum, Cumhuriyet öncesi azalan Anadolu nüfusunu artırmaya yönelik bir uygulamadır. Gazi Ayıntab, 2.10.1930, s.2; Tuncer Kocaman - İlhan Özaltın. *Sosyal Yapı I. Türkiye'de Nüfus Yapısındaki Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar*, Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi, Ankara 1988, s.2-3.

⁸² *Gaziantep*, 19.4.1934, s.2. Cumhuriyet döneminde nüfusun medeni durumu için bkz. ek 34.

⁸³ GT, *Gaziantep*, Ocak 1963, s.13.

⁸⁴ Atilla Ocak ile görüşme.

tipini de yok etmeye başlamıştır. Şehirde geniş ve etkili aileler arasında evlilik yoluyla bu sistem sürdürülmeye çalışılmıştır. Poligami ve geniş aile kırsal kesimde devam etmiş, feodal varlığını korumuştur⁸⁵. Ailede erkek çocuklara itibar daha fazla olmuş, kız çocuk doğduğu takdirde aile, çevresine karşı mahcup duruma düşmüştür. Şehirde sanayi ile uğraşanların %41'i, ticaret ile uğraşanların %22'si, tarım sektöründe çalışanların ise %15'i baba mesleğini sürdürmüştür⁸⁶. Gaziantep'in bazı ileri gelen ailelerinde, evde dışarıdan misafirler olduğu takdirde haremlik-selamlık usulü Cumhuriyet döneminde de uygulanmış, kışlık yiyeceklerini yazdan hazırlayan üretici aile tipindeki Antep ailesi, yemekleri açısından Suriye Araplarının etkisinde kalmıştır⁸⁷.

Şehirde kadın ve erkek nüfus arasındaki denge, evlilikler açısından da görülmektedir. Bekarların %57'sini erkekler teşkil etmektedir. Cumhuriyet'ten sonra dulların %89.6'sını kadınlar oluşturmaktadır. Kırsal kesimde daha düşük olan boşanma oranı, şehirde, Cumhuriyetin ilk yıllarında 0/00 4.5'dur. Bu oran 1935'lerde 0/00 1.8'lere düşmüştür.

Kadın haklarına dönük inkılaplar şehirde etkili olmuştur⁸⁸. Bunların ilk uygulayıcılarının ise subay ve memurlar olduğu görülmektedir⁸⁹. Osmanlıca okuma yazma bilen kadınların oranı, okuma-yazma bilenler arasında %20.3 iken, 1928-1935 döneminde 7 yıl içinde latin harflerini öğrenen kadın sayısı, okuma-yazma bilenler arasında %19.6'lık bir orana erişmiş, 1945'te ise %24.2'ye çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde şehirde eğitim özendirilmiştir. Çocukların eğitim eğitim araçları okullarda bedava dağıtılmış, okullarda yemek verilmiştir⁹⁰.

⁸⁵ Atilla Ocak ile görüşme; Nahit Güçlü, "GaziAntep'te Aile Hayatı" GKD, Gaziantep, Şubat 1969, s.40.

⁸⁶ G.Bel., *Gaziantep Şehri Ekonomik*, s.16.

⁸⁷ Güçlü, *A.g.m.*, s.41, Atilla Ocak ile görüşme.

⁸⁸ Nahit Güçlü, "Gaziantep'te Sosyal Hareketlilik" GKD, Gaziantep, Mart 1964, s.56, 65.

⁸⁹ *Gaziantep*, 17.12.1935, s.2.

⁹⁰ Mustafa Yıldırım Demir ile görüşme.

Şehirde görev yapan memure sayısı 1927'de 6 iken, 1935'te 97'ye yükselmiştir. Bu durum devlet kurumlarının kadına bakış açısının nasıl değiştiğini göstermektedir⁹¹. 1927 yılında sanayi sektöründe çalışan kadın sayısı çok düşüktür⁹². 1927-1945 yılları arasında ziraat kesiminde çalışanların ortalama %9.3'ünü, sanayi kesiminde çalışanların ise %4.4'ünü kadınlar teşkil etmektedir. Sanayi kesiminde çalışan kadınlar, özellikle dokuma sektöründe çalıştırılmıştır⁹³.

Şehirde toplam nüfusun hemen hemen yarısı, iş yaşamına katılabilen 13-45 arası yaş grubudur. Doğumun teşvikiyle⁹⁴ nüfusun %35.5'ünü 0-12 yaş grubu teşkil ederken, toplumun %14.5'luk bir kesimi 46 ve üstü yaş grubundadır⁹⁵. İşçi hakları ve iş güvenliği sisteminin henüz gerçekleştirilemediği 1935 yılında 14 yaş ve altı çocukların çalıştırıldığı sektörler, ağaç işleme sanayii (%28.1), dokuma ve elbise sanayii (%18.3)⁹⁶, deri, kösele, kauçuk sanayi (%11.8), ticaret sektörü (%7) ve ziraat sektörüdür (%5.6)⁹⁷.

3. Değişme Sürecinde Devletin Etkisi

Merkezî ve mahallî idarelerin, toplumdaki sosyal değişimin yönünü belirlemede eğitimden yararlandıkları açıktır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra

⁹¹ Daha sonraki sayım yıllarında, umumi idari hizmetler, serbest meslekler başlığı altında sayım sonuçları verildiğinden, memure sayısını tam anlamıyla tesbit etmek imkansızdır. Bu sektörde 1945 yılında 252 kadın çalışmaktadır.

⁹² Başvekalet Merkezî İstatistik Müdüriyet-i Umûmîsi, *1927 Senesi Sanayi Tahfiri Neticeleri*, Cumhuriyet Matb., Ankara 1928, s.132.

⁹³ 1932-1933 yıllarında şehirde bulunan havlu ve peştemal üreten tesislerde çalışanların %17.7'si kadındır. Aynı tesislerde %5.2 oranında da 14 yaşından küçük çocuklar çalıştırılmaktadır. BLUM, *Sanayi...*, 1934, s.116-118.

⁹⁴ 1940'lı yıllarda, 5 veya daha fazla çocuğu olanlar demiryolu vergisinden muaf tutulmuştur. Mustafa Yıldırım Demir ile görüşme.

⁹⁵ Vilayet genelinde de ufak farklılıklarla oranlar aynıdır. Bkz. ek 35.

⁹⁶ Veliç İplik Fabrikası açıldığında, fabrikada çalışacak işçi bulunamadığından, Savcılı ve Karakoyunlu aşiretlerinden alınan çocuklar eğitilerek, yapılacak işte uzman personel yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Yetkin, *Alevli*, s.62.

⁹⁷ Kadınlar da değişik oranlarla aynı sektörlerde çalışmaktadır. DIE, *GNS*, 1935, s.40-41; Bazı sektörlerde kadın ve çocuklar çalıştırılmamaktadır. Bu sektörlerden birisi un sanayiidir. DIE, *Sanayi...*, 1934, s.62, 64.

vilayet bütününde okul sayısı 63, öğretmen sayısı 136 ve öğrenci sayısı 2696'dır⁹⁸. Cumhuriyetin ilanı öncesi şehirde bir ticaret idadisi ve rüşdiye bulunmasına rağmen, lise 1933 yılında açılabilmiştir⁹⁹. Şehirde 1940 yılında eğitim yapan meslek okuluna¹⁰⁰ ek olarak, 1945'te sanat enstitüsü, 1949'da ticaret lisesi ve kız ortaokulu açılmıştır¹⁰¹. 1948 Eylülünde nüfus artışının etkisi, eğitimde çift tadrisata geçilmesiyle kendisini göstermiştir¹⁰². 1940 yılında her vilayet bir köy enstitüsüne bağlanmıştır. Antep'in bağlandığı Haruniye Köy Enstitüsü 40 kişilik bir kontenjan açmasına rağmen, vilayetten enstitüye gidenlerin sayısı yalnızca 15 olmuştur¹⁰³.

⁹⁸ Yetkin, *GTD*, s.68; Hulusi Yetkin, "Özel Yüksek Tıp Okulu'nu en az masrafla ve Süratle kuracak İmkanlara Gaziantep Şehri Sahiptir" *GKD*, Gaziantep, Nisan 1968, s.89.

⁹⁹ Şehirde mahallî eğitim faaliyetlerine büyük katkısı olan, dönemine göre modern eğitim anlayışını ön planda tutan Maarif-i Mahalliye-i İslamiye Cemiyeti'nin mallarına, bu konuda çıkan kanuna dayanılarak, Gaziantep Valisi Talat Bey döneminde el koyulmuştur (Mazlum Enç, "Antep'te Maarif-i İslamiye Cemiyeti ve Hizmetleri" *GKD*, Gaziantep, Şubat 1962, s.47; Güzelbey, *Gaz.Kesit...*, s.187); Aynı yıl şehir merkezinde 10 (*Güney Postası*, 23.11.1946, s.3), merkeze bağlı kaza ve köylerde 7 ilkokul bulunmaktadır. Bu 17 ilkokulun 95 öğretmeni, 2670 öğrencisi vardır (Okulların mezun sayısı 232'dir. DİE, *Maarif İstatistiği (1932-1933)*, Neşr.no.31, İstanbul 1934, s. 2-3). Bu okullar eski Antep evlerinde eğitim yapmış, şehire ilk ilkokul binası 1942 yılında İI Özel İdaresi tarafından yaptırılmıştır("1933'den 1996'ya Kadar Gaziantep" *GBBKD*, Gaziantep, Ocak 1997, s.142). Şehirde 1933-1934 döneminde okul öncesi eğitime yönelik, 1 öğretmenli ve 19 öğrencili bir de anaokulu bulunmaktadır (DİE, *Maarif İstatistiği (1933-1934)*, Neşr.no.58, Ankara 1935, s.10). 1934-1935 öğretim yılında merkezdeki okulların 6 tanesinin dersane ve öğretmen sayısı beşin üzerindedir(DİE, *Kültür İstatistiği (1934-1935)*, Yay.no.81, Ankara 1936, s.14). Gaziantep Lisesi 1933 yılında 19 öğretmen ve 369 öğrenci ile açılmış (Liseden 1934 mezunları 6 iken, 1938'de mezun sayısı 53'e çıkmıştır. *15.Cum...*, s.85), 1942-1943'de öğretmen sayısı 26'ya öğrenci sayısı 794'e çıkmıştır (DİE, *Muallimler İstatistiği (1933-1934)*, Ankara 1935, s.71; DİE, *Maarif İstatistiği (1939-1940)*, Neşr.no.187, Ankara 1942, s.XIX; DİE, *Maarif İstatistiği (1941-1942)*, Neşr.no.227, Ankara 1944, s. XXI; DİE, *M.E.İstatistiği (1942-1943)*, Yay.no.238, Ankara 1945, s.XVII).1943-1944 öğretim yılında Fransızca dersleri de bulunan lisenin, orta kısmında 377, lise kısmında 286 öğrenci (Cumhuriyet döneminde merkez kaza içinde öğretime başladıktan sonra ayrılan öğrenci oranı çok düşüktür. DİE, *Kültür İstatistiği (1935-1936)*, Yay.no.102, Ankara 1937, s.50); DİE, *Kültür İstatistiği (1936-1937)*, Yay.no.121, İstanbul 1938, s.56; DİE, *Maarif İstatistiği (1939-1940)*, Yay.no.187, Ankara 1962, s.60) bulunmaktadır (DİE, *M.E.Orta Öğretim İstatistiği (1943-1944)*, Yay.no.247, Ankara 1946, s.104; Aynı yıl lisede 32 öğretmen bulunurken, 1946-1947 döneminde öğretmen sayısı 29'a düşmüştür. DİE, *M.E.Orta Öğretim İstatistiği (1946-1947)*, Yay.no.296, Ankara 1948, s.177.

¹⁰⁰ Bu okulun 1941-1942 döneminde öğretmen sayısı 10, öğrenci sayısı 93, 1942-1943 döneminde öğretmen sayısı 13 ve öğrenci sayısı 137'dir DİE, *Maarif...(1941-1942)*, s.X; DİE, *M.E.İstatistiği...(1942-1943)*, s.XV.

¹⁰¹ Hulusi Yetkin, "Tarihte Gaziantep Türklerinin Kültürü ve Milli Eğitim Durumları" *GKD*, Gaziantep, Ekim 1968, s.240; Ortaöğretim kurumlarının sayısı 1966'da 21'e çıkmıştır.

¹⁰² *Gaziyurt*, 25.9.1948, s.1.

¹⁰³ *Yeni Gaziantep*, 20.7.1940, s.3.

Kırsal kesime göre okuma-yazma oranının çok daha yüksek olduğu şehirde, yıllara göre okuma-yazma oranları 1923'te %8¹⁰⁴, 1927'de %11.8 iken Cumhuriyet döneminde eğitime verilen önem ve millet mektepleri sayesinde 1933'te %15'e, 1935'te %16.9'a, 1945'te %24.3'e yükselmiştir. Latin harflerinin öğrenilebilme kolaylığının okuma-yazma oranını çok artırdığı ortadadır¹⁰⁵. Şehirde öncelikle devlet memurları, subaylar, hakim ve avukatlar latin harflerini öğrenmiş ve öğrenilmesini teşvik etmiştir¹⁰⁶. 1930 Kasım başlarında açılan millet mektepleri¹⁰⁷, Mart 1934'te 71'e ulaşmış, Mart ayına kadar bu kurslara 1600 kişi devam etmiş, 965 kişi kurslarda başarılı olmuştur¹⁰⁸. 1950 yılına kadar şehirde 4 kitaplık bulunmaktadır¹⁰⁹.

1908'de açılan Rüştü Atalar Matbaası Cumhuriyet döneminde de kapanmamış, 1929-1932 arasında Halkevi Matbaası, 1932'de Numune Basımevi, 1944'te Ali Elgin Matbaası, 1946'da Gaziantep Matbaası, 1949'da Güven Basımevi, 1950'de Yeni Matbaa şehirde yayın faaliyetlerini sürdürmüştür¹¹⁰. Bu dönemde Gaziantep'te Halk Dili, Havadis, Gaziantep, Balo, Şeytan, Yeni Gaziantep, Güney Postası, Halk Dostu, Hışışış Hançer, Gaziyurt, Gaziantep Fıstık Gecesi ve Akyol gazeteleri yayınlanmıştır¹¹¹. Şehirde çok partili döneme geçişe

¹⁰⁴ Hulusi Yetkin, "Gaziantep İlinde Türk Tarihi Boyunca Milli Eğitim Alanında Devlet ve Halk İşbirliği", *GKD*, Gaziantep, Şubat 1973, s.235.

¹⁰⁵ Çünkü 1935 sayımında bu konuya ilişkin soru "yeni harflerle okuma yazma bilir mi?" şeklinde sorulmuştur. *DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı*, Ankara 1973, s.51. Bkz. ek 36.

¹⁰⁶ Oğuz Göğüş ile görüşme.

¹⁰⁷ *Gaziantep*, 3.11.1930, s.3.

¹⁰⁸ 1938 yılına kadar kurslara katılan sayısı 24.789, mezun sayısı 12.549'dur. Kurslarda okuma-yazma yanında, yurt bilgisi ve matematik de öğretilmiştir. *15.Cum...*, s.89.

¹⁰⁹ Bunlar, şehir kitaplığı, lise kitaplığı, ticaret lisesi ve öğretmen okulu kitaplıklarıdır. Halim Yağcıoğlu, *Burası Sınır Şehri Gaziantep*, Gaziantep 1958, s.8-9.

¹¹⁰ Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep'te Matbaacılık" *GKD*, Gaziantep, Haziran 1959, s.181-183.

¹¹¹ Barlas, *Gaziantep Basın...*, s.26-28; Şehirde 1950-1970 döneminde 61, 1970'den günümüze 31 gazete yayınlanmıştır. Bu durum basının kamuoyu yaratmadaki gücünün, çok partili yaşamda etkisinin farkedilmesinden ve ekonominin pazar yaratmada bu güce ihtiyaç duymasından kaynaklanıyorsa gerektir.

kadar, ömrü en fazla bir yıl olabilen dergiler çıkmış¹¹², yalnızca Halkevi tarafından yayınlanan Başpınar Dergisi 10 yıl boyunca kesintisiz devam etmiştir¹¹³.

Şubat-Mayıs 1925'teki Şeyh Sait isyanı'ndan sonra çıkan Din Görevlilerinin Kıyafetleri Hakkında Kanun (2.9.1925), Şapka Kanunu (25.11.1925), Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkında Kanun (30.11.1925) ve 1928'de latin harflerinin kabulü şehirde sosyal yaşamı etkilemiştir¹¹⁴. Kanunlara aykırı hareketlerin engellenmesi, zamanla muhalefetin azalmasına yol açmıştır. 1931 yılında Gaziantepli gençler Ankara'ya telgraflar çekerek, Menemen olayını kınamış¹¹⁵, birçok kadın peçelerini çıkarmış, din adamları dini giysilerini görevleri haricinde giyememiştir¹¹⁶. 17.5.1940'da Gaziantep İl Meclisi kararıyla, kadınların medeni kıyafetlerle gezmesi, erkeklerin entari benzeri giysiler giymemeleri, köylüler dahil herkesin pantolon giymesi uygun görülmüştür¹¹⁷. 1950 - 1970 dönemine ait fotoğraflarda, halkın büyük bir çoğunluğunun bu kararı uyguladığı gözlenmektedir.

Bunlarla birlikte, Cumhuriyet döneminde şehirde özellikle Kadiri ve Nakşibendi tarikatları yayın faaliyetleri ile mürit toplamayı gizli gizli sürdürmüş, sıkça tefli kudümlü ayinler yapanlar yakalanmıştır¹¹⁸. Şehirde en etkili tarikat, siyasi olaylara fazla karışmamayı tercih eden Nakşibendi tarikati olmuştur¹¹⁹. Özellikle 1940 yılından sonra, tarikatlar şehirdeki varlığını artırmıştır¹²⁰ Üfürükçülük

¹¹² Bilgi, Karadağ, Lise, Işkın, Aşkın, Yankı, Çocuk Sesi, Dernek.

¹¹³ Barlas, *Gaziantep Basın...*, s.46-47.

¹¹⁴ Örneğin Ocak ailesinin C.H.F.'na sürekli muhalefet etmesinin sebebi, kapatılan Mevlevi tekkesinin mallarına devletin el koymuş olmasıdır (Bu aile Mevleviliği şehre getirmiş ve bir tekke kurmuştur). Ocak ailesi 1930 yılında Serbest Firka'ya geçmiştir. Atilla Ocak ile görüşme.

¹¹⁵ *Gaziantep*, 5.1.1931, s.1.

¹¹⁶ *Gaziantep*, 7.5.1931, s.1; 13.6.1935, s.2.

¹¹⁷ *Yeni Gaziantep*, 25.5.1940, s.2.

¹¹⁸ *Gazi Ayıntab*, 22.9.1930, s.3; *Gaziantep*, 5.1.1931, s.1; *Yeni Gaziantep*, 25.5.1940, s.2; 1.6.1940, s.1; *Gaziyurt*, 23.12.1948, s.1.

¹¹⁹ Mustafa Yıldırım Demir ile görüşme.

¹²⁰ Hüseyin Akyol, *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, Pelikan Yay., İstanbul 1996, s.142.

ve muska yazımı varlığını azalarak da olsa sürdürmüş¹²¹, halk arasında Arap harfleriyle tedrisat ve Kuran kursları gizli olarak, yaygın şekilde varlığını korumuştur¹²². Şehirde zaman zaman giysi ve şapka kanununa muhalefet edenler de yakalanmış¹²³, hatta 1949 yılı başlarında, takke giyip, üzerine atkı sarma modası yaygınlaşmıştır¹²⁴. Çok partili sisteme geçiş döneminde, oy kaygısının da etkisiyle olmalıdır ki, Türkçe okunan ezan Arapça okunmaya başlanmış, ilkokullarda din dersleri başlatılmıştır¹²⁵.

Etkili üyeleri eşraf olan¹²⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti şehirdeki örgütlenmeyi Antep Gençler Birliği ile başlatmıştır¹²⁷. 1912 yılında Türk Ocağı Antep Şubesi kurulmuş ve bu organizasyonlardan yetişenler, Cumhuriyet döneminde değişmeye başlayan siyasî ve sosyal yapıya şehir halkının uyum sağlamasında etkili ve öncü olmuşlardır. Cumhuriyet dönemine kadar siyasî¹²⁸, Cumhuriyet döneminde ilmî bazı faaliyetlerde bulunan¹²⁹ Gaziantep Türkocağı, Türkocakları Merkez Heyeti'nin emriyle Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, Eylül 1928'de dersanelerde okuma-yazma kursları vermeye başlamıştır¹³⁰. Büyük şehirlerdeki mason localarına bağlı bazı şahısların Türk Ocağı'nda çalışması ve ocağın kuruluşu yıllarında

¹²¹ *Gaziantep*, 11.4.1935, s.2; *Gaziyurt*, 23.9.1948, s.2.

¹²² *Gaziantep*, 2.6.1939, s.2; 9.6.1939, s.2; 24.11.1939, s.2; *Yeni Gaziantep*, 29.6.1940, s.2. Atilla Ocak ile görüşme.

¹²³ *Gaziantep*, 9.6.1939, s.2.

¹²⁴ *Gaziyurt*, 27.1.1949, s.1.

¹²⁵ Bu dersi alması için öğrenci velisinin izni gerekmiş, öğrenci bu dersi okumak istediği takdirde, 4.ve 5. sınıftaki öğrenciler bu derslere katılabilmiş ve dersler sınavsız olmuştur. *Gaziyurt*, 12.2.1949, s.1.

¹²⁶ Celal Kadri Barlas, "İttihadı Terakki Cemiyeti Gaziantep'te Nasıl Kuruldu" *GT*, Gaziantep, Temmuz 1963, s.16-17.

¹²⁷ Yener, Incilipınar..., s.55.

¹²⁸ Türk Ocakları merkezi her ne kadar siyasetten uzak kalmaya çalışmış ise de, mahallî olarak siyasetle içiçe olmuştur. Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yay., İstanbul 1994, s.257-259.

¹²⁹ *Gazi Ayıntap*, 6.12.1930, s.2; 2.2.1931, s.2; 24.2.1931, s.3; Türkocağı Antep Şubesi kurucularının fotoğrafları için bkz. *GT*, Gaziantep, Ocak 1966, s.1.

¹³⁰ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Yay., Ankara 1992, s.74-75.

Bülbülzade isimli bir hocanın öldürülmesi ocak mensuplarından bilindiğinden, Antep şubesi geniş bir teşkilat olarak halka yayılamamıştır¹³¹Bununla birlikte Türkocakları ve Halkevleri, şehirdeki aydınlanma hareketinin başlamasını ve Gaziantep'in ülke çapında tanıtımını yapmayı başaran organizasyonlardır.

24.3.1931'de Mustafa Kemal'in yayınladığı bir genelge ile yeni rejimin ilkelerini geniş bir tabana yaymada, yönetimin isteklerinde yetersiz kalan¹³²Türk Ocakları'nın tüzel kişiliğine son verilerek, tüm milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin Cumhuriyet Halk Fırkası'nda birleştirileceği açıklanmış¹³³ , Türk Ocakları 10.4.1931'de olağanüstü kurultayda alınan kararla kendini feshetmiştir. 10-18.5.1931 C.H.F. III. Büyük Kongresi'nde halkevlerinin kurulmasına karar verilerek, 19.2.1932'de 14 ilde halkevi açılmıştır¹³⁴24.6.1932'de de Gaziantep Halkevi faaliyetlerine başlamıştır¹³⁵. Şehirde millî birliği güçlendirmek, Atatürk inkılaplarını yerleştirmek ve bunların hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yapan Halkevi, güney bölgesi Halkevleriyle de ortak etkinliklerde bulunmuştur¹³⁶. Gaziantep Halkevi okuma-yazma yanında, İngilizce, Fransızca, müzik kursları açmış¹³⁷, köylerden gençler getirerek, bunlara dokumacılık öğretip, ürettiklerini satın almış, kırsal kesimden çiftçilere ziraî ilaçlama eğitimi vermiştir¹³⁸. Organizasyonun en önemli faaliyetlerinden birisi de bölge dil ve kültürü üzerine yaptığı araştırma ve yayınlardır. Bu yayınlar ağırlıklı, mahallî büyükler, mahallî dil, edebiyat ve folklor, tarih, sağlık üzerinedir. Ayrıca devletin ve halkevinin

¹³¹ Vedat Kutlar ve Hulusi Yetkin ile görüşme.

¹³² Sarıay, *A.g.e.*, s.257.

¹³³ Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yay., Ankara 1990, s.103-104.

¹³⁴ Hulusi Yetkin, "Gaziantep Halkevi ve Gaziantep Kültür Derneği'nin Takip Ettiği Yol" *GKD*, Gaziantep, Haziran 1962, s.132.

¹³⁵ "Mevcut Halkevleri" *Başpınar*, Gaziantep, Şubat 1939, s.16.

¹³⁶ *Yeni Gaziantep*, 18.5.1940, s.1; Hulusi Yetkin ile söyleşi.

¹³⁷ *Gaziantep*, 1.8.1935,, s.3; 14.4.1939, s.1.

¹³⁸ Vedat Kutlar ile görüşme.

Cumhuriyet döneminde ülke ve bölgedeki faaliyetleri yayınlarla halka tanıtılmıştır¹³⁹.

C.H.P.'nin iktidarı kaybetme ihtimali artınca, Başpınar 1949'da kapanmış¹⁴⁰, halkevlerinde etkin çalışan memur ve öğretmenler halkevine gelmemeye başlamış; D.P., iktidara geldiğinde¹⁴¹, mahallî idarelere yardımı kestiğinden, halkevi çalışamaz hale gelmiş ve 16.2.1953'te C.H.P.'nin Haksız İktisablarının ladesi Hakkında Kanun ile halkevinin bina ve eşyaları hazineye devredilmiştir¹⁴².

Şehirde bu dönemde faaliyet gösteren sosyal kurumlar, Kızılay, T.H.K., Çocuk Esirgeme Kurumudur¹⁴³.

Cumhuriyet dönemi Gaziantep'i, çayhaneleri, tiyatroları, bayan sanatçıların şarkılar söylediği sazlarıyla ve sinemalarıyla gece hayatını çok yoğun yaşayan bir şehir olmuştur¹⁴⁴. İlk filmler şehire 1923 yılında Darü'l-Eytam'a getirilen makina ile gösterilen, sağlıkla ilgili filmlerdir. 1939'da Halkevi Sineması, 1945'te Nakıp Ali tarafından şehrin en büyük sineması açılmıştır. Şirketlerle yapılan anlaşmalar sonrası şehre yerli ve yabancı filmler getirilmiştir¹⁴⁵. Bu sosyal yaşantı içerisinde, 1930'lu yıllarda şehirde birçok balolar da verilmiştir¹⁴⁶.

¹³⁹ 1939'da Başpınar çıkarılmış, bölge tarih, dil ve kültürü üzerine 34 kitap ve broşür yayınlanmıştır. Bu kitaplardan ziraata dair olan 1, sanat tarihi 1, folklor 2, biyografi 3, sağlık 3, tarih 4, faaliyet yayını (broşür) 5, dil ve edebiyata dair olanlar ise 15 tanedir. C.C.Güzelbey, "Gaziantep Folkloru" *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, Gaziantep, Aralık 1963, s.2.

¹⁴⁰ C.C.Güzelbey, *Gaziantep'ten Kesitler*, Ar Yay., Gaziantep 1992, s.187.

¹⁴¹ Çok partili döneme geçiş, D.P.'nin güçlenmesi ve iktidara gelişi için bkz. Yeşil, *A.g.e.*

¹⁴² Yetkin, *Gaziantep Halkevi ve GKD...*, s.137; Gaziantep Halkevi'nin son dönemlerini yaşadığını farkedenden bazı aydınlar tarafından, 1960'lı yıllara kadar faaliyetini sürdüren Halkevi'nin işlevlerini üstlenen Gaziantep Kültür Derneği kurulmuştur. Yetkin, *GTD*, s.74.

¹⁴³ Melek Kurt, *Gaziantep'te Dernek Gelişimleri*, Gaziantep 1997 (Basılmamış lisans tezi).

¹⁴⁴ Cemil Güçyetmez, "Nakıp Ali ile Gaziantep'te Sinemacılık Konusunda bir Röportaj" *GKD*, Gaziantep, Mayıs 1960, s.5; Solmaz - Yetkin, *Çevre...*, s.34; Yağcıoğlu, *A.g.e.*, s.14.

¹⁴⁵ *Gaziantep*, 14.7.1939, s.2; Güçyetmez, *A.g.m.*, s.5; Haydar Gökoğlu, "Gaziantep'te Sinemanın Kuruluşu ve Gelişmesi" *GKD*, Gaziantep, Şubat 1966, s.43.

¹⁴⁶ *Gaziantep*, 22.12.1930, s.3; 5.1.1931, s.3; 8.4.1938, s.1.

1923-1950 arasında Amerikan Hastanesi, yasalar yalnızca Türklerin doktorluk yapmasına izin vermesine karşılık devam etmiş, 1927 yılında Amerikalı doktorlar şehirde çalışma izni almayı başarmıştır¹⁴⁷. 1923 yılında Belediye Hastanesi açılarak, tek Türk doktor ile hizmet veren hastane, 1927 yılında İl Özel İdaresi'ne devredilerek, devlet hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır¹⁴⁸. Ağustos 1930'da Dr. Saip Özer Doğumevi açılmış¹⁴⁹, aynı yıl hizmete giren dispanser ile trahom mücadelesine başlanmış ve yöredeki bu mesele halledilmiş, 1931 yılında Mecit Barlas'ın 20 yataklı hastanesi açılmıştır¹⁵⁰. 1934 yılında yeni sağlık yasasının çıkarılmasıyla, Adana ve Talas'taki Amerikan hastaneleri kapatılarak, doktorları Antep Hastanesi'nde görevlendirilmiş, başhekimliğe Türk doktor getirilerek, Amerikalı doktorlar hastanede çalışmalarını sürdürmüştür¹⁵¹.

Elektriğin 1933 yılında geldiği Gaziantep'te, radyo satışları 1935-1936'da başlamış¹⁵², uzunca bir süre Arap radyoları dinlenmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında ise Avrupa'dan belirli saatlerde yayın yapan "Amerika'nın Sesi" radyosu, Gaziantep halkının dünyaya açılan penceresi olmuştur¹⁵³. Televizyonun şehirde

¹⁴⁷ Dewey, A.g.r., s.31. Mithat Enç, bu yıllarda körler için geçerli Braille alfabesini bu doktorlardan öğrenmiştir. Mithat Enç, *Bitmeyen Gece*, Tekışık Matb., Ankara, 1974, s.62-64.

¹⁴⁸ "1933'den 1996'ya Gaziantep" *GBBKD*, Gaziantep, Ocak 1997, s.142. Hastanenin yatak sayısı 1931'de 50'ye (*Gaziantep*, 25.5.1931, s.2), 1938'e kadar 75'e çıkmıştır. *15.Cum...*, s.79.

¹⁴⁹ *Yeni Gaziantep*, 30.8.1940, s.1.

¹⁵⁰ Mecit Barlas, "Gaziantep'in Son Yüzyıllık Sağlık Durumu" *GT*, Gaziantep, Eylül 1962, s.8.

¹⁵¹ Dewey, A.g.r., s.9.

¹⁵² Şehirde radyo alıcı sayısı 1938'de 285 iken, 1950'de 3.492'ye, 1960'da 13.042'ye çıkmıştır. "Gaziantep İlinde Radyo Sayısı" *GKD*, Gaziantep, Temmuz 1963, s.154; "Gaziantep'te Neler Var" *GT*, Gaziantep, Mayıs 1962, s.23.

¹⁵³ Gaziantep il radyosu 1962'de kurulmuş ve yayınına 1981 yılına kadar devam etmiştir. Adil Dai, "Gaziantep Radyosu" *Yöre*, Gaziantep, Temmuz, Ağustos Eylül 1992, s.3-4; 1960'lardan sonra kitle iletişim araçlarının yayılması ve göçler şehirde mahallî kültürün yavaş da olsa değişmesine yol açmıştır. Bu durumun uzantısı olarak, Antep ağzı, İstanbul ağzına dönüşerek, geniş hal kitlelerince kullanılabilir hale gelmiştir. *G/Y* (1968), s.129; Yerli kültürün zayıflaması. Bahaeddin Yediyıldız, "Kültür ve Yenileşme" *Türk Kültürü*, Ankara, Temmuz 1982, s.531.

satılmaya başlanması 1946 yılıdır¹⁵⁴. Şehre telefon 1947 yılında gelmiş, 1950 yılında hat kapasitesi artırılmıştır¹⁵⁵.

Savaşın şehir dokusuna ve tarım alanlarına büyük zararı olmuş, dolayısıyla şehirde tarım işiyle uğraşan çiftçi aileleri ve ağa kökenli aileler, Cumhuriyet yıllarında zor durumda kalmıştır. Ayrıca çiftçilerin bir kısmının açılan fabrikalara işçi olarak girmesi de, tarım alanlarının yok olmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde gelişmiş bir sanayi görülmemesine rağmen, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra, sabun, un ve iplik sektörleri ile Tekel İçki Fabrikası şehir sanayiini canlandırmıştır.

Şehirde kadın ve çocukların yürüttüğü dokuma, örme, boyama, fıstık kırma işleri kapalı ev ekonomisini ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet döneminde, şehirde sanayi ve ticareti ellerinde tutan Ermenilerin şehirden ayrılması, şehirde iş sahalarının azlığı ve ticaret yollarının şehir civarından geçmemesi, Halep ile ilişkilerin devam etmesi ile kaçak malların şehir ve ülke piyasasına girmesi sonucunu doğurmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde eşrafın şehir halkı üzerinde büyük ölçüde etkisi bulunmakta idi. Bu durumun azalmakla birlikte, 1940'lı yıllara kadar sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde orta tabakanın güçlenmeye başlaması, özellikle şehirde lise düzeyinde eğitim kurumlarının açılması, toplum içinde sosyal rollerin değişmeye başlamasına yol açmıştır. Şehir dokusunun gelişmesi, çağdaş konutların yapılmaya başlanması ve tarım şehirden sanayi şehrine geçiş, 1950'lerden sonra şehirde geniş aile tipinin yok olmasına zemin hazırlamıştır.

¹⁵⁴ Hulusi Yetkin ile görüşme.

¹⁵⁵ Cabir Tekin, "Gaziantep'te Telefon ve Rehber" *GKD*, Gaziantep, Temmuz 1958, s.6.

İnkılapların uygulanışı ve halk içinde yayılışı sürecinde, Türkocakları ve halkevlerinde de çalışan aydınlar¹⁵⁶, gerek basın, gerek siyasi hayatta etkili olmuştur.

¹⁵⁶ Bu aydınlardan bazıları:

Ömer Asım Aksoy (1898-1993): İlk ve ortaöğretimini Antep'te yapmış, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Şehir savunmasına katılmış, avukatlık, Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği, Maarif-i İslamiye üyeliği, Halk Okulu müdürlüğü, Halk Fırkası ve Halkevi il başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Gazi Sancak Gazetesi'nin yazı işleri müdürlüğünü de yapmış olan Ö.Asım, 1935-1950 yılları arasında Gaziantep'ten milletvekili olmuştur. Türk dili üzerine araştırmaları da bulunan Aksoy, 1941'den 1983 yılına kadar Türk Dil Kurumu'nun çeşitli birimlerinde çalışmıştır.

Ishak Refet Işırtman (1891-1946): Kozanlı Türkmen Oymağı'ndan olan Refet Bey, ilk ve orta öğrenimini Antep'te yaptıktan sonra, İstanbul Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri'ni bitirmiştir. Antep'te Türkçe öğretmenliğine başlamış, I.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine savaşa katılmış, İngiliz işgali döneminde Antep'e dönmüşsü de tutuklanmış, fakat kaçmayı başarmıştır. Bir süre batı Anadolu'daki kuva-yı millîye örgütlerinde çeşitli hizmetler gören Refet Bey, 1923-1945 yılları arasında Gaziantep Maarif Müdürlüğü ve milletvekilliği yapmış, 1946 yılında ölmüştür. Eserleri arasında, Destan, Cumhuriyet Destanı, Atatürk Şiirleri, Dil Kavgası, Ana Dilden Derlemeler sayılabilir.

Ahmet Muhtar Göğüş (1878-1946): İttihat-Terakki içinde yer almış, Gaziantep, Bakırköy, Fatih sorumlu katipliklerinde bulunmuştur. Savaş yıllarında Gaziantep'te Müdafaa-i Hukuk semt örgütlenmesi, Heyet-i Merkeziye üyeliği yapmış, Kılıç Ali'nin yanında cepheleri teftiş etmiştir. Fransızlarla savaş sırasında karısı ve iki çocuğu şehit olan A.Muhtar, 1920'de milletvekili seçilmiştir. 1931'den sonra C.H.P. Genel Meclisi ve Daimi Encümen üyeliği, 25 yıl Gaziantep Halkevi Başkanlığı yapmıştır. Fransızca da bilen A.Muhtar, Licquire'nin bir eserini Türkçeye çevirerek, Gaziantep Gazetesi'nde yayınlamıştır. Bazı eserleri arasında, Muzır Vaizler (1915), Kılıç Ali (1938), Kitab-ı Dede Korkut (1938), Bulgarlar Nasıl Çalıştı, Nasıl Erişti (1938), Gaziantep Tarihi (1935) sayılabilir.

Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek*, Ajans-Türk Yay., Ankara 1998. s.29-46, 153-163.

SONUÇ

Osmanlı döneminde Antep toplumu, yaşama ve yerleşim alanını, dıştan gelen saldırılar, iklim, muhtemel toplum içi çatışmalarda savunmayı kolaylaştırıcı, suyu en verimli kullanmayı sağlayıcı, sokak içlerinde küçük dükkanlarda üretimi sürdürebilecek şekilde daraltarak, tarımı bu küçük yerleşim alanının bitişiğindeki arazilerde yaparak, doğaya egemen olmuştur. Cumhuriyet döneminde değişen siyasî ve çevresel etkenler, şehrin kuruluşundaki şartları ortadan kaldırırken, değişen üretim ilişkileri, tarım arazilerinin kayboluşu, yerleşim alanının genişlemeye başlaması ve kitle iletişiminin artışı değişmeye başlayan bir sosyal yapıyı beraberinde getirmiştir.

Şehirde kozmopolit bir etnik yapı, Antep Savaşı'na kadar varlığını korumuştur. Bununla birlikte, etkili nüfus sürekli Türk-Müslüman nüfus olmuştur. Osmanlı yönetiminde din faktörünün baskın olduğu gözönünde tutulursa, toplum içindeki ilişkilerde de, Türk, Arap, Çerkez, Kürt guruplarının aynı dinî kimlik etrafında toplandığı, ikinci derecede önemi olan kimliğin etnik olarak Türk kimliği olduğu açıktır. Şehirde Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne iletişim dili Türkçe olmuştur. Osmanlı idaresinin, kadrolarında farklı dinî ve etnik kimlikten gayri-müslimlere de yer vermesi, haklarına saygı göstermesi problemsiz toplum yönetiminin en önemli sebebidir. Cumhuriyet'ten sonra gayri-müslimler şehri terk etmiştir. 1935 yılında şehirde bulunanların yaklaşık % 10'unu başka kazalarda doğanlar teşkil etmekte olup, Hıristiyan ve Musevilerin oranı 0/00 10'dur. 1927-1945 arasında farklı tabiyetlerdeki şahısların oranında düşme olmuştur. Türk kimliğinin öne çıktığı Cumhuriyet döneminde, nüfus 1950'lere kadar fazla değişmemiş, hızlı artış bu tarihten sonra başlamıştır. Devlet, yeni sistemi topluma benimsetmeye dönük olarak, eğitime çok önem verirken, devlet denetimi dışında gelişen dinî yapılanma ve kurumların tasfiyesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Kent dokusuna uyum içinde varlığını sürdüren toplum, Osmanlı döneminde 3 ekonomik tabakadan oluşuyor görünmektedir. Bu ekonomik tabakalar içinde etnik, dinî, ekonomik, sosyal tabaka farklılığı XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkarak, uyumlu toplum yapısının sonunu hazırlamıştır.

Özellikle orta tabakada, toplumun çoğunluğunu sağlayan çiftçi ve esnaf üzerinde Osmanlı idaresi, egemenliğini esnaf loncaları aracılığı ile korumuş, Cumhuriyetten sonra odalar, loncaların işlevini üstlenmek istemişse de başarısız olmuştur. Patrimonyal bürokrasiden, merkeziyetçi yönetime geçilmesi, toplumdaki dengeleri bozarak, kentte orta tabaka egemenliğinin demokrasi içinde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu tabakanın ön plana çıkışının altında başka sebepler de yatmaktadır. Bunlar, kentin kurtuluşu için fiilen çatışanların genellikle orta tabaka mensubu oluşları, tarım arazilerinin yok oluşuyla, eşraf ve kentte yaşayan ağaların toprak işçileri üzerinde etkilerini kaybetmeleri, ünvanların kaldırılmasının toplum üzerindeki psikolojik etkisi, Ermenilerin şehirden ayrılmasıyla geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkullerin orta tabakanın eline geçmesi, başlangıçta millî kimliği oluşturabilmek için şehirde Osmanlı döneminde egemen olan tabakalara dayanan C.H.P.'nin bu politikalarından vazgeçmesi ve parti içinde orta tabakanın giderek güçlenmesi, eşraf aileleri arasındaki rekabet sebebiyle, seçime dayalı kamu görevlerinde ailelerin ciddi çatışmalara girerek birbirlerini statü açısından yıpratmaları, büyük kentlerde okuyan eşraf çocuklarının zamanla büyük şehirlere yerleşerek, topraktan kopmasıdır. Cumhuriyet sonrası, tabakalar arasında sosyal statüleri belirleyen ünvanların kaldırılması, ailenin konumu ve kadının yeri, egemen tabakaların yer değiştirme sürecinin başlaması, şeri kanunlardan medeni hukuka geçiş, toplumun yeni kanunlara uyum problemini beraberinde getirmiş, sosyal değişim 1950'li yıllara kadar devletin çabalarına karşın çok yavaş gerçekleşmiş, çok partili sisteme geçiş sonrası hızlanmıştır.

Günümüz toplumunda olayların anlaşılabilmesi, tamamen Cumhuriyetin başlarında ortaya çıkan sosyal, ekonomik, siyasî olay ve olguları gerçekçi ve

doğru analiz etmeye bağlıdır. Sosyal yapıya dönük araştırmalarda en önemli mesele, karşılaştırmalı çalışmalara imkan verecek, diğer bölgelere ve civar illere ait araştırmalar bulunmamasıdır. Bu tür araştırmaların yapılması, ÷lkedeki sosyal yapının ve değişimin tespitini sağlayacaktır. Yazık ki, zaman araştırcıların aleyhine işlemekte ve kaynaklar hızla yok olmaktadır. 1960'lı yıllarda bulunabilen birincil veriler, günümüzde kaybolmuştur. Zamanın yok ediciliğinin önüne geçmek, yalnızca hızla bu kaynakları toplayarak yayınlamak ve araştırmalarla kalıcı kılmakla mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

a. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Antep Şeriye Sicilleri, defter no.1-2, 155, 160.

Hasırcızade Mustafa Fehim, *Risalet Fi Tarif-i Kaza-i Ayntab*, C.I-II, Konya Bölge Yazma Eserler Kütph., No.3472.

b. Yayınlanmış Arşiv belgeleri

Ayıntab'da Kain Merkezi Türkiye Koleji'nin 39. Senevi Raporu (1914-1915, 1330-1331 Sene-i Dersiyesine Mahsusdur). Kolej Matb., Ayıntab, 1332.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İş İstatistikleri (1937-1943)*, Neşr.no.243, Ankara Bas., Ankara, 1945.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri. 20 İlkteşrin 1927*, Hüsnü Tabiat Bas., İstanbul 1929.

-----, *Sanayi İstatistikleri*, Yay.no.27, Devlet Matb., İstanbul 1933.

-----, *Sanayi İstatistikleri (1932-1939)*, Yay.no.156, Receb Ulusoğlu Bas., Ankara 1941.

-----, *Sanayi İstatistikleri*, Yay.no.57, Devlet Matb., İstanbul 1934.

-----, *Sanayi İstatistikleri*, Yay.no.237, Hüsn-i Tabiat Bas., İstanbul 1945.

Başvekalet Merkez İstatistik Müdüriyet-i Umumisi, *1927 Senesi "Sanayi Tahriri" Neticeleri*, İstanbul Cumhuriyet Matb., Ankara 1948.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı. 20 İlkteşrin 1940*, Yay.no.158, Ankara 1943.

-----, *Genel Nüfus Sayımı. 21 Ekim 1945*, Yay.no.286, Ankara 1950.

-----, *Hükümlüler İstatistiği*, Neşr.no.256, Ankara 1946.

-----, *Kültür İstatistiği (1934-1935)*, Yay.no.81, Ankara 1936.

-----, *Kültür İstatistiği (1935-1936)*, Yay.no.102, Ankara 1937.

-----, *Kültür İstatistiği (1936-1937)*, Yay.no.121, İstanbul 1938.

- , *Maarif İstatistikleri (1932-1933)*, Neşr.no.31, İstanbul 1934.
- , *Maarif İstatistikleri (1939-1940)*, Neşr.no.187, Ankara 1942.
- , *Maarif İstatistikleri (1940-1941)*, Neşr.no.199, Ankara 1943.
- , *Maarif İstatistikleri (1941-1942)*, Neşr.no.227, Ankara 1944.
- , *M.E. İlköğretim İstatistikleri (1944-1945)*, Yay.no.270, Pulhan Matb., İstanbul 1947.
- , *M.E. İlköğretim İstatistikleri (1946-1947)*, Yay.no.305, İstanbul 1949.
- , *M.E. İlköğretim İstatistikleri (1947-1948)*, Yay.no.306, İstanbul 1949.
- , *M.E. İlköğretim İstatistikleri (1949-1950)*, Yay.no.334, Ankara 1952.
- , *M.E. İstatistikleri (1942-1943)*, Yay.no.238, Ankara 1945.
- , *M.E.Ortaöğretim İstatistikleri (1943-1944)*, Yay.no.247, Pulhan Matb., İstanbul 1946.
- , *M.E. Ortaöğretim İstatistikleri (1944-1945)*, Yay.no.271, Pulhan Matb., İstanbul 1947.
- , *M.E. Ortaöğretim İstatistikleri (1945-1946)*, Yay.no.281, Pulhan Matb., İstanbul 1947.
- , *M.E. Ortaöğretim İstatistikleri (1946-1947)*, Yay.no.296, Pulhan Matb., İstanbul 1948.
- , *M.E. Ortaöğretim İstatistikleri (1947-1948)*, Yay.no.307, Pulhan Matb., İstanbul 1949.
- , *M.E. Ortaöğretim İstatistikleri (1949-1950)*, Yay.no.335, Yeni Matb., Ankara 1952.
- , *Muallimler İstatistiği (1933-1934)*, Yay.no.58, İstanbul 1935.

Düstur, tertib I, c.II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, *Nazım İmar Planı Raporu*, Gaziantep 1990.

Güzelbey, Cemil Cahit, *Gaziantep Şeri Mahkeme Sicilleri*, c.109, 141-147, 150-151, 153,158, GKD.Yay., Gaziantep 1966.

Güzelbey, Cemil Cahit - Yetkin Hulusi, *Gaziantep Şeri Mahkeme Sicillerinden Örnekler (M.1729-1825)*, GKD.Yay., Yeni Matb., Gaziantep 1970.

Merrill, J.E., *Girls' Seminary (1859-1909), Aintab, Turkey*, Woman's Board of Missions, Boston 1909.

Salname, 1284, 1285, Haleb Vilayeti Litografya Matbaası, Haleb 1284, 1285.

Salname, 1287, 1288, Haleb Vilayeti Matbaası, Haleb 1287, 1288.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul 1317.

Salname-i Vilayet-i Haleb, 1286, Haleb Vilayeti Litografya Destgahı, Haleb 1286.

Salname-i Vilayet-i Haleb, 1289-1290, 1293, 1295, 1299-1300, 1302, 1303, 1305-1310, 1312- 1324, 1326,, Haleb Vilayeti Matbaası, Haleb 1289-1290, 1293, 1295, 1299-1300, 1302, 1303, 1305-1310, 1312-1324, 1326.

c. Kitaplar

1.hatıralar

Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep. Anteb'in Dört Muhasarası*, Çev.: Necmettin, GKD Yay., Mürüvvet Matb., Gaziantep 1959.

Akgöl, Eyüp Sabri, *Esaret Hatıraları*, Haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1978.

-----, *Halkevi Konuşmaları*, C.H.P.Bas., Gaziantep 1939.

Bilezikian, V.S., *Abraham Hoja of Aintab*, Light and Life Press, Winona Lake, Indiana.

Cevdet, *Tezakir (21-39)*, T.T.K.Bas., Ankara, 1991.

-----, *Tezakir (40)*, T.T.K.Bas., Ankara, 1991.

D'Ohsson, M., *XVIII. yy. Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev.: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser Yay. (Basım yeri ve tarihi bulunmamaktadır).

Enç, Mitat, *Bitmeyen Gece*, Tekışık Matb., Ankara 1974.

Evliya Çelebi, *Seyahatname, Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672*, c.IX, Devlet Matb., İstanbul 1935.

Katchadourian, Stina, *Efronia. An Armenian Love Story*, Northeastern University Press, Boston 1993.

Kutlar, Onat, *İshak*, Can Yay., İstanbul 1994.

Lecomte, Pretextat, *Türkiye'de Sanatlar ve Zenaatler*, Tercüman 1001 Temel Eser Yay. No.59.

15. *Cumhuriyet Yılında Gaziantep*, Gaziantep 1938.

Özbaş, Ömer, *Folklor Derlemeleri. Elbeyli Türkmenleri Arasında*, Gaziantep Halkevi Yay., No.29, C.H.P. Bas., Gaziantep 1939.

Riggs, Alice Shepard, *Shepard of Aintab*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1916.

Sarafian, Kevork A., *A Briefer History of Aintab. A Concise History of the Cultural, Religions, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of the Armenians of Aintab*, U.S.A. 1957.

Savcı, Zeki, *Bir Ömür Boyunca*, Kent Bas., İstanbul 1986.

Ünler, Ali Nadi, *Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matb., İstanbul 1969.

Yener, Şakir Sabri, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar. Gaziantep'liilerin Maarife Hizmetleri*, Gaziayurt Matb., Gaziantep.

-----, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar (Gaziantep Vilayet Merkezi'nin 76 Sene Evveline Kadar Olan Mahalli Maarif Hareketlerinin Kısa Bir Tarihçesi)*, GKDr.Yay.no.1, Gaziayurt Matb., Gaziantep 1968.

-----, *İncilipınar. Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar*, Haz.: Hulusi Yetkin. Işık Matb., Gaziantep 1962.

Yetkin, Hulusi, *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, Işık Matb., Gaziantep 1962.

-----, *Gençlere Başarı Yolu. Cemil Alevli'nin Hayatı ve Görüş*, Işık Matb., Gaziantep 1963.

2. Araştırma ve incelemeler

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, c.II, Cem Yay., Yelken Matb., İstanbul, 1974.

Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı*, I. T.D.K.Yay., İbrahim Horoz Bas., İstanbul 1945.

-----, *Gaziantep Ağzı*, II. T.D.K.Yay., İbrahim Horoz Bas., İstanbul 1945.

-----, *Gaziantep Ağzı*, III. T.D.K. Yay., İbrahim Horoz Bas., İstanbul 1946.

Akyol, Hüseyin, *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, Pelikan Yay., İstanbul 1996.

Artan, Tülay, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.

Atalar, Ali, *Gaziantep Folklorü*, c.I, Elif Matb., Gaziantep 1985.

Askeri Tarih Stratejik Etüd Dairesi., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. Osmanlı Devri. Birinci Dünya Harbi . İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, Gnkur Bas., Ankara 1985.

-----, *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler (15.5.1919 - 2.11.1923)*, c.VII, Gn.Kur.Bas., Ankara 1975.

- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, c.II, 6.bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Barlas, Uğuroğlu, *Gaziantep Basın Tarihi*, Özer Matb., Karabük 1972.
- , *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, GKDr.Yay., Özer Matb., Karabük, 1971.
- Bayaz, Hüseyin, *Antep Savunması Günlüğü*, Engin Matb., İstanbul 1994.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş. I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*, T.K.A.E.Yay., Ankara 1988.
- , *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Gnl.Md.Yay., Ankara 1990.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1905-1985)*, 4.bsk., Gerçek Yay., İstanbul 1993.
- Bostancı, Naci, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken Yay., İstanbul 1996.
- Bozgeyik, Burhan, *Her Yönüyle Gaziantep (Tarih, Kültür, Folklor)*, Şehitkamil Belediyesi Yay., Gaziantep 1996.
- Bozgeyik, Burhan, *İstiklal Harbinde Gaziantep*, İstanbul 1995.
- Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev.: M.Ali Kılıçbay, 2 c., Eren Yay., İstanbul 1989.
- Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie. Geographie Administrative Statistique. Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De l'Asie-Mineure*, Tome II, Paris 1891.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K. Bas., Ankara 1991.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K. Bas., Ankara 1989.
- Çeçen, Anıl, *Halkevleri*, Gündoğan Yay., Ankara 1990.
- Çitci, H.Remzi - Yener Şakir Sabri, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Yeni Matb., Gaziantep 1971.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *Miladi XVI.cı, Hicri X inci Asırda Antep*, C.I, C.H.P. Bas., Gaziantep 1936.
- , *Miladi XVI.cı, Hicri X.cu Asırda Antep*, C.II, C.H.P.Bas., Gaziantep 1939.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE Matb., Ankara 1973.
- Dumont, Paul - Georgeon, François, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

50. *Yılda İmar ve Yerleşme (1923-1973)*, İmar ve İskan Bak. Yay., Ankara 1973.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c.I-V, Eser Matb., İstanbul 1977.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Döneminde Gayri-Müslim Tebanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1990.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1993.
- , *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- Gaziantep Belediyesi, *Gaziantep Kenti Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme*, Gaziantep 1977.
- Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri*, GKDr.Yay.no.24, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959.
- Gaziantep Halkevi Broşürü*, Gaziantep Halk Fırkası Matb., Gaziantep 1933, 1935.
- Gaziantep İl Yıllığı*. 1968, Ayyıldız Matb., Ankara 1969.
- "Gaziantep'te İş ve Sanat Yerleri" *Adım Adım Türkiye. Vilayetler Külliyyatı "Gaziantep"*, İstiklal Matb., Ankara 1958.
- Gaziantep Vilayeti*, İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Gnl.Md.Yay. no.241, Harita Gnl.Md.Bas., Ankara 1960.
- Göğüş, Oğuz, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli yönleriyle Gaziantep*, Gaziantep 1997.
- Gömeç, Sadettin, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Kültür Bak.Yay., Ankara 1989.
- Güçer, Lütfi, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matb., İstanbul 1964.
- Güleryüz, Naim, *The History of Turkish Jews*, Rekor Ofset Bas., İstanbul 1992.
- Güzelbey, Cemil Cahit, *Gaziantep Camileri Tarihi*, Oya Matb., Gaziantep 1984.
- , *Gaziantep Evliyalari*, İslami Hizmetler Vakfı Yay., Gaziantep 1990.
- , *Gaziantep Folklorundan Notlar*, GKDr. Yay., No.13, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959.
- , *Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek*, Ajans Türk Bas., Ankara 1988.

-----, "Gaziantep'te Türk Topuluklarının Adlarını Taşıyan Yerler" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başbakanlık Bas., Ankara 1984.

-----, *Gaziantep'ten Kesitler*, Ar Yay., Gaziantep 1992.

Güzelhan, Mustafa, *Ayıntab Tarihinden Notlar (Düllük-Ayni Bedrettin. Ayıntab'ın Tarihte Uğradığı İstilalar)*, GKD Yay., Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959.

Haydar, Gülzar, *Şehirlerin Ruhu*, İnsan Yay., İstanbul 1991.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, T.T.K.Yay., Ankara 1991.

-----, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler" *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler)*, Türk Yurdu Yay., Ankara 1995.

Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

İçişleri Bakanlığı Bülteni, İller İdaresi Gnl.Md.Yay.No.24, Harita Gnl.Md.Bas., Ankara 1960.

İller Bankası, *Gaziantep Kent Bütünü. Analitik Etüdü*, Ankara 1972.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, London 1973.

İnsel, Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye (Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü)*, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996.

Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Çev.:H.Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 3.bsk., Dergâh Yay., İstanbul 1995.

Karadağ, Meltem, *Türkiye Toplumunda Bir Tabakalaşma Unsuru Olarak Eşraf, Antep'te Eşraf Aileleri*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 1998 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

Karaer, İbrahim, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Yay., Ankara 1992.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, T.T.K.Bas., Ankara 1976

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, T.T.K.Bas., Ankara 1989.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press Published 1985.

Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi. Ondokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yay., İstanbul 1993.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi. Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*, Zafer Matb., İstanbul 1987.

Kent Araştırmaları Bibliyografyası, Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994.

Kent Tarihçiliği, Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., İstanbul 1993.

Kınal, Füzulan, *Eski Anadolu Tarihi*, 2.bsk., T.T.K.Yay., Ankara 1987.

Kili, Suna - Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri. Sened-i İttifaktan Günümüze*, T.İş Bank. Yay., Kurtuluş Bas., Ankara 1985.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay., İstanbul 1989.

Kocaman, Tuncer - Özaltın, İlhan, *Sosyal Yapı I. Türkiye'de Nüfus Yapısındaki Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar*, Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı Araştırma Dairesi, Ankara 1988.

Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matb., Ankara 1967.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yay., Ankara 1969.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1990.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K.Bas., Ankara 1984.

Mansel Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K.Yay., Ankara 1971.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler I, İletişim Yay., İstanbul 1995.

Mustafa Nuri, *Netayicü'l-Vukuat*, c.III-IV, T.T.K.Bas., Ankara 1980.

Nef, John U., *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, Çev.:Erol Güngör, M.E.B.Bas., İstanbul 1970.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, TODAİE Yay., Ankara 1974.

Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988.

-----, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, c.I, İÜEF Yay., İstanbul 1988.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, T.T.K.Bas., Ankara 1994.

- Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.:Mihri Pektaş, M.E.B.Bas., İstanbul 1960.
- Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.
- Sakaoğlu, Necdet, *Tanzimattan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- Samur, Sabahattin, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989 (Basılmamış Doktora Tezi).
- Saran, Nephân, *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yay., İstanbul 1994.
- Sencer, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı (Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli)*, 2.bsk., Yöntem Yay., İstanbul 1973.
- Serjeant, R.B., *İslam Şehri*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara 1960.
- Sevgi, Cezmi, *Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular*, İzmir 1988.
- Sevinç, Necdet, *Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları*, İstanbul 1983.
- Sezal, İhsan, *Şehirleşme*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.
- Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, H.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1994 (Basılmamış doktora tezi).
- Shaw, Stanford - Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II. E Yay., İstanbul 1983.
- Skinner, Quentin. *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev.: Ahmet Demirhan, Vadi Yay., Ankara 1997.
- Solmaz, Mehmet, *Şehit Mahmut Söylemez*, Işık Matb., Gaziantep 1966.
- - Yetkin, Hulusi, *Gaziantep Çevre İncelemesi (Coğrafya - Ekonomi - Turizm - Eski Kültür - Ünlü Kişiler - Mahalli İdareler)*, GKDr.Yay., No.53, Yeni Matb., Gaziantep 1969.
- , *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz*. 2.bsk., Yeni Matb., Gaziantep 1969.
- Süleyman Faik, *Türkiye'nin Sıhî ve İctimâî Coğrafyası, Gaziantep Vilayeti*, Hilal Matb., İstanbul 1926.
- Şahiner, Necmettin, *Antebli Hasırcioğlu Ağa*, Form Matb., Gaziantep 1996.
- Şeylan, Gencay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.II, İletişim Yay., İstanbul 1983.
- Şıvgın, Hale, *19. yüzyılda Gaziantep*, Gaye Matb., Ankara 1997.

Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara 1992.

Tanyeli, Uğur, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrimi, Süreci (11-15. yy.)*, İstanbul 1987(İÜEF. Basılmamış doktora tezi).

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, T.T.K.Yay., Ankara 1993.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ankara 1981.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten, Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yay., Ankara 1992.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 2.bsk., c.III/2, T.T.K.Bas., Ankara 1977.
-----, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, T.T.K.Bas., Ankara 1976.

Vahapoğlu, Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat" *Tanzimat*, İstanbul 1940.

Yağcıoğlu, Halim, *Burası Sınır Şehri Gaziantep*, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1958.

Yasa, İbrahim, *Türkiye'nin Demografik ve Etnolojik Yapısı ve Bazı Sosyal Meseleleri*, TODAİE Yay., Ankara (Basım tarihi bulunmamaktadır).

Yener, Şakir Sabri, *Gaziantep Büyükleri (Beşyüz Elli Yıllık Alim ve Şairleri)*, Halk Fırkası Matb., Gaziantep 1934.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ankara 1988.

Yetkin, Hulusi, *Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri. I (Gaziantep Adetleri)*, GKDr. Yay., Gaziyurt Matb., Gaziantep 1959.

-----, *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, GKD Yay., Yeni Matb., Gaziantep 1968.

Yörükoğlu, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür Yay., İstanbul 1992.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1995.

d. makaleler

"Ahi Babalar" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Mayıs 1962.

Ahmed Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, İstanbul, Eylül 1340.

Ahmet Tevhid, "Hasırcı zade Hafız Mehmed Ağa" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, İstanbul, Temmuz 1926.

Akder, Necati, "Türkocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri" *Türk Yurdu*, Ankara, Ağustos 1960.

Aksoy, Ömer Asım, "Eski Bir Kültür ve Medeniyet Şehri" *Başpınar*, Gaziantep, Ağustos 1943.

-----, "80 Yıl Önceki Antep" *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi*, Gaziantep, Aralık 1992.

Aksu, Halil, "Gaziantep'te Eski ve Yeni Mahalle İsimleri" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1959.

Aktüre, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.IV, İletişim Yay., İstanbul 1985.

Altınoluk, Ülkü, "Gelişim Süreci İçinde Ödemiş Kentinin Geçmişten Günümüze Morfolojik Değişimi" *Ödemiş, Bülten*, İzmir, s.12-15.

Altınöz, İsmail, "Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşunda Antep Şehri, XVI. Yüzyıl", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep 1999.

"Amerikan Hastanesi" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Haziran 1962.

Ay, Yavuz Selim, "Gaziantep'te Planlamaya Genel Bakış" *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ocak 1997.

Babat, Ali, "Antik Dolichenos Kenti Tarihi ve Teşup (Zeus-Jupiter) Dolichenos Kültürü" *I.Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, Gaziyurt Matb., Gaziantep 1987.

Barkan, Ö. Lütfi, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi" *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul 1980.

Barlas, Celal Kadri, "İttihadi Terakki Cemiyeti Gaziantep'te Nasıl Kuruldu" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Temmuz 1963.

Barlas, Mecit, "Gaziantep'in Son Yüzyıllık Sağlık Durumu, *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*" Eylül 1962.

Barlas, Uğuroğlu, "Gaziantep Belediyesi Tarihi" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Temmuz 1960.

-----, "Gaziantep Nüfusu" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Kasım 1959.

-----, "Gaziantep'te Eczacılık" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ağustos 1958.

-----, "Gaziantep'te Matbaacılık" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Haziran 1959.

-----, "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi" *Yöre*, Gaziantep, Haziran 1992.

"Belediye İtfaiyesi" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1963.

"1933'den 1996'ya Gaziantep" *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ocak 1997.

Çadırcı, Musa, "II.Mahmud Döneminde Mütessesimlik Kurumu", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, Aralık 1970.

Çağlar, Behçet Kemal, "Gavurun Kurşunu Deymez Adama" Diyenlerin Şehrinde", *Başpınar*, Gaziantep, Ocak 1944.

Çetin, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1981-1982.

Dai, Adil, "Gaziantep Radyosu", *Yöre*, Gaziantep, Temmuz, Ağustos, Eylül 1992.

"Elektrik İşletmesi" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1963.

Enç, Mazlum, "Antep'te Maarif-i İslamiye Cemiyeti ve Hizmetleri" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1962.

"Gaziantep İli Yolları Uzunlukları" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Haziran 1963.

"Gaziantep İlinde Radyo Sayısı" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Temmuz 1963.

"Gaziantep İlinde Taşıt Sayısı" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1963.

"Gaziantep'e Şimdiye Kadar Gelen Valiler Zamanında Olan Mühim İşler ve Olaylar" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Eylül 1962.

"Gaziantep'in Bir İş Dalı Çimento" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Eylül 1966.

"Gaziantep'te Anayasa Halkoyu Neticeleri" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Temmuz 1961,

"Gaziantep'te Neler Var?" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Mayıs 1962.

Göğüş, Oğuz, "Antep Maarif-i İslamiye Cemiyeti Ne Zaman Kuruldu?" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Haziran 1968.

-----, "Günümüze Kadar Şehrimizde Ticaret Odası Başkanlıkları Yapanlar" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1968.

Göğüş, Sabahat, "Gaziantep Kalesi, *Başpınar*" Gaziantep, Şubat 1945.

Göğüş, Yaşar, "Gaziantep'te Kilimcilik" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1965.

Gökoğlu, Haydar, "Gaziantep'te Sinemanın Kuruluşu ve Gelişmesi" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1966.

Güçlü, Nahit, "Gaziantep Esnafı ve Davaları" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1969.

-----, "Gaziantep'te Aile Hayatı" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1969.

-----, "Gaziantep'te Sosyal Hareketlilik" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1969.

Güçyetmez, Cemil, "Nakıp Ali ile Gaziantep'te Sinemacılık Konusunda Bir Röportaj", *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mayıs 1960.

Gül, Nadir, "Gaziantep'te İpekli Dokumacılık" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Kasım 1966.

-----, "Güzelleşen Gaziantep" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Eylül 1966.

Güzelbey, Cemil Cahit, "Değiştirilen Köy Adları" *Yöre*, Gaziantep, Eylül 1991.

-----, "Gaziantep Folkloru" *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, Gaziantep, Aralık 1963.

-----, "Gaziantep'de 5 Medrese ve Öğretim Üyeleri" *Yöre*, Gaziantep, Şubat 1990.

-----, "Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984.

-----, "Kadı Mahir Efendi ve Antep Suyu" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1965.

İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration" *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale 1977.

İpşirli, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.

Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi, Gelişmesi ve Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gözlemler" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1968.

Kutlar, Vedat, "Eski Bayramlara Özlem" *Alleben*, İstanbul, Ağustos 1997.

Mevcut Halkevleri, *Başpınar*, Gaziantep, Şubat 1939.

Ocak, Celal, "Gaziantep'te İlk Spor Teşkilatı" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1958.

Ortaylı, İlber, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.

"Otobüs İşletmesi", *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1963.

Özer, Abdullah, "Gaziantep'in Suyu Ne idi Ne Oldu" *Yöre*, Gaziantep, Aralık 1991.

Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi" *DTCF Dergisi*, Ankara, Aralık 1970.

Semiz, Yaşar, "Milli Mücadele'de Gaziantep" *I. Gaziantep Kültür Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, Gaziantep 1987.

Souvaget, J., "Haleb" *İslam Ansiklopedisi*, Ankara , M.E.B.Bas., İstanbul 1993.

"Su İşletmesi" *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Gaziantep, Nisan 1963.

Şenboyar, Ali, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gaziantep'de Küçük Sanayi Esnafı" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1969.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985.

Tekin, Cabir, "Gaziantep'te Telefon ve Rehber" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Temmuz 1958.

T.H., "Ayıntab" *İslam Ansiklopedisi*, c.II, M.E.B.Bas., İstanbul 1993.

Toprak, Şahin, "Kaçakçılık" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ocak 1958.

Tuğlacı, Pars, "Osmanlı Şehirleri. Ayıntab" *Milliyet Armağanı*, İstanbul.

"Türkiye'de Genel Seçim Sonuçları" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ekim 1965.

"Türkiye, İl İl Dünü, Bugünü, Yarını, Gaziantep" *Yurt Ansiklopedisi*, c.IV-V, Anadolu Yay., İstanbul 1982.

Ünsal, Ayfer T., "Gaziantep Ermeni Evleri...Kuş Pencereci, Hayatlı Şirin Evler" *Arkitekt*, İstanbul, Aralık 1995.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Kültür ve Yenileşme" *Türk Kültürü*, Ankara, Temmuz 1982.

-----, "Osmanlı Toplumunu" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.

-----, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi" *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c.V, Başbakanlık Bas., Ankara 1983.

Yelken, Hasan, "Antep Evleri" *Alleben*, İstanbul, Ağustos 1997.

Yerasimos, Stefanos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine" *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1992.

Yetkin, Hulusi, "Cumhuriyet Devrinde Gaziantep İlinde Toplum Hayatında Meydana Gelen Gelişmeler" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ekim 1968.

-----, "Eski Gaziantep Mahallelerinde Açılması Gereken Yeni Yollar" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart 1968.

-----, "Gaziantep Halkevi ve Gaziantep Kültür Derneği'nin Takip Ettiği Yol" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Haziran 1962.

-----, "Gaziantep İlinde Türk Tarihi Boyunca Milli Eğitim Alanında Devlet ve Halk İşbirliği, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1973.

-----, "Gaziantep Şehri İmar Politikasını Değiştirme Zamanı Gelmiş midir?" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Eylül 1967.

-----, "Gaziantep'te Biriketçilik, Kerpiç ve Taşçılığın Yerini Alıyor" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Şubat 1968.

-----, "Tarihte Gaziantep Türklerinin Kültürü ve Milli Eğitim Davaları" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Ekim 1963.

-----, "Türk Anadolu'nun Güneydoğu Kalesi Gaziantep" *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Kasım 1971.

Yetkin, Necdet, Gaziantep'de Dergicilik, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, Eylül 1958.

Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler" *Belleten*, Ankara, Ekim 1974.

"118. Yılında Gaziantep Basını" *Yöre*, Gaziantep, Aralık 1990).

e. Süreli Yayınlar

1.Dergiler

Alleben

Arkitekt

Başpınar

Belleten

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

Gaziantep'i Tanıtıyoruz

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi

Gaziantep Kurtuluş Dergisi

Gaziantep Kültür Dergisi

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Ödemiş (Bülten)

Studies in Eighteenth Century Islamic History

Türk Tarih Encümeni Mecmuası

Türk Yurdu

Vakıflar Dergisi

Yöre

2.Gazeteler

Gazi Ayıntab (Gaziantep)

Gaziyurt

Güney Postası

Yeni Gaziantep

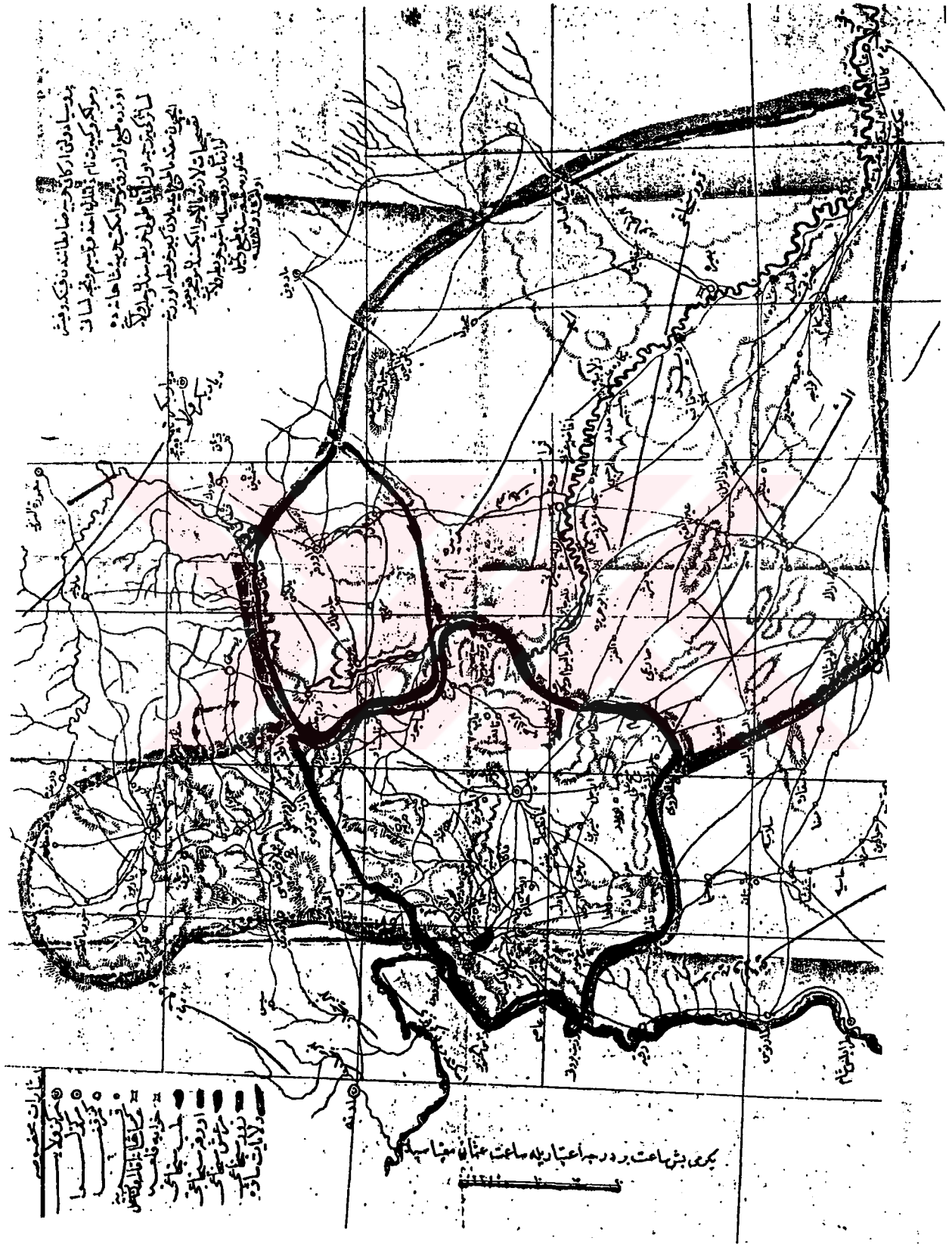
f. Mülakatlar

Sait Barlas
Şehbal Bazoğlu
Selim Gönülalan
Zihni Kutlar
A.F.Küveli
Atilla Ocağ
Ahmet Özbilginer

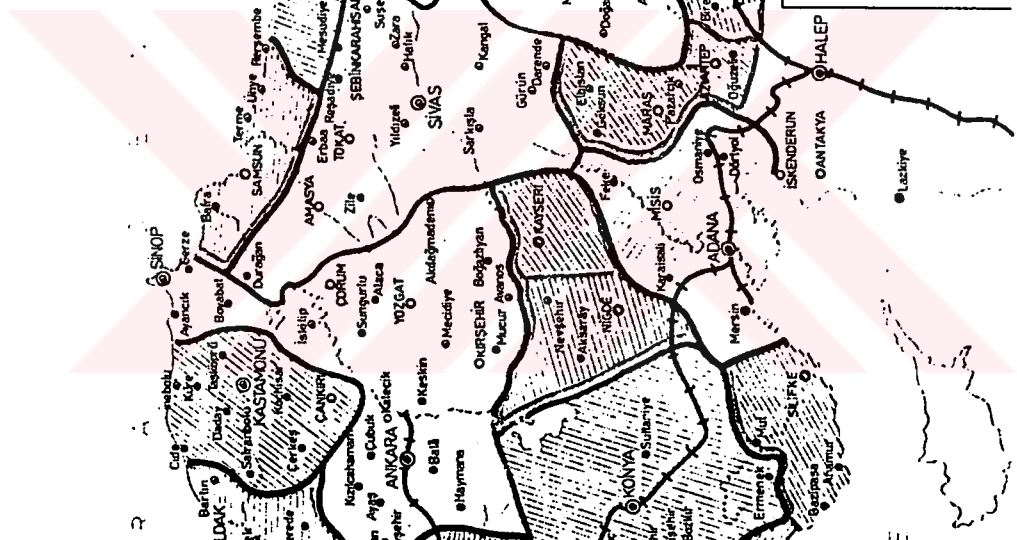
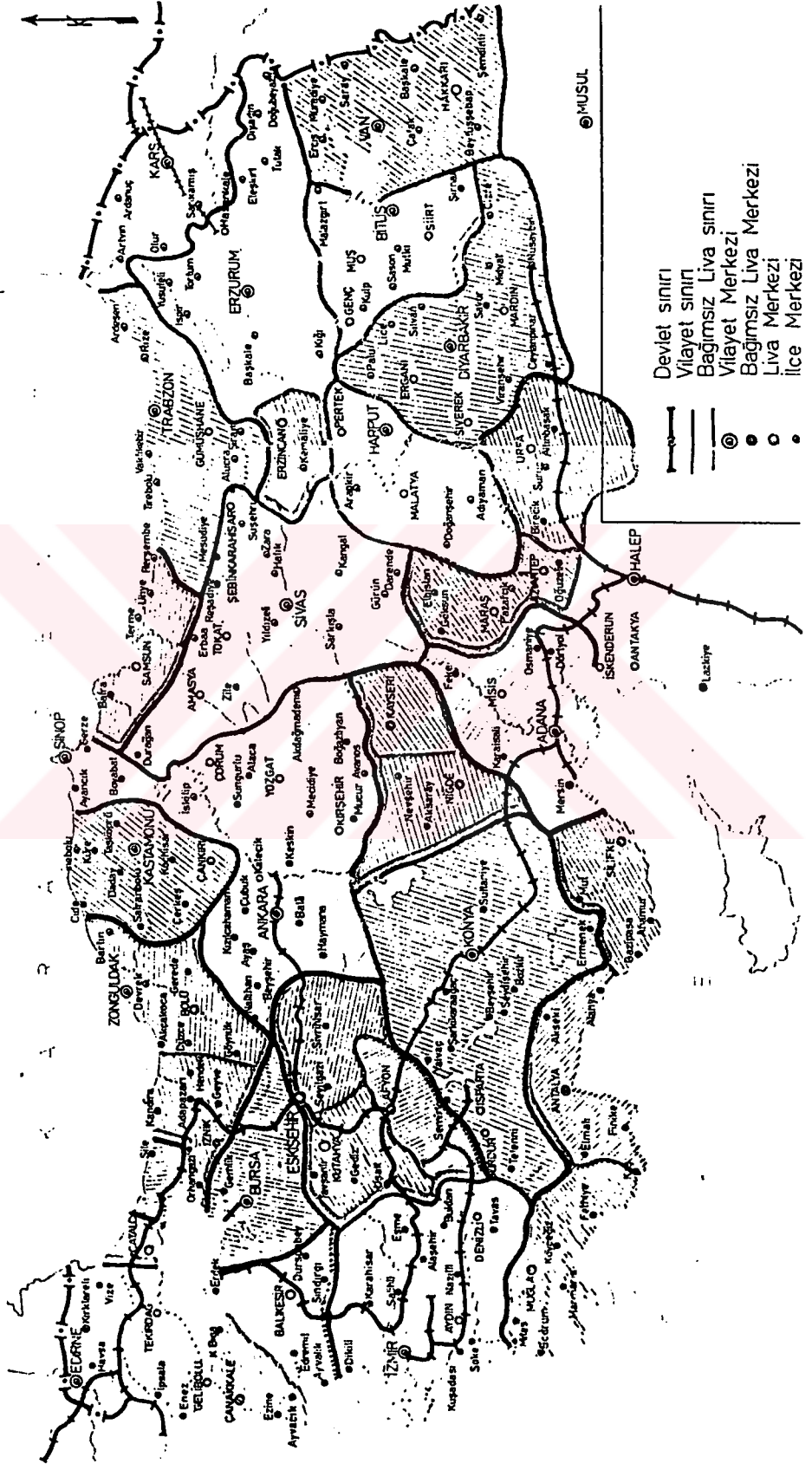
Buckley Shepard
Mehmet Teymur
E.Kaya Turgay
Mustafa Yıldırımđemir

ek 1

ek 2

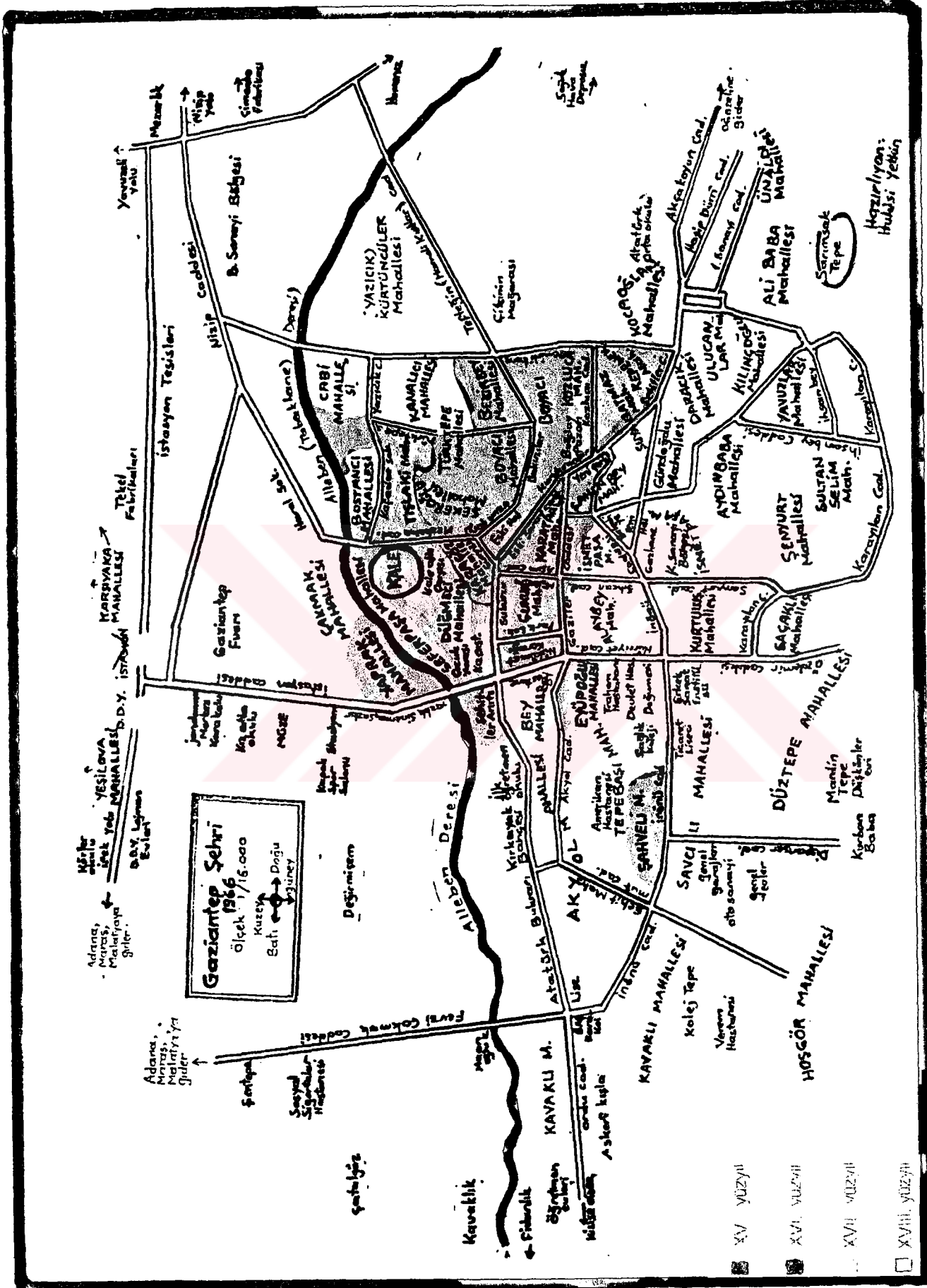

ek 3

XX.Yüzyıl Başlarına kadar Kentte oluşan Mahalleler ve Camiler*

CAMİNIN ADI	YAPIM YILI YY.	SEMTİ (mahalle)	KAPASİTESİ (Kişi olarak)	YAPTIRAN ŞAHİS YADA KURUM	YÜZÖLÇÜMÜ (m2)
Ömeriye		Düğmeci .	300	Şahıs	250
Boyacı	XIII	Boyacı	2100	Şahıs	1500
Ali Nacar	XIV	Yaprak	888	Şahıs	660
Eyüboğlu	XV	Eyüboğlu	700	Şahıs	470
Şahveli	XVI	Şahveli	520	Şahıs	364
Alaüddevlc	XVI	Karagöz	550	Şahıs	400
Hacı Nasır	XVI	Arasa	450	Şahıs	300
Bostancı	XVI	Bostancı	200	Şahıs	140
Ağa	XVI	Şehreküstü	410	Şahıs	287
Bekirbey	XVI	Bekirbey	500	Şahıs	400
Tahtani	XVI	Şekeroglu	950	Şahıs	660
Alaybey	XVI	Alaybey	800	Şahıs	560
Şeyhfeullah	XVI	Kepenek	350	Şahıs	250
Kesikbaş	XVII	Gündoğdu	200	Şahıs	150
Halil	XVII	Bostancı	120	Şahıs	100
Hacı Veli	XVII	Tarla-yı Cedid	150	Şahıs	125
Kozluca	XVII	Kozluca	110	Şahıs	75
Ömer Şeyh	XVII	Cabi	380	Şahıs	271
Kılınçoğlu	XVII	Kılınçoğlu	357	Şahıs	250
Handanbey	XVII	Karagöz	300	Şahıs	240
Pirsefamescidi	XVII	Boyacı	175	Şahıs	120
Tekke	XVII	Buğday Arasası	250	Şahıs	165
Bey	XVII	Bey	385	Şahıs	600
Şirvani	XVII	Seferpaşa	850	Şahıs	800
Kabasakal	XVIII	Kocaoğlan	200	Şahıs	135
Kozanlı	XVIII	Kozan	750	Şahıs	500
Esenbek	XVIII	Şehitler Cad.	250	Şahıs	150
HüseyinPaşa	XVIII	Gaziler Cad.	1000	Şahıs	600
Ayşe Bacı	XVIII	Savcılı	280	Şahıs	200
Kanalıcı	XVIII	Kanalıcı	215	Şahıs	150
Karagöz	XVIII	Karagöz	215	Şahıs	150
Ahmet çelebi	XVIII	Delbes	280	Şahıs	200
Karatarla	XVIII	Karatarla	400	Şahıs	300
Nuri Mehmet Paşa	XVIII	Karagöz	715	Şahıs	500
			15.195		10.897

* Şahinbey ve Şehitkamil Belediyeleri cami kayıt defterleri

ek 5

1867-1908 YILLARI ARASINDA KENTTE HANE SAYILARI *

1867	1868	1869	1872	1873	1876	1878	1891	1892	1895	1902	1903	1905	1906	1908
5001	5001	10.001	9749	11.383	10.977	10.977**	6.950	6.950	6.950	6.986	7.048	11.641	12.531	14.951

*Aynı tarihteki Halep Salnameleri

İ* 1869-1872, 1873, 1876-1878, 1905-1906, 1908 Yılları sayılarına nahiyeler dahil olmalıdır.

Nefs-i Ayıntab mahallatının esamileri balada zikr olunmuş ise de mezbur mahallatın nüfus-ı zükurunun onbeşden altmışa kadar olan nüfusunun ve mahallat-ı mezkure ile dairelerinin esamilerini mübeyyin ber-vech-i zir beyanı *

Ammu mahallesi Dairesi

Kazaz Bölüğü	Düğmecî Bölüğü	Karacalı Bölüğü	Gerçegin Bölüğü
$\frac{nf}{116}$	$\frac{nf}{34}$	$\frac{nf}{54}$	$\frac{nf}{15}$
Paçavra Bölüğü	Şihcan Bölüğü	Kara Bölüğü	Töbe Mahallesi Bölüğü
$\frac{nf}{19}$	$\frac{nf}{34}$	$\frac{nf}{60}$	$\frac{nf}{163}$
mahalle			
8			

İşbu Ammu Dairesi yedi bölük ve bir mahalleden ibaret olarak Ayıntab'ın cihet-i garbisinde vaki olup bir tarafı şehrin haricine yani Aynü'l-leben nam mevkie ve asakir-i şahane deposuna mütelasık olup bir tarafında Ayıntab kala-i atikasına münthehi olduğu ve ahalişi dahi ekseri müslüman ve küsuru hıristiyan ve yahudi ile muhtelit bulunduğu

Debbağhane Dairesi

Taşlaki Mahallesi	Emin Dede Mahallesi	Kısra Mahallesi	Cabi Mah.
$\frac{nf}{111}$	$\frac{nf}{21}$	$\frac{nf}{68}$	$\frac{nf}{88}$
Bostancı Mahallesi	Kurb-ı Bostancı Mahallesi	Kastel Mahallesi	
$\frac{nf}{94}$	$\frac{nf}{58}$	$\frac{nf}{37}$	
Kebkeb Bölüğü	Sefer Paşa Mahallesi	Hacı Baki Mahallesi	Kara Maraş M.
$\frac{nf}{100}$	$\frac{nf}{15}$	$\frac{nf}{98}$	$\frac{nf}{36}$
Yabrac Bölüğü	Kurb-ı Ale'n-Necar Mahallesi	Çakmak Mahallesi	
$\frac{nf}{85}$	$\frac{nf}{37}$	$\frac{nf}{51}$	
mahalle 14			

İşbu Debbağhane Dairesi Ale'n-Necar ve Kara Maraş namıyla iki aded taş ve bir aded tahta köprüler ile mücedded olup şehrin cihet-i garbiyye ve şimaliyyesinde bulunub yalnız Taşlaki mahallesinde İslam ve Hıristiyan ile mahlut ve küsur mahallat dahi yalnız İslam olarak ahalişinin ekserisi debbağ esnafı olduğu

Kürkcüyan Dairesi

Yahni Mahallesi	Kara Sakal Mahallesi	Körtenciyan Mahallesi
$\frac{nf}{186}$	$\frac{nf}{52}$	$\frac{nf}{150}$
Kanalıcı Mahallesi	Mağarabaşı Mahallesi	Boyacı Mahallesi
$\frac{nf}{64}$	$\frac{nf}{40}$	$\frac{nf}{60}$
Kızılca Mescid Mahallesi	Kürkcüyan Mahallesi	
$\frac{nf}{146}$	$\frac{nf}{284}$	
mahalle 8		

İşbu Kürkcüyan Dairesi Ayıntab Şehri'nin cihet-i şimaliyye ve şarkiyyesinde vaki olup bir tarafı şehrin haricine yani besatin ve bahçalara münthehi olduğu ve ahalişinin ekserisi bahçıvan ve besatinci ol-

* Hasırcızade Mustafa Fehim, *Risale fi Tarifi Kaza-i Ayntab*. c.i, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, No.3472, s.21-24.

duğu ve fukara makulesinden bulunduğu ve ahalisinin cümlesi Millet-i İslamiyeden olduğu

Şehreküsdî Dairesi

Arab Dairesi

nf

36 Arab Mahallesi
26 Tasahçı Hanesi
74 Kılıncoğlu Mahallesi
96 Delbis Mahallesi
74 Şarkıyan Mahallesi
60 Taracık Sokak Mahallesi
76 Şeyh Salman Mahallesi
32 Nergis Hanesi
16 Kurb-ı Şarkıyan Mahallesi
52 Kaya Zokağı Mahallesi

Gülşen Dairesi

nf

58 Gülşen Hanesi
104 Kocaoğlan Hanesi
28 Hacı Vahab Hanesi
78 Hamamcı Hanesi
36 Emrökli Hanesi
34 Kafar Hanesi
88 Kaba Sakal Mahallesi
86 İmam Bölüğu Mah.
24 Müzellef Hanesi
130 Kepanek Mahallesi

İşbu Şehreküsdî Dairesi şehrin tamamı-i cihet-i şarkıyyesinde bulunub bir tarafı mezaristan-ı müslimine ve besatine mütelasık olduğu ve ahalisinin ekserisi çulfa ve besatinci olduğu gibi fukara takımından olub oldukça çalışkan ve gayretli bulunduğu ve ahalisinin cümlesi Müslüman old

Cevizlice Dairesi

Cevizlice Mahallesi

nf

140

Kurb-ı Cevizlice Mahallesi

nf

38

Suyabatmaz Mahallesi

nf

76

Hızır Çavuş Mahallesi

nf

88

Hacı Halil Hanesi

nf

62

İşbu Cevizlice Dairesi şehrin cihet-i şarkıyye ve cenubiyyesine mail bir mevkide olub cümlesi İslam Milleti'nden bulunduğu ve ekserisi agniya takımından ve küsurı fukaradan bulunub bunun bir ciheti şehre ve bir ciheti haric-i şehirde vaki besatine mütelasık bulunduğu

Tarla-yı Atik Dairesi

Seng-i Tavil Mahallesi

nf

110

Tarla-yı Atik Mahallesi

nf

289

Çukur Mahallesi

nf

354

Zencirli Mahallesi

nf

318

Ehl-i Cefa Mahallesi

nf

188

Tarla-yı Cedid Mahallesi

nf

170

Kurb-ı Tarla-yı Cedid Mahallesi

nf

32

Musulluzade Mahallesi

nf

108

mahalle 8

İşbu Daire ahali İslam ve Hıristıyan ve Yahudi milletinden muhtelit olub ahalisinin ekserisi hıristıyan ve küsurı İslam olub bunların bir çoğu agniya takımından ve küsurı fukaradan bulunduğu ve işbu dairede bulunan mahallatın cümlesi şehrin vasatında vaki olarak diğer dairelere nisbetle mamur ve abadan idüği

İbn-i Eyyub Mahallesi Dairesi

Eyüboğlu Mahallesi

nf

426

Kayacık Mahallesi

nf

132

Kurb-ı Kayacık Mahallesi

nf

60

Bey Mahallesi

nf

168

Kurb-ı Bey Mahallesi

nf

28

mahalle 5

İşbu Eyüboğlu Dairesi şehrin cihet-i garbiyye ve cenubisinde bulunub ahalisinin ekserisi Hıristiyan Milleti'nden ve agniya takımından olduğu gibi diğer dairelere nisbetle mamur ve abadan olduğu ve bunun yalnız bir tarafı şehrin haricine çıkub kusura şehrin derununa mütelasık bulunduğu

Eblehan Dairesi

Eblehan Mahallesi	Hayik Zimyan Mahallesi	Akyol Mahallesi
$\frac{nf}{182}$	$\frac{nf}{132}$	$\frac{nf}{240}$

Yalnızhane Mahallesi	Hayik Baba Mahallesi
$\frac{nf}{66}$	$\frac{nf}{26}$

mahalle 5

İşbu Eblehan Dairesi şehrin cihet-i garbiyyesinde vaki olub ahalisinin ekserisi Hıristiyan ve kusura İslam olduğu ve agniyası fukarasına nisbetle çokca bulunduğu ve daire-i mezkurenin bir tarafı şehrin haricine ve Hayik Baba nam zaviyesinin kurbunda vaki hastahaneye ve Kilis Caddesi'ne müntehir olduğu

Kozanlı Dairesi

Kozanlı Dairesi Mahallesi	Hayik Müslüman Mahallesi
$\frac{nf}{324}$	$\frac{nf}{314}$
Kurb-ı Molla Ahmed mahallesi	Kurb-ı Kozanlı Mahallesi
$\frac{nf}{58}$	$\frac{nf}{246}$

mahalle 4

İşbu Kozanlı Dairesi şehrin cihet-i garbisinde olub ahalisinin iki sülüsü Hıristiyan ve bir sülüsü İslam olduğu ve agniya ve fukarası müsavat üzere bulunduğu ve daire-i mezkurenin cihet-i cenubiyyesi bi'l-cümle İslam ve Hıristiyan mezarlığına nazır olduğu

İbn-i Şükür Dairesi

Kurb-ı İbn-i Şükür Mahallesi	İbn-i Şükür Mahallesi	İbn-i Kör Mahallesi
$\frac{nf}{36}$	$\frac{nf}{174}$	$\frac{nf}{120}$
Seng-i Hoşkadem Mahallesi	Seng-i Tavis Mahallesi	
$\frac{nf}{54}$	$\frac{nf}{32}$	

mahalle 5

<u>Dairesi</u>	<u>mahallat</u>	<u>Kaffe-i neferat</u>
11	82	6199 Müslim
		2161 Hıristiyan
		<u>122</u> Musevi
		8482

İşbu İbn-i Şükür Dairesi şehrin cihet-i şimaliyyesinde olub ekserisi Müslüman ve pek azı Hıristiyan olub bunun tarafı Kürdtepe denilen cebele ve bir tarafı haric-i şehre doğru ve bir tarafı da vasat-ı şehre vasıl olduğu gibi Seng-i Hoşkadem Mahallesi dahi tamam-ı şehrin vasatında bulunub hükümet-i seniyye dairesi dahi işbu mahalle derununda bulunduğu

Ek. 6 b

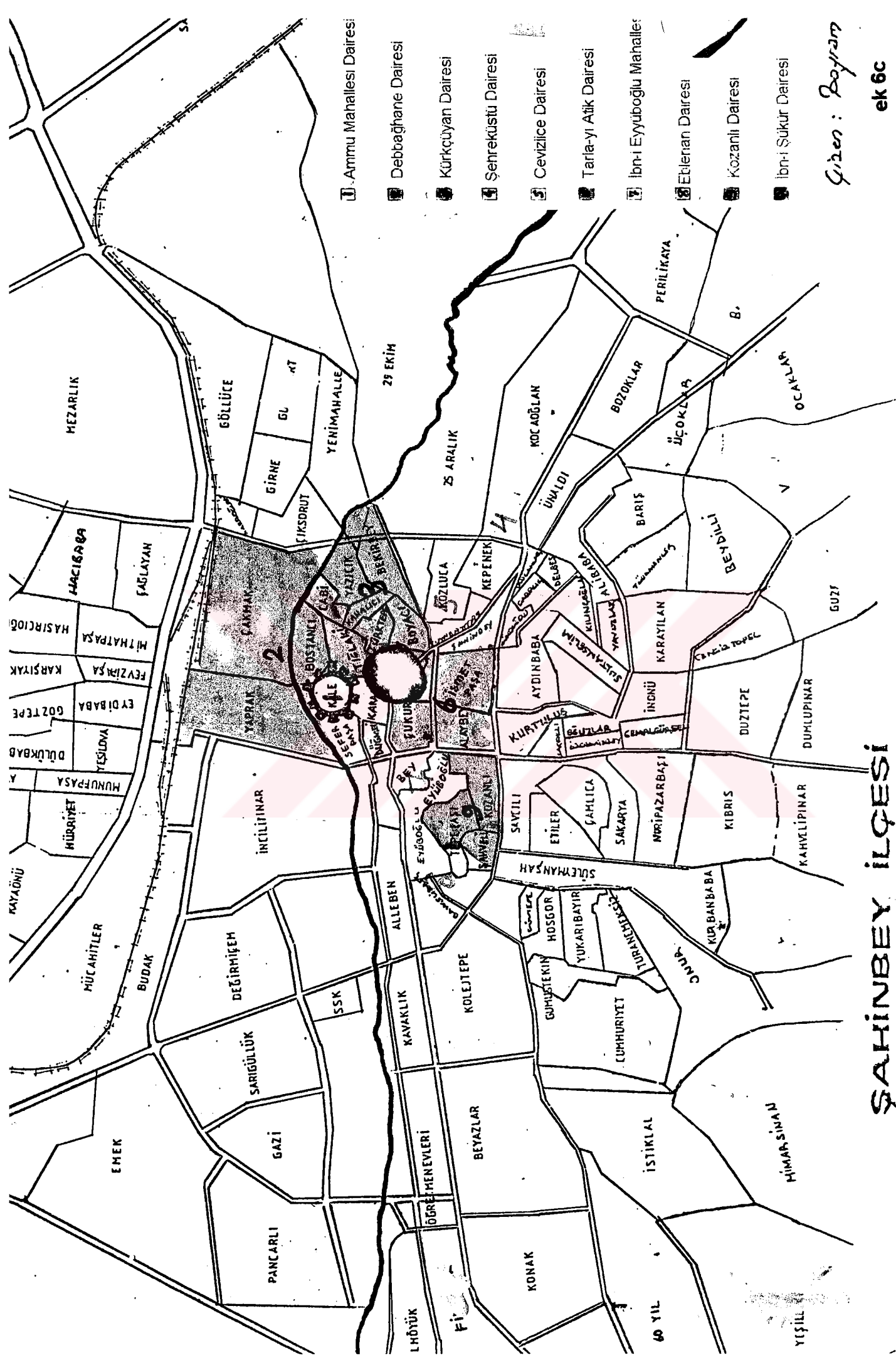
1304 senesine mahsuben Ayıntab Kazası belediye meclisinin intihabları

<u>mahallesi</u>	<u>emlak vergisi</u>	<u>ismi</u>	<u>rev</u>
Seng-i Tavil	0	Arif Ağazade Mustafa Ağa	293
Kayacık	101	Parsihyan Avadis Ağa	212
İbn-i Eyyub	152	Babikyan Agob Ağa	187
Tarla-yı Atik	143	Cametciyan Corci Ağa	180
Tarla-yı Atik	146	Hacı Arif Ağazade Arif Efendi	165
Debbağhane	174	Kebkebzade Molla Efendi	137
Ammu	0	Bedestan Şeyhizade Şihli Efendi	136
Çukur	240	Balyan Nersez Ağa	161
Çukur	167	İztrabzade Refetlu Hamdi Efendi	135
Çukur	147	Nüzülyan Kirkır Ağa	131

İkinci derecede ekseriyet kazanmış zevat

Tarla-yı Atik	388	Battalzade Tahir Bey	130
Ammu	0	Kethüdazade Mehmet Tahir Efendi	124
Bostancı	112	Katibzade Ahmed Efendi	120
Debbağhane	267	Hacı Ahi Baba	117
Seng-i Nakkaş	407	İsa Beşezade Hacı Mehmed Efendi	117
Hamamcı	1136	Bazarda Abdurrahman Efendi	102
Tarla-yı Atik	1002	Fazlı Ağazade Nuri Bey	99
Ammu	0	Hacı Battalzade Hacı Osman Ağa	98
İbn-i Şükür	113	Hacı Bekirzade Ömer Ağa	97
Eh-i Cefa	178	Hacı Halid Ağa	82
Seng-i Tavil	0	Sevketzade Abdülkadir Efendi	79
Kısra	311	Kethüdazade Mehmed Emin Efendi	76
Ammu	0	Hasırcızade Mustafa Fehim Efendi	76
Cevizlice	0	Müftizade Ömer Efendi	71
Çukur	186	İztrabzade Abdullah Efendi	63
Ammu	0	Bahaeddin Efendizade Mehmed Efendi	58
Çukur	202	Küllizade Osman Efendi	54
Hayik Baba	152	Amirzade Hacı Mehmed Ağa	54
Töbe	0	Pazarbaşızade Mehmed Efendi	48
Gülşen	112	Fazlızade Mehmed Efendi	47

Hasırcızade Mustafa Fehim, *Risalet fi Tarif-i Kaza-i Ayıntab*, c.II, s.9-10.

- 1 Ammu Mahallesi Dairesi
 2 Debbaghane Dairesi
 3 Kürkçüyan Dairesi
 4 Şehreküstü Dairesi
 5 Cevizlice Dairesi
 6 Tarla-yı Atık Dairesi
 7 İbn-i Eyyüboğlu Mahallesi
 8 Etlengan Dairesi
 9 Kozanlı Dairesi
 10 İbn-i Şukur Dairesi

Gizlen : Beyazım

ek 6c

ŞAHİNBEY İLÇESİ

YIŞILL

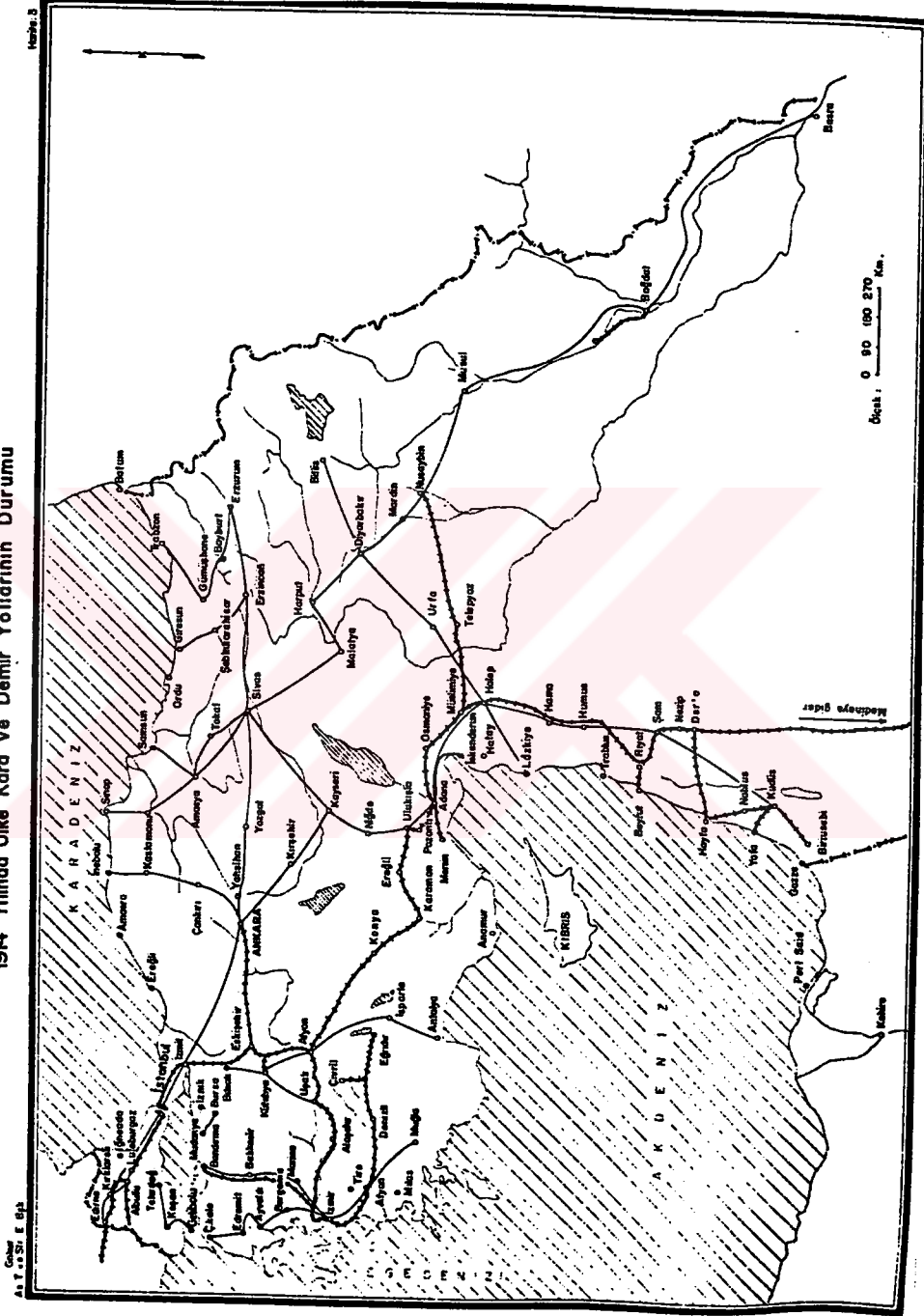
GAZİANTEP'TE ESKİ VE YENİ MAHALLE İSİMLERİ

<u>Eski adı</u>	<u>Yeni adı</u>	<u>Eski adı</u>	<u>Yeni adı</u>	<u>Eski adı</u>	<u>Yeni adı</u>
Akyol	Akyol	Eblehan	Eyüboğlu	Bey	
Yalnızhane		Eyüboğlu	Eyüboğlu	Kurb-ı Bey	
				Kayacık	Kayacık
				Kurb-ı Kayacık	
Hayik Müslüman		Kozanlı	Kozanlı	Kurb-ı Zincirli	
Hayik Baba	Tepebaşı	Kurb-ı Kozanlı		Musullı	Alaybey
Hayik Zimyan		Kurb-ı Molla Ahmet			
Ehli Cefa	İsmetpaşa	Tarla-yı Atik		Tarla-yı Cedid	
Kurb-ı Tarla-yı	Cedid	Çukur	Çukur	Seng-i Taviil	Karatarla
Şihşalman		Şarkıyan	Gündoğdu	Daracık	Daracık
Nergishane	Şahinbey	Kurb-ı Şarkıyan		Kaya Zokağı	
Müzellif		Arap			
Gaffarhane	Ulucanlar	Kabasakal		Kepenek	Kepenek
İmam Bölüğü		Kocaoğlan	Kocaoğlan	Hamamcı hanesi	
		Ümrüklü		Hacı Vahab	
Hacıhalil	Suyabatmaz	Cevizlice	Kozluca	Boyacı	Boyacı
Suyabatmaz		Kurb-ı Cevizlice		Mağarabaşı	
Gülşen		Hıdır Çavuş		Yahni	
Tasahçı					
Kürkoiyan	Kürkçüler	Körtenciyan	Kürtüncüler	Kızılcomescid	
				Kanalıcı	Türktepe
Bostancı	Bostancı	Kastel	Tışlaki	Çakmak	Çakmak
Kurb-ı Bostancı		Kayseri		Karamaraş	
Cabi		Tışlaki		Emindede	
Yaprak	Yaprak	Karagöz	Karagöz	İbn-i Şeker	Şekeroğlu
Kepkep		Seng-i Nakkaş		Kurb-ı İbn-i Şeker	
Hacıbaki		Seng-i Hoşkadem		İbn-i Kör	
Kurb-ı Ale'n-Nacar		Şihcan		Karasakal	
		Fare			
Düğmeci	Düğmeci	Karacalı			
Kazaz		Töbe	Seferpaşa		
Gercekin		Seferpaşa			
Paçavra					

Halil Aksu, "Gaziantep'te Eski ve Yeni Mahalle İsimleri" Gaziantep Kültür Dergisi, Gaziantep, Mart 1959, s.107.

ek 8

1914 Yılında Ülke Kara ve Demir Yollarının Durumu

Genel E. 64
A. T. 4231. E. 64

Harita 2

ek 10

SERVETE GÖRE SINIFLAR*

Servet	Kişi Sayısı	Topluluk İçindeki Yüzde	Servetlerin Gruplar Arasında Dağılımı	
248-1000	9	9.9	38.5	III. GRUP
1000-2000	16	17.6		
2000-3000	10	11		
3000-4000	8	8.8	52.7	II. GRUP
4000-5000	10	11		
5000-6000	11	12.1		
6000-7000	2	2.2		
7000-8000	4	4.4		
9000-10000	1	1.1		
10000-20000	12	13.2		
20000-30000	1	1.1		
30000-40000	2	2.2	8.8	I. GRUP
40000-50000	1	1.1		
50000-60000	1	1.1		
60000-70000	1	1.1		
100000-200000	1	1.1		
200000-300000	1	1.1		

**Antep Şerhiye Sicilleri*

Para birimi kuruluşur.

SINIFLARIN SERVETLERE GÖRE OLUŞUMU*
GENEL

	Mal Varlığı	Kişi Sayısı	Bireylerin Topluluk içinde bulunuş oranı %
I.GRUP	20.000-300.000	8	8.8
II.GRUP	3.000-20.000	48	52.7
III.GRUP	248-3.000	35	38.4

**1850-1908 YILLARI ARASINDA SERVETLERE GÖRE EKONOMİK
TABAKALAR***

1850-1853

I.GRUP	20.000-300.000	2	4.8
II.GRUP	3.000-20.000	19	45.2
III.GRUP	248-3.000	21	50

1888-1890

I.GRUP	20.000-300.000	3	8.1
II.GRUP	3.000-20.000	22	59.5
III.GRUP	248-3.000	12	32.4

1908

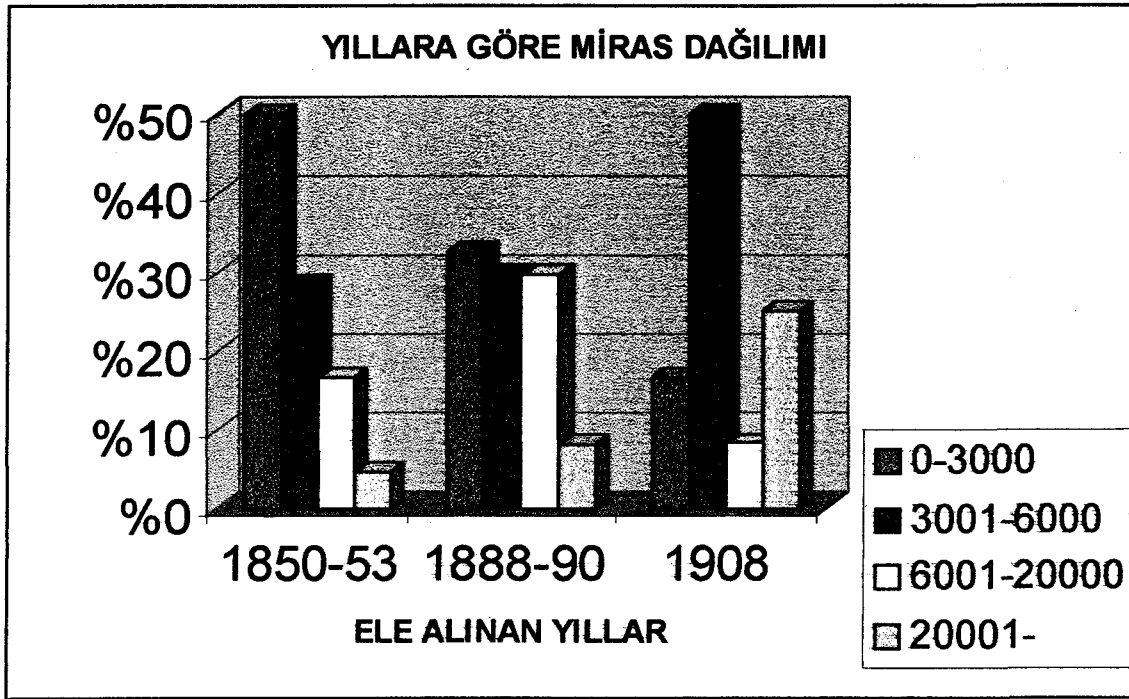
I.GRUP	20.000-300.000	3	25
II.GRUP	3.000-20.000	7	58.3
III.GRUP	248-3.000	2	16.7

**Antep Şerhiye Sicilleri*

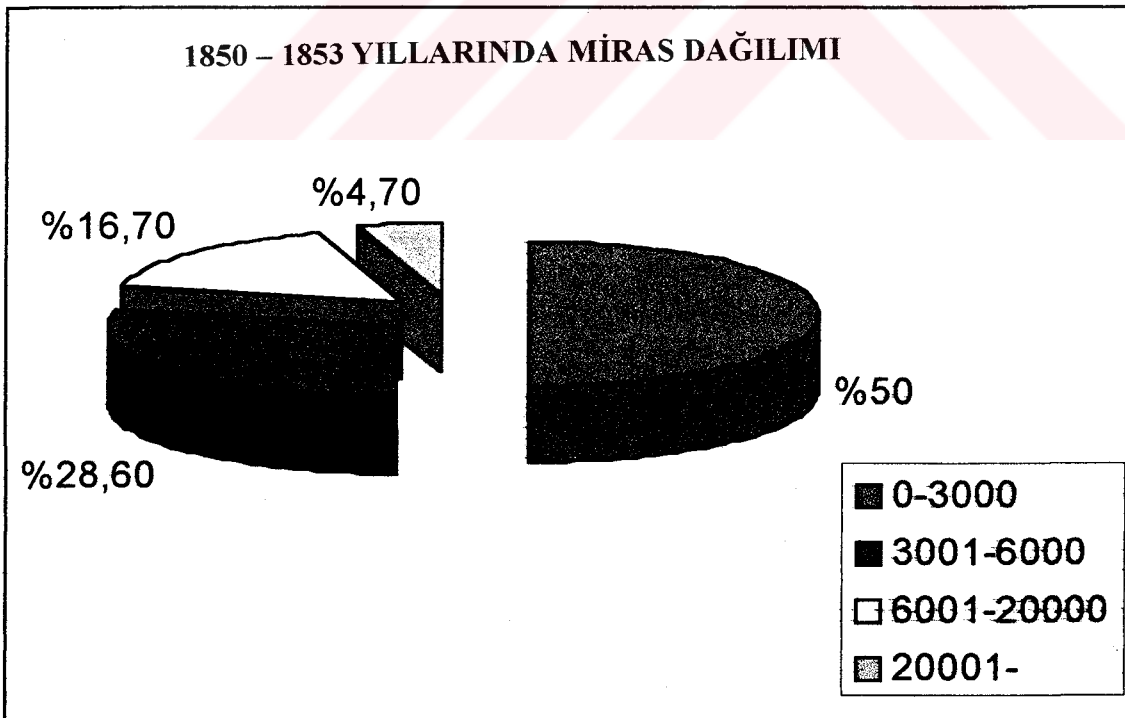
SINIFLAR İÇİNDE SERVETİN DAĞILIMI*

Gruplar	Servetleri	Bireylerin Topluluk İçindeki yüzdesi	Ortalama gayri menkul %	Ortalama menkul	değerlendirmeye alınan, hem gayrimenkul hem menkule sahip kişi sayısı	yalnızca gayri menkul veya menkule sahip kişi sayısı	
						GM	M
I. GRUP	(20-300.000)	8.8	68.3	31.7	7/8	1/8	-
II. GRUP	(3.000-20.0000)	52.7	58	41.9	39/48	-	9/48
III. GRUP	(248-3.000)	38.5	60.6	39.4	17/35	-	18/35

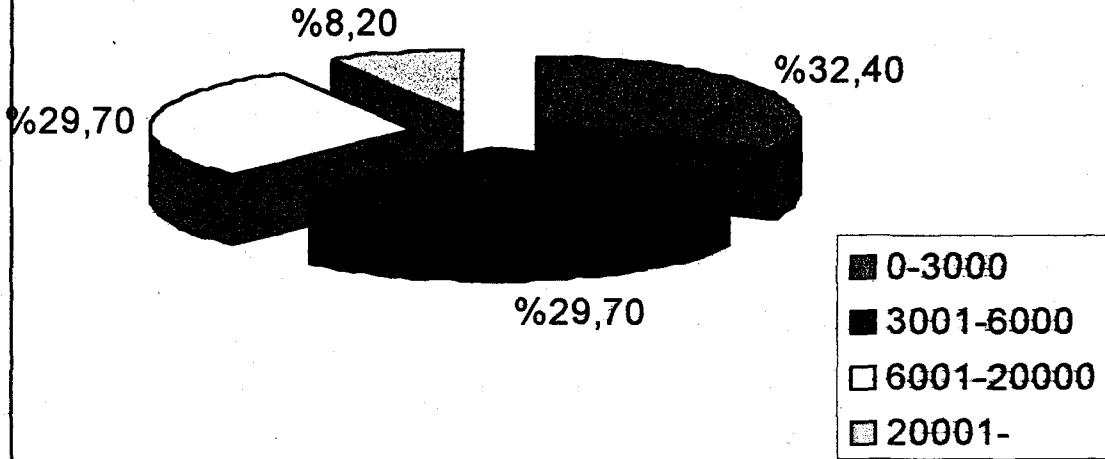
*Antep Şerhiye Sicilleri

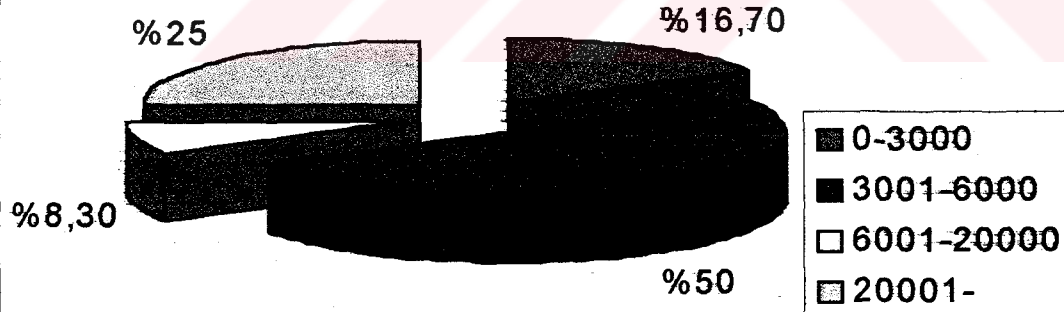
ek 11

1880 - 1890 YILLARINDA MİRAS DAĞILIMI

1908 YILINDA MİRAS DAĞILIMI

SERVETİN DAĞILIMI •

248- 1000	1000- 2000	2000- 3000	3000- 4000	4000- 5000	5000- 6000	6000- 7000	7000- 8000	9000- 10000	10000- 20000	20000- 30000	30000- 40000	40000- 50000	50000- 60000	60000- 70000	70000- 80000	80000- 90000	90000- 100000	100000- 200000	200000- 300000	300000- 400000	400000- 500000	500000- 600000	600000- 700000	700000- 800000	800000- 900000	900000- 1000000	
974	1916	2977	3632	4978	5975	6233	7321	9535	16650	20332	39940	47813	52017	67730	121307	296800											
668	1857	2762	3571	4911	5803	6163	7306		16300		35286																
659	1807	2695	3450	4900	5778		7248		16106																		
636	1759	2670	3435	4850	5706		7240		15969																		
614	1605	2499	3427	4710	5679				15890																		
489	1600	2376	3220	4688	5570				15203																		
440	1575	2275	3047	4600	5480				13706																		
425	1565	2200	3017	4575	5313				12084																		
248	1524	2094		4363	5275				10830																		
	1470	2070		4129	5190				10616																		
	1456				5182				10352																		
	1449								10140																		
	1311																										
	1192																										
	1140																										
	1138																										

*Antep Şerhiye Sicilleri

Para birimi kuruştur.

GAYRI MENKUL VARLIKLARIN DAGILIMI*

ŞAHSİN İSMİ	Tarih	ev		dukkân		bağ		tarla		bostan		değirmen		kumaklık susamlık beherelik		fıstıklık		cevizlik		kavaklık		hayırlık		zeytinlik		GAYRI MENKUL YEKÜNÜ
		s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	s.	t.f.	
Mehmed Lebib Ef. b.Hacı Mehmed ağa	1850	1	1500			1	200																			1700
Hacı Mehmed b. Omer	1850	1	1500			1	200																			1700
Hacı Abdullah b.Hacı Abbas	1851	1	1500																							1500
Yorukzade Şeyh Mustafa b.Murad ağa	1851	1	2500	1	200	2	200						1	100												3000
Mehmed b. Değirmenci	1851	1	1000																							1000
Çavuşoğlu Hüseyin	1851	1	300																							300
Hatice bt.Hacı Omer	1851	1	1000	1	300																					1300
Sarkis v. Bacik	1851	1	1100																							1100
Hacı Muhsinzade Reşit Ef.	1851	1	700	1	200	3	345			1	2000															3245
Zeyneb Hatun	1851																									
Mantar Mustafa b.Hacı Mehmed	1851	1	1000																							1000
Seyfeddinzade Ali b. Ali Ağa	1851	1	500			3	290										1	10				1	200	4	1720	2720
Miskçi Seyyid Mustafa b. Hacı Bekir	1851																									
Hatice bt.Hacı Osman	1851																									
Mehmed b.Molla Ali	1852	1	3000																							3000
Kenanzade Hacı Hüseyin Ağa b.Mehmed	1852	1	2500			1	50																			3085
Ayşe bt.Hüseyin Hacı Ali b.Seyid Mehmed	1852																									
	1852	1	5520	3	2130	9	3400																			11380

*Antep Şerhiye Sicilleri

Para birimi kuruştur.

1869 Yılından Halep Sancığı'nda Arazi Durumu*

	boş arazi	arazi mezra	Bostan vesebzevat bahçesi	Dutluk (dönüm)	Bağ (dönüm)	Zeytinlik (dönüm)	Tarlalar (dönüm)
Haleb	2826	6315	1140		13201	351	5691
Antakya	1100	28740	220	13200	1300	5717	61545
Ayıntab	7344	83570	1380	6000	35170	782	61676
Kilis	2784	1282000	1875		21020	41335	
Edlib	1640	48400	57		1568	3415	350
Harim	1200	29120	230		1865	13180	29120
Şüfür							
Bab	9160	1409					14062
Izziye		137		102	310		756
Rehaniye		138712					9649
Sancak Geneli	26054	1618403	4902	19302	74434	64780	182849
Eyalet Geneli	196180	3925570	15514	32670	197612	74565	943584

*Salname-i Vilayet-i Haleb, 1286, Haleb Vilayeti Litografya Destgahı, Haleb 1286. (ekleri)

1869 Yılında Halep Sancag'ında Hububat Üretimi

	kok boya (kıyye)	elechüre	cehri	kişniş	kırmızı biber	mazi	palamud	incir	ceviz	badem	fıstık	fındık	nar	elma	ayva	armut	kavun karpuz
Haleb				100				5000	10000		6000		15000	4000	2500		145750
Antakya									9100	1200			10000	6000			145191
Ayıntab	200	140	1140	70	7000	80	65	149940	20500	350	5000	420	14100	64160	140	39000	25350
Kilis				50	5000			69650	1800	2570			113490			350	210000
Edib								55170	400				47610	500		3750	921050
Harım								51850	2600				12400	18200	300		59500
Şugur								105951	21	31			48440	35210	110	1651	51000
Bab					155			728					495				2100
Izziye													902600	600			41000
Reyhaniye																	31550
Sancak *Geneli	200	140	1140	220	12155	80	65	438289	44421	4151	11000	420	1164135	128670	3050	44751	1632691
Eyalet Geneli	600	1145	2740	250	12211	80	125	494624	86013	4461	32000	640	1274.914	1274.914	4080	47284	6600139

*Bu rakamların noksan olduğu, bunun ilgili yerlerden vaktiyle gelen bilgilerin eksik olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

XX. Yüzyıl Başlarına kadar Kentte Hububat Üretimi *

	1869	1870	1871	1872	1903	1904	1905
Kile-i Asitane	272700	272700	153000	153000	250000	300000	300000
Buğday							
Arpa	202500	202500	100000	100000	90000	95000	95000
Kokoroz	45500	5500	10000	10000	10000	10000	100000
Çavdar	2710	2710	1000	1000	100000	100000	100000
Burçak	21500	21500	6000	6000	6000	6000	6000
halde	276	276	150	150	150	150	150
Darı	7000	7000	3000	3000	80000	81000	81000
fi	4047	447	1000	1000	1000	1000	1000
pirinc	3000	300	-	-	-	-	-
nohud	11700	11700	6000	6000	75000	76000	76000
mercimek	16670	verilmemiş	6000	6000	80000	82000	82000
kendir (kıyye)	17100	17100	2500	2500	35000	35000	35000
parmak kozası (kıyye)	7560	7560	4000	-	(kile)	-	-
tütün	33730	33730	9000	-	-	-	-
soğan	46315	46315	45000	40000	-	-	-
sarımsak	4040	4040	-	1500	-	-	-
zeytin	124340	124340	-	1000	350000	350000	-
uzun	1818500	1818500	-	77000	2100000	2100000	-
sisam	790	790	2130	-	-	-	-
Arazi-i Haliya	7344	7344	7340	7340	100000	-	-
Arazi-i mevrua	83570	83570	73570	73570	250000	-	-
Bostan ve sebzevat	1380	1380	25000	25000	-	-	-
Tutuluk	6000	6000	4000	4000	-	-	-
Bağ	35170	33517	1700000	170000	-	-	-
Zeytinlik	782	782	5000	5000	-	-	-
Tarlalar	61676	61676	55000	55000	-	-	-
Kuşne					60000	60000	
Celban					45000	46000	
Maş					35000	34000	
Akdan					65000	66000	
Gulguş Darı					50000	56000	52000
Pekmez					1100000	1100000	

* Aynı yıllara ait Halep Salname/leri

XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Kentte Hububat Üretimi*

	1869	1870	1871	1872	1903	1904	1905
kek boya	200	200	-	-	-	-	-
Elechire	140	130	500	500	-	-	-
Cehri	1140	1130	1200	1200	-	-	-
kişniş	70	70	-	-	-	-	-
kırmızı biber	7000	7000	30000	30000	-	-	-
maza	80	80	100	100	-	-	-
palarnud	65	35	-	-	-	-	-
incir	149940	149940	5000	5000	-	-	-
ceviz	20500	20500	85000	85000	-	-	-
badem	350	350	-	-	-	-	-
fıstık	5000	5000	-	-	100000	100000	-
fundık	420	460	-	-	-	-	-
nar	14100	16100	11100	11100	-	-	-
elma	64160	66160	8016	8016	-	-	-
ayva	140	110	-	-	-	-	-
armud	39000	3900	2650	2650	-	-	-
kavun, karpuz	25550	25530	168900	168900	-	-	-
Arı kovan	9080	9080	7000	-	-	-	-
bal	16870	16680	700	-	-	-	-
Balmumu	1046	1046	200	-	-	-	-
yapağı	3830	3830	verilmemiş	-	-	-	-
tiftik	415	415	verilmemiş	-	-	-	-
keçikılı	8040	8040	verilmemiş	-	-	-	-
deve yünü	200	200	verilmemiş	-	-	-	-
çayır	240	340	240	240	-	-	-
orman	1695	1695	1695	1695	-	-	-

* Aynı yıllara ait Halep Salnameleri

1869 Yılında Halep Sancığı İçinde Hayvancılık ve Yan Ürünleri

Çift Hayvanı oküz	Damızlık Manda			Damızlık Karasığır			Damızlık Hergele				Damızlık Koyun				Damızlık Keçi		
	erkek manda	dişi manda	malak	Buza	İnek	Dana	Aygur	kısrak	tay	koç	dişi koyun	kuzu	Teke	dişi keçi	olak		
Haleb	1665	2		1	787	297	367	288	105	650	2000	270	2170	820			
Antakya	1283	6		107	1384	566	17	190	57	110	670	180	5440	3600			
Ayıntab	4902	-	-	15	2388	1515	171	370	224	520	4290	110	3357	14000			
Kilis	11800	-	-	716	2170	1435	374	1759	1130	4465	6060	490	13860	7570			
Edlib	1898	-	-	-	105	-	-	-	-	294	2090	400	7071	2310			
Harım	1417	-	-	15	-	55	-	-	-	55	270	515	8600	2200			
Şugur	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
Bab	1261	-	-	-	-	302	2	173	66	173	4	4	8060	-			
İzziye	244	-	-	5	-	8	2	38	11	27	260	79	2500	880			
Reyhaniye	1420	-	-	-	-	1200	38	243	152	316	7460	77	234	860			
Sancak Genel	25.890	-	-	859	6834	5.378	971	3061	1745	6610	23.104	2.125	51.292	32.240			
Eyalet Genel	77650	-	-	68858	90676	55000	2400	12600	6829	61441	163400	24350	473.450	177540			

1869 Yılında Halep Sancığı İçinde Hayvancılık ve Yan Ürünleri

	koşum														
	binek beygiri	katır	deve	merkeb	tavuk ve horoz (aded)	Hind tavuğu, kaz ördek	An kovanı	Bal	Balmumu	yapak	tiftik (kıyye)	keçi kılı (kıyye)	deve yünü	çayır	orman
Haleb	546	580	154	6700	7120	130	1299	4150	7400	5560	47	595	2	1043	42
Antakya	137	44	-	650	8680	-	423	219	36	160	-	464	-	-	7950
Ayıntab	240	177	146	3426	12800	32	9080	16870	1046	3830	415	8040	200	240	1695
Kilis	-	297	292	4256	28612	-	12670	38000	905	18360	-	6930	-	5440	-
Edib	813	128	31	13260	6290	-	2641	3050	235	-	5600	122	-	-	165
Harım	459	194	-	442	9600	-	3930	1820	397	260	-	1700	-	1550	-
Şugur	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bab	150	-	185	790	14300	1120	3433	-	-	5414	-	2088	-	8620	-
Izkiye	2	16	-	240	870	-	5	4	9	7	-	610	-	-	619
Reyhaniye	220	7	144	430	2100	7	15	-	-	775	-	706	-	2961	2335
Sancak Geneli	2567	1443	952	30.194	90.372	1289	33.496	64.113	10.028	34.366	6062	21.255	202	19.854	12.806
Eyalet Geneli	22504	3180	7850	17667	236509	2944	65167	213790	25770	42589	6840	99107	458	408711	575720

ek 15

- XIX. YY'DA KENT İÇİ SEKTÖRLER ***HİZMET SEKTÖRÜ**

Kanevetçiler, Kuyucular, Taşçılar, Kireç satıcıları, Direk-Kereste ve Tomruk işleri yapanlar, Dökümcüler, Marangozlar (Nacar), Sıvacılar, Dam Lovcuları, Kiremit Aktarıcıları, Ameleler, Hamallar, Kundura Boyacıları, Gaz yağcıları, Külhancılar, (hamam yakanlar), Sülükçüler, Terziler, Şemsiyeciler, Berberler, Külahçı ve Keçeciler, Fes kalıpcıları, Hallaçlar, Kuyumcular, Kazancılar, Kalaycılar, Kovacılar, Nalbantlar, Tenekeçiler, Tüfekçiler, Süpürgeçiler, Haphapçılar ((Nalın ve Takunya yapıp satanlar), Demirciler, Çubukçular, Bardakçılar, Bekerçiler, Bıçakçılar, Haratlar (Tahta tornaları çalıştıran), Hasırcılar, Körükçüler, Külekçiler (Tahta malzeme yapanlar), Levhacılar, Mühürçüler, Sabancılar, Saatçılar.

DERİCİLİK SEKTÖRÜ ESNAFI

- Debbaghane (tabakhane)
- Fadlacılar (Deriyi satanlar)
- Köşkerler (Deriden çeşitli türde yemeni yapanlar)
- Kavaflar (Köşkerlerin yaptıkları yemenileri iç ve dış piyasaya sürenler)
- Pineciler (Eskimiş yemelenileri onaranlar)
- Semerciler
- Saraçlar

LAŞE SEKTÖRÜ

Değirmenciler, Kahkeçiler, Allefçiler, Arpacılar, Devlipçiler, Pideciler, Fırımlar, Hüderciler (sebze), Marulcular, Pirpirimçiler, Külek dutçuları, Kabalcılar, Bostancılar, Tuzlucacılar (haşhaşlanmış nohut satıcıları), Darıcılar, Lebleciler, Miyan Şerbetçileri, Masmanacılar (sabun yapanlar), Lahmacuncular, Cartlak Kebapçuları, Lokantacılar, Kelleciler, Kasaplar, Kebapçılar, Halipçiler, Sütçüler, Sahan Kaymakçıları, Helvacılar, Taarciler (Helva şerbeti yapanlar), Bayram Şekercileri, Küsbeciler, Tel kadayfıcılar, Pastacılar.

KÜÇÜK TİCARET ERBABI ESNAFI

Bakkallar, Kazazlar (Ipek satıcıları), Kendirciler, Iplikçiler, Yazmacılar, Bedestenciler (Manifaturacılar), Kömürçüler, Mağazalar, Oturakçılar (kilim, halı vb. satıcılar), Sarraflar, Tömbekiciler, Odun-Kömürçüler, Kantarcılar, Attarlar, Aba satıcıları.

* Çitçi, H. Remzi-Yener, Ş. Sabri. *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*. Yeni Matb., Gaziantep, 1971.

TEREKE SAHIPLERİNİN ÜNVANLARINA VE AİLE ADLARINA GÖRE DAĞILIMI*

Aile Adı	Ağa	Şeyh	Şeyh Efendi	Hacı	Hafız	Bey	Seyyid	Molla	Hacı Efendi	Hacı Ağa
16	1	1	2	13	2	1	1	1	2	1
39	2.4	2.4	4.8	31.7	4.8	2.4	2.4	2.4	4.8	2.4
%										

ek 16

SERVETLERE GÖRE ÜNVANLARIN DAĞILIMI *

Servet	Ünvanlar ve Sayıları	grup içinde ünvanlı kişi sayısı	grup içinde ünvanlıların yüzdesi
GRUP III 248-3000	1 seyyid, 4 hacı, 1 molla	4/35	11.4
GRUP II 3000-20.000	1 bey, 1 şeyh, 8 hacı, 1 hacı ağa, 2 hafız, 1 efendi	14/48	59.2
GRUP I 20000-300000	1 ağa, 1 hacı, 2 hacı efendi, 1 efendi	5/8	62.5

*Antep Şer'iyye Sicilleri

ŞAHISLAR, SERVETLERİNİN DAĞILIMI, MESLEKLERİ, ÜNVANLARI, EŞ ÇOCUK SAYILARI VE MAHALLELERİ *

NO	Tereke sahibinin adı	Serveti	Servetin Dağılımı		tereke sahibinin işi	ün van		(eş) ün van		eş sayısı	çocuk sayısı		mahalle
			gayri menkul	menkul		kendisi	babası	kendisi	babası		E	K	
89	Kurkçuyan Nazar Vel-i Agob	296.800	100	-	tuccar	Dr.	Aga	-	-	1	2	1	Çukur
43	Nizibli Artin	121.307	76.8	23.2	tuccar	Aga	-	-	-	1	5	2	Çukur
86	Hasan b. Mahmud	67.730	88.9	11.1	çiftçi	Şeyh Efendi	Aga	-	Hacı	1	5	3	Kazaz Boluğu
69	Hablizade Mustafa b. Mehmed	52.017	71.6	28.4	esnaf	Efendi	Efendi	-	Aga	1	1	3	Çukur
9	Muhsinzade Reşid	47.813	8.7	91.3	esnaf	Hacı Efendi	-	-	Efendi	1	1	1	Bey
53	Agob b. Artin	39.940	93.9	6.1	esnaf	-	-	-	-	1	5	2	Kurb-ı Kayacak
18	Ali b. Mehmet	35.286	43.8	56.2	çiftçi-esnaf	Hacı	Seyyid	-	Seyyid	2	-	-	Şukur
87	Imanzade Zabit b. Mehmed	20.332	94.6	5.4	çifçi	Hacı-Efendi	Hacı Efendi	-	-	2	3	4	Tarla-yı Atik
51	Hasırczade Hatice bt. Ahmed	16.650	68.2	31.8	-	-	-	Efendi	Aga	1	-	2	Fare Boluğu
58	Abdullah b. Mehmed	16.300	91.7	8.3	esnaf	Hacı	-	-	-	2	6	1	Tarla-yı Cedid
54	Karakaş Mustafa b. Ali	16.106	81.7	18.3	çiftçi	-	-	-	-	2	1	3	Kıyanik
66	Ali b. Mehmed	15.969	8.7	91.3	esnaf	-	Hacı	-	-	1	-	5	Kara sakal
45	Abdullah b. Ali	15.890	91.9	8.1	esnaf	-	-	-	-	1	1	-	Suya batmaz
77	Ayyuş bt. Ahmed	15.203	33.3	66.7	-	-	-	-	Aga	1	1	-	İbn-i Şukur
57	Ali b. Abdullah	13.706	74.8	25.2	çiftçi	Hacı	Hacı	-	-	2	1	2	Bayrak Boluğu
1	Mehmed Lebib b. Emin	12.084	14.1	85.9	esnaf	Efendi	Hacı Aga	-	-	3	2	1	Ammo
52	Ahmed Şakir b. Osman	10.830	-	100	memur (Antep Naibi)	-	-	-	-	1	2	1	Bayrak Boluğu
26	Fatma bt. Mustafa	10.616	-	100	-	-	Hacı	-	-	1	-	1	Şehre-küsdü
40	Ayşe Hatun bt. Kulekçi Mehmed	10.352	10.2	89.8	-	-	-	-	-	1	-	1	Çukur
63	Mustafa b. Mustafa	10.140	78.6	21.4	çiftçi	Hafız	-	-	-	1	2	1	Kurb-ı Kozanlı
36	Hatun bt. Mehmed	9.535	69.6	30.4	-	-	Aga	-	-	1	-	2	Seng-i Hoş-kadem
24	Çopuroğlu Mustafa	7.321	40.3	59.7	çiftçi-esnaf	-	-	-	-	2	1	4	Ammo
7	Hatice bt. Ömer	7.306	17.8	82.2	-	-	Hacı	Hacı	-	1	1	4	Şıhcan
68	Bayramzade Afife bt. Mehmed	7.248	-	100	-	-	-	Efendi	-	1	-	2	Tarla-yı Atik
75	Osman b. Mehmed	7.240	78.8	21.2	çiftçi	Hacı	-	-	Molla	2	1	2	Cevizlice

*Antep Şerhiye Sicilleri *1-42 numaralı terekeler 1852-1853, 43-79 numaralı terekeler 1890, 80-91 numaralı terekeler 1908 yılına aittir.

Para birimi kuruştur.

38	Adile bt. İsa	6.233	27.3	72.7	-	-	Hacı	Molla	Hacı	1	1	1	Tarla-yı Atik
84	Ali b. Kıroğlu Mustafa	6.163	-	100	-	Hacı	Hacı	-	Hacı	1	1	3	Delbis
55	Artin Vel-i Artin	5.975	83.7	16.3	esnaf	-	-	-	-	1	3	4	Kayacak
47	Nakıboğlu Mehmet Ali b. Mustafa	5.803	92.2	7.8	esnaf	-	-	-	-	1	2	1	Kıyanık
90	Mehmet Ali b. Mehmet Ali	5.778	61.4	38.6	esnaf	-	-	-	-	1	3	3	Tasaşçı
44	Ayşe bt. Keleş Mehmed	5.706	-	100	-	-	-	-	-	1	1	-	Yahni
81	Saçaklı Ali Paşazade Hayri	5.679	-	100	memur (Maraş Mutasarıfı)	Bey	Paşa	-	-	-	-	-	-
67	Mehmed b. Ali	5.570	90.7	9.3	çiftçi	Hacı	-	-	-	-	-	-	Şıhcan
72	Avanais b. Agyan	5.480	56.7	43.4	esnaf	-	-	-	-	1	2	-	Çukur
33	Çobanoğlu Ömer b. Mustafa	5.313	76.2	23.8	esnaf	-	-	-	-	2	1	1	Tobe
16	Kenanzade Hüseyin b. Mehmed	5.275	58.5	41.5	çiftçi	Hacı-Ağa	-	-	-	1	1	2	Bey
78	Mehmed b. Hakkı	5.190	58.7	41.3	-	Hafız	-	-	-	1	-	1	Çakmak kapı
21	Kubar Vel-i Andakrik	5.182	42.5	57.5	uretiçi	-	-	-	-	1	5	1	Hayik Zimyan
50	Abdulkadir bt. Yusuf	4.978	88.9	11.1	çiftçi	-	Hacı	-	-	2	3	5	Akyol
83	Ayşe bt. Ahmed	4.911	79	21	-	Hacı	-	Hacı	-	1	1	-	Kurb-ı Molla Amhed
71	Mehmed b. İb rahim	4.900	76.5	23.5	esnaf	-	-	-	-	2	3	-	Bostancı
3	Abdullah b. Abbas	4.850	39.2	60.8	esnaf	Hacı	Hacı	-	-	1	2	2	Ehl-i Cefa
4	Yorukzade Mustafa b. Murad	4.710	69.8	30.2	çiftçi	Şeyh	Ağa	-	-	2	1	2	Tarla-yı Atik
80	Mehmed Ali b. Mehmed Emin	4.688	74.7	25.3	esnaf	Hacı	-	-	Hacı	1	-	1	Tobe
8	Sarkis Vel-i Bacik	4.600	20	80	esnaf	-	-	-	-	1	5	2	Kozanlı
56	Mehmed b. Mustafa	4.575	99.9	0.1	çiftçi	-	-	-	-	1	4	1	Tobe
91	Fatma bt. Attar Ahmed	4.363	-	100	-	-	-	-	-	1	2	1	Kurb-ı zencirli
41	Hallac Hasan b. Ahmed	4.129	26.5	73.5	çiftçi-arı sahibi esnaf	-	-	-	-	1	1	-	Bostancı
88	Hoyluoğlu İbrahim b. Adil	3.632	17.2	82.8	esnaf	-	-	-	Ağa	3	4	6	Tobe
32	Mehmed b. Mehmed	3.571	18	82	esnaf arı sahibi	-	-	-	-	-	-	-	Seng-i Hoş-kadem
15	Mehmed b. Ali	3.450	87	13	-	-	Molla	-	-	1	3	3	İbni-i Eyyub
34	Memik b. Mehmed	3.435	56.8	43.2	esnaf	-	-	-	-	1	1	2	Tobe
62	Ali b. Mehmed	3.427	68	32	çiftçi	-	Hacı	-	-	1	1	2	Kurb-ı bostancı
12	Seyfedinzade Ali b. Ali	3.220	85.1	14.9	çiftçi	-	Ağa	-	Hacı	2	2	2	Cabi

70	Şakire bt. Mehmed Emin	3.297	7.6	92.4	-	-	-	-	-	1	-	1	Hayik Baba
14	Hatice bt. Osman	3.017	-	100	-	-	Hacı	Efendi	-	1	1	-	Ale'n- Necar
30	Ummüğülsüm bt. Hasan	2.977	-	100	-	-	-	Hacı	-	1	2	-	Ehl-i Cefa
65	Ahmed b. Ahmed	2.762	79.7	20.3	çiftçi	-	Hacı	-	Hacı	2	2	-	Körtenc- ciyan
13	Mustafa b. Bekir	2.695	-	100	esnaf	Seyyid	Hacı	-	-	1	1	3	Cevizli ce
20	Carih Mehmed b. Ali	2.670	82.4	17.6	esnaf	Molla	-	-	-	1	2	2	Hayik baba
2	Gulek Mehmed b. Ömer	2.499	68	32	çiftçi	Hacı	-	-	-	1	1	3	Ale'n Necar
79	Menuş bt. Karabet	2.376	-	100	-	-	-	-	-	1	2	-	Çukur
22	Abdurrahman b. Neccar Bekir	2.275	46.2	53.8	çiftçi- esnaf	-	-	-	-	2	5	2	Tarla-yı Cedid
64	Ahmed b. Kel Ahmed	2.200	46.1	53.9	esnaf	-	-	-	-	1	2	1	Suya batan
46	Ali b. Ali	2.094	35.3	64.7	çiftçi	Hacı	-	-	-	2	-	5	Kızılca mescid
35	Kenanoğlu İbrahim b. Mehmed	2.070	72.5	27.5	üretici	-	-	-	-	1	2	3	Tarla-yı Atik
27	Ummuhan bt. Hüseyin	1.916	33.6	66.4	-	-	-	-	-	1	-	1	Bey
17	Ayşe bt. Hüseyin	1.857	-	100	-	-	-	-	-	1	1	-	Emin Dede zaviyesi
73	Ahmed Reşid b. Ali	1.807	-	100	memur (emekli kolagası)	-	-	-	-	2	-	-	Tobe
76	Hamide bt. Ali	1.759	-	100	-	-	-	-	-	1	2	-	Fare Bolugu
48	Ahmed b. Mustafa	1.605	-	100	-	-	Hacı	-	-	1	-	-	Akyol
11	Mantar Mustafa b. Mehmed	1.600	67	33	-	-	Hacı	-	Ağa	1	4	5	Akyol
61	Nussiya bt. Kirkor	1.575	-	100	-	-	-	-	-	1	-	1	İbn-i Şukur
19	Ayşe bt. Mehmed	1.565	-	100	-	-	-	-	-	1	1	-	Cevizli ce
23	Ayşe bt. Kör Ahmed	1.524	70.2	29.8	-	-	-	-	-	1	2	2	Kürkü yan
5	Mehmed b. Değirmenci	1.470	68	32	üretici	-	-	-	-	1	3	4	Şehre- kusdu
59	Abdullah b. Halil	1.456	63.5	36.5	-	Hacı	-	-	-	1	5	2	Kurb-1 Zencirli
49	Ali b. Hamun	1.449	40	60	çiftçi	-	-	-	-	1	2	1	Körtenc- ciyan
74	Emine bt. Vahab	1.311	-	100	-	-	-	-	-	1	-	1	Hızır Cavuş
82	Mustafa Kerim b. Mehmed	1.192	73.6	26.4	esnaf	Hacı	-	Hacı	-	1	-	1	Kurb-1 Molla Ahmed
28	Mustafa b. Mehmed	1.140	82.5	17.5	-	-	Hacı	-	-	1	2	2	Kurb-1 İbn-i Şeker

ek 18

DÖNEMLER ARASINDA DİN VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIM *

	1850 - 1853		Dönem 1888-1890		1908		Genel Toplam içinde %								
	E	K	%	%	%	%	%	%							
Müslim	23	16	54.7	38	24	7	64.8	18.9	9	2	75	56	61.5	27.5	89
Gayrimüslim	3	3	7.1	7.1	4	4	10.8	10.8	1	1	8.3	8	8.8	2.2	11
	-	-	-	-	2	2	5.4	5.4	-	-	-	2	2.2	2.2	

*Antep Şerhiye Sicilleri

ek 19

SINIFLAR ARASINDA ÇOK EŞLİ EVLİLİK*

Servet	çok eşli evlilik	
	sayı	yüzde
20.000-300.000	2/ 8	% 25
3.000-20.0000	12/ 48	%63.2
248-3.000	4/ 35	% 11.4

**Antep Şeriyeye Sicilleri*

1867-1908 YILLARI ARASINDA ANTEP NÜFUSU *

	M	H	Mv					G
1868	10.802	4.933	274					16.009
1869	18.002	4.933	274**					23.209
1872	47.599	9.833	544***					57.976
1873	44.947	9.576	544					55.067
1876	30.290	6.146	260					36.696
1878	30.290	6.147	260					36.697
1883	Nüfusun 2/3'si ****							31.486
1885	Müslümandır.							42.301
1886	26.482	16.819						42.301
1888	26.482	16.819						42.301
1890	64.871	15.541						80.412
1891	65.291	14.833	714					80.938
1892	65.398	14.928	714	Y, E				81.040
1893	65.456	14.946	714	188				81.300
1895	68.013	15.390	732		MK			84.135
1897	68.418	15.646	730		83			84.877
1898	67.514	16.809	730					85.053
1899	67.514	16.809	730			L		85.053
1900	68.531	16.491	714		83	69		85.888
1901	68.837	16.274	743		83	108		86.045
1902	69.032	16.018	743			108		85.901
1903	69.032	15.871	743			108		85.704
1904	68.905	16.205	759			108	S	85.982
1906	69.920	19.021	696		16	336	9	89.998
1908	69.481	19.038	675	826	23	336	9	90.448

M: Müslüman H: Hıristiyan Mv: Musevi Y,E: Yabancı, ecnebi

MK: Müslüman Kıbtı L: Latin S: Süryani G: Genel

* Aynı tarihli *Halep Salnameleri*

* *Barlas, Uğur, Gaziantep Nüfusu (*Gaziantep Kültür Dergisi*) II/ 24 (10. 11. 1959), s. 273.

***Oranın bu denli yükselişi, nüfusa nahiyelerin de eklenmesi olmalıdır.

**** HS. 1302/ 1885. Sh. 165.

**1868-1908 YILLARI ARASINDA KENT NÜFUSUNUN ARTIŞ,
EKSİLİŞ YÜZDELERİ ***

	M	H	Mv	G
1868-1869	66.6	-	-	44.97
1869-1872	164.40**	99.33	98.54	149.79
1872-1873	-5.50	-2.60*	-	-5
1873-1876	-32.60	-35.80	-52.2	-33.36
1876-1878				
1878-1883				15
1883-1885	-12.57	+69.61		34.3
1885-1886				
1886-1888				
1888-1890	144.96		-7.59	90.09
1890-1891	0.64		0.03	0.65
1891-1892	0.16	0.64	-	0.12
1892-1893	0.08	0.12	-	0.32
1893-1895	3.9	2.90	2.50	3.48
1895-1897	0.59	1.66	-0.27	0.88
1897-1898	-1.32	7.43	-	0.20
1898-1899	-	-	-	-
1899-1900	1.50	1.89	-2.19	0.98
1900-1901	0.44	-1.31	4.06	0.18
1901-1902	0.28	-1.57	-	-0.16
1902-1903	-	-0.91	-	-0.22
1903-1904	-0.18	2.10	2.15	0.32
1904-1906	1.47	17.3	8.3	4.6
1906-1908	-0.62	0.22	-3	0.50

* Aynı tarihli *Halep Salnameleri* verileri esas alınarak tesbit edilmiştir.

**Bazı salnamelerde kent nüfusunun verilmesi, bazı sayılara nahiyelerinde katılması yüzdelerin ani artışına veya düşüşüne neden olmaktadır.

1894-1908 YILLARI ARASINDA GAYRI-MÜSLÜMLERİN,
YÖNETİM BİRİMLERİNDE ÜYE SAYILARI *

KAYMAKAM	KAZA İDARE MECLİSİ		MAL KALEMİ		BİDAYET MAHKEMESİ		BİDAYET KALEMİ		TİCARET MAHKEMESİ		EVKAF KOMİSYONU	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
1894	1	-	6	2	2	2	1	1	3	1		
1895	1	-	6	2	2	2	3	1	2	2	3	1
1896	1	-	6	-	3	1	3				3	1
1897	1	-	6	2			4	1			4	2
1898	1	-	6	2			3	1			5	1
1899	1	-	7	2			3	1			4	2
1900	1	-	6	2			3	1			4	1
1901	1	-	6	2			3	1			4	1
1902	1	-	6	2	3	1	3	1			4	1
1903	1	-	6	2	3	1	3	1			4	2
1904	1	-	6	2			3	1			5	1
1905	1	-	6	2			3	1			4	1
1906	1	-	6	2			3	1			5	1
1908	1	-	6	2			3	1				

M: Müslüman

*Aynı tarihli Halep Salnameleri

GM: Gayri Müslim

1894-1908 YILLARI ARASINDA GAYRI-MÜSLÜMLERİN,
YÖNETİM BİRİMLERİNDE ÜYE SAYILARI*

	ZIRAAT MECLİSİ		ZIRAAT BANKASI ŞUBESİ		MAARİF KOMİSYONU		BELEDİYE MECLİSİ		DUYUN-I UMUMİYE İDARESİ		REJİ İDARESİ		NAFİA KOMİSYONU		NÜFUS İDARESİ		BANK-I OSMANI ŞUBESİ		TELGRAF VE POSTA İDARESİ		TİCARET VE ZIRAAT SANAYİ ODASI		HAMİDİYE GUREBA HASTANESİ KOMİSYONU			
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
1894	4	3	5	1			8	3	1	1	4	5	1	1												
1895	6	2	3	2	6		7	6	2	2	2															
1896	5	1	4	1	5		6	1		3	1									2						
1897	4	1	5	1			8	3		2	1															
1898							10	1		2	1	4	2													
1899							8	2				4	1													
1900	4	1					9	4		2	2															
1901			3	1			6	4		3	1															
1902	3	1					8	5		2	2	4	1													
1903	1	3					9	4	1	2	3	1	4	1												
1904							10	4		3	1											2	3			
1905							14	2	2	2												2	3	5	2	
1906							12	2	2	2	2	2										2	3	6	2	
1908							14	2	2	2	2	2						2						6	2	

M: Müslüman

*Aynı tarihli Halep Salnameleri

GM: Gayri Müslim

ek 22

KENTTE YAŞAYAN HIRISTİYAN NÜFUS İÇİNDE MEZHEPLERE
GÖRE DAĞILIM*

	1893	1896	1897	1898	1906	1908
G	11.314	11.533	11.699	12.789	13.906	13.937
K	309	329	336	334	477	470
P	2319	3528	3611	3686	4584	4577

G: Gregorien

K: Katolik

P: Protestan

*Aynı yıllara ait Halep Salnameleri

XX. YY. BAŞLARINDA ANTEP AZINLIK OKULLARI ÖĞRENCİ SAYILARI

Okul Adı	Cinsi	Yeri	1903	1904	1905	1906	1908
Protestan Mektebi	Erkek	Kolejde	132	139	165	165	51
Protestan Mektebi	Kız	Kolejde	81	81	92	92	98
Protestan Mektebi	Erkek	Mariabın Dağında	37	37	43	43	45
Protestan Mektebi	Kız	Mariabın Dağı	59	59	68	68	73
Protestan Mektebi	Erkek	Kayacıkda	312	312	380	380	325
Protestan Mektebi	Kız	Kayacıkda	291	291	310	315	313
Protestan Mektebi	Erkek	Kurb-ı Zincirli	133	133	151	160	249
Latin Mektebi	Erkek	Tersantede	135	235	115	130	244
Latin Mektebi	Kız	Tersantede	100	100	110	120	115
Ermeni Narsisyan Mektebi	Erkek	Çukur'da	300	300	320	350	394
Ermeni Kerstros	Kız	Çukur'da	65	65	53	60	89
Ermeni Vartanyan Mektebi	Erkek	Hayk Zimyan'da	110	110	112	112	129
Ermeni Atanakar Mektebi	Erkek	Hayk Zimyan'da	150	150	163	170	181
Ermeni Eytamhane Mektebi	Erkek	Hayk Zimyan'da	25	25	35	40	55
Ermeni Hayklustyan Mektebi	Kız		250	250	310	320	283
Ermeni İbtidai Mektebi	Erkek	Kurb-ı Zencirli	135	135	180	180	171
Ermeni Merveyan Mektebi	Erkek	Alaybey'de	60	60	65	65	74
Ermeni İbtidai Mektebi	Kız	Tarla-yı Atik'de	30	30	32	30	42
Ermeni Horpesemyan Mektebi	Kız	İbn-i Eyüb'de	45	45	52	55	57

*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye. Matbaa-i Amire, İst., 1317.s.1126-1127,1130.

TARİH	MEKTEBİN İSMİ	MEKTEBİN MENSUB OLDUĞU CEMAAT	NAMINA VERİLMİŞ OLAN MÜDÜRİ MES'UL	MEKTEBİN DERECESESİ	Aded-i Talebe Zükur Inas ERKEK KADIN	MEKTEBİN TARİHİ KÜŞADI	RUSHATNAME TARİHİ
	Hayk Kilisesi	Protestan	Norba	İbtidai	45	1282 (1865)	3 Kanun-1 evvel 308
	Hayk Kilisesi	Protestan	Meryem	İbtidai	75	1282 (1865)	3 Kanun-1 evvel 308
1317 (1899)-	Hayk Kilisesi	Protestan	Vatuhı	İbtidai	40	1282 (1865)	Ruhsatsız
	Haykyan Kilisesi	Ermeni		Rüşdiye	50	1282 (1865)	Ruhsatsız
	Kastel Başı	Ermeni		İbtidai	25	1286 (1869)	3 Kanun-1 evvel 308
	Kastel Başı	Protestan	Rahil	İbtidai	60		Ruhsatsız
	Mardin Dağı Eytamhanesi	Ermeni ve Protestan		İbtidai	25	1286 (1869)	Ruhsatsız
	Vartanyan	Ermeni		Rüşdi	100		Ruhsatsız
	Vartanyan	Ermeni		İbtidai	50		Ruhsatsız
Mekاتب ecnebiye 1317	Kolej	mensup olduğu millet İngiltere	Mr. Fior	İdadi	173	1298 (1880)	6 Temmuz 308
	Kolej	İngiltere	Mösyö Peris ve Mösyö Fer	İdadi	91	1298 (1880)	Ruhsatsızdır
	Franceskan			İdadi	110	bilinmiyor	Ruhsatsızdır

TARİH	MEKTEBİN İSMİ	MEKTEBİN MENSUBU OLDUĞU CEMAAT	NAMINA RUHSAT VERİLMİŞ OLAN MÜDÜRİ MES'UL	MEKTEBİN DERECESESİ	Aded-i Talebe Zükur Inas ERKEK KADIN	MEKTEBİN TARİHİ KÜŞADI	RUSHATNAME TARİHİ
1317 (1899)	Narsisyan	Ermeni		Rüşdiye	200		Ruhsatsız
	Narsisyan	Ermeni		İbtidai	250		Ruhsatsız
	Haykaryan	Ermeni		Rüşdiye	86		Ruhsatsız
	Atanakar	Ermeni		Rüşdiye	60		Ruhsatsız
		Ermeni		İbtidai	70		Ruhsatsız
	Eytamhane	Ermeni ve Protestan		İbtidai	37	1294 (1877)	Ruhsatsız
	Hayklustyan	Ermeni		Rüşdiye	98		Ruhsatsız
	Eytamhane	Ermeni		İbtidai	41		Ruhsatsız
	Huzlesmiyanos	Ermeni		Rüşdiye	80		Ruhsatsız
	Habkakostepan	Musevi		İbtidai	90		Ruhsatsız
1317	Yeni Kilise	Musevi		Rüşdiye	26		Ruhsatsız
	Eski Kilise	Musevi		İbtidai	30		Ruhsatsız
	Eski Kilise	Protestan		İbtidai	40		Ruhsatsız
	Kayacık	Protestan		Rüşdi	45	(1855) 1272	Ruhsatsız
	Kayacık	Protestan		İbtidai	45	1272	Ruhsatsız
	Kayacık	Protestan		İbtidai	50	1282 (1866)	3 Kanu-nı evvel 308
	Hayık Kilisesi	Protestan	Roze	İbtidai	45	1282	3 Kanu-nı evvel 308
	Hayık Kilisesi	Protestan	Musebe	İbtidai	54	1282	3 Kanu-nı evvel 308

ek 24

XX. YY. BAŞLARINDA MEKTEB-İ İBTİDAİYE VE RÜŞDİYE
OKULLAR VE ÖĞRENCİ SAYILARI •

	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1908
Rüşdiye Mektebi	164	107	116	120		75	110	
Hamidiye Mektebi	65	72	75	30	80		75	79
Mahmudiye	130	142	150	150	135	109	115	144
Mecidiye	150	170	180	150	140	120	125	150
Selimiye	115	115	100	160	110	110	115	120
Orhaniye	120	110	115	80	107	60	65	125
Orul Karyesi Mektebi			50	70	50	60	65	60
Osmaniye Mektebi				30	70	70	75	88
1904'de var								
Süleymaniye Mektebi					70	80	85	82
Lohan Karyesi Mektebi						64	65	48
Enas Rüşdiye Mektebi								51

Aynı tarihli Halep Vilayeti Maarif Salmameleri.

• ANTEP MEDRESELERİ •

TARİH	MEDRESENİN İSMİ	MAHALLI	MÜDERRİSİ	TALEBE ADEDİ	MEDRESENİN BANISI
1317/1899	Ale'n-Necar Medresesi	Debbağhane Mahallesi	Osman Efendi	7	Ali Necar Efendi
	Bostancı Medresesi	Bostancı Mahallesi	Fahrettin Efendi	4	Namalum
	Sunguriye Medresesi	Amme dairesinde	Osman Efendi	4	Sunkurlu Efendi
	Kuşadiye Medresesi	Boyacı Mahallesi	Müfti Şeyh Mehmet Efendi	2	İbrahim Ağa
	Abdi Ağa Medresesi	Emri Külli Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	12	Abdi ağa
	Çamurcu Medresesi	Kazar mahallesi	Emin-i Fetva Mehmet Efendi	10	Çamurcu Efendi
	Şeyh Cami Medresesi	Camcı Mahallesi	Mustafa Efendi	6	Şeyh Fennah Efendi
	Ahmed Çelebi Medresesi	İmam Bölüğü Mahallesi	Hacı Ahmed Efendi	13	Ahmed Çelebi Efendi
	Hamidiye Medresesi	Cevizlice Mahallesi	Hacı Şerif Efendi	25	Halep Jandarma Kumandanı Esbak Nesib Paşa
	Nakıb Medresesi	Gülistan Mahallesi	Meristanlı Ali Efendi	28	Koca Nakıp
	Hüseyin Ağa Medresesi	Tarla-yı Atık Mahallesi	Meristanlı Ali Efendi	30/ 141	Hüseyin Ağa
1317/1899	Mihaliye Medresesi	Düğmeci Bölüğü Mahallesi	Hacı Abdah Edip Efendi	30	Mihal Bey
	Zülkadriye Medresesi	Gerçkin Mahallesi	Hacı Abdah Edip Efendi	27	Sultan Zülkadriye evladından
	Eb'ul-Hadi Medresesi	Tarla-yı Cedid	Izdirabzade Abdah Efendi	10	Seyid Efendi
	Osmaniye Medresesi	Senk Tavil Mahallesi	Müfti-i Sabık Hacı Osman Efendi	5	Osman Ağa
	Kozanlı Medresesi	Kozanlı Mahallesi	Abdülkadir Efendi	12/ 225	Na malum
	Şeyh Ma'bed	Şarkıye Mah.	Şeyh Nu'san	9	Kasapzade Şeyh Mehmed Efendi

• *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* Matbaa-i Amire, İst. 1317. s. 1114-1161

AYLARA GÖRE ŞEHİR TEREKELERİNİN DÜZENLENİŞİ *

YIL	OCAK	ŞUBAT	MART	NISAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
1850									2			
1851										3	4	5
1852	1	3				2	1		2	1		
1853	2	2	1	1		1	4	1	2	2	1	
1860						1						
1888										1		
1889	2	4	1	1				4	1	2		
1890	2	6	1					3	2	2	2	3
1908		4		2		1	3	1	1			
Toplam	7	19	3	4	-	5	8	9	10	11	7	8
Yüzde	7.6	20.8	3.2	4.3	-	5.4	8.7	9.8	10.9	12	7.6	8.7

*Antep Şerhiye Sicilleri

*
AYLARA GÖRE KÖY TEREKELERİNİN DÜZENLENİŞİ

YILI	OCAK	ŞUBAT	MART	NISAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
1850									1			
1851										3	1	1
1852									1			
1853		3			1					1		
1889								1				
1890	1	2	6		1				2			
Toplam	1	5	6		2			1	4	4	1	1

*Antep Şerhiye Sicilleri

KENTTE MESLEK DAĞILIMI *

1927	CINSİ YET	MESLEKSİZ VEYA MESLEĞİ MEÇHUL	MESLEKLER TOPLAMI	ZİRAAT	ŞANAYİ	İİCARET	SERBEST	MEMUR	HAKİM	ORDU	PİT	MUHTELİF	TOPLAM
1927	ŞEHİR	E	10221	9614	3042	2934	2306	425	42	156	10	499	19835
		K	19771	392	268	47	16	6	-	-	-	24	20163
		G	29992	10006	3310	2981	2322	431	42	156	10	523	39998
	VİLAYET	E	54673	51234	37588	5263	4381	850	83	737	52	1648	105907
	GENELİ	K	90348	19507	19097	166	66	10	1	-	-	92	109855
		G	145021	70741	56685	5429	4447	860	84	737**	52	1740	215762
1935		E	12154	14564	1948	6690	1992	2683	48	-	21	-	26718
	ŞEHİR	K	23101	1146	324	477	38	97	-	-	-	-	24247
		G	35255	15710	2272	7167	2030	2780	48	-	21	-	50965
	VİLAYET	E	57537	88274	64226	10748	3542	6900	109	-	53	-	145811
	GENELİ	K	101514	36181	33925	1368	199	186	-	-	-	-	137695
		G	159051	124455	98151	12116	3741	7086	109	-	53	-	283506
1945	ŞEHİR	E	14409	17791	2153	8976	2720	-	3	942	-	***	32200
		K	29692	981	137	543	49	-	2	52	-	-	30673
		G	44101	18772	2290	9519	2769	-	4	194	-	-	62873
	VİLAYET	E	64976	83505	53981	13912	4706	-	10	906	-	-	148481
	GENELİ	K	123547	18030	16617	902	83	-	4	28	-	-	141577
		G	188523	101535	70598	14814	4789	-	11	334	-	-	290058

*Aynı tarihteki DİE İstatistikleri

**1935'ten sonra ordu mensuplarının sayısı umumi idari hizmetler içinde olmalıdır. Taşınacılık ve ev işlerinde çalışanlar serbest meslek statüsünde değerlendirilmiştir.

***Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler olarak toplu verilmektedir.

ek 28

NÜFUS, YOGUNLUK, YER SAYISI

1927	CINSİ YET	TOPLAM	Yüzölçümü KM ²	Km ² 'deki Nüfus Yoğunluğu Km ²	Yer Sayısı	
1927	ŞEHİR	E	198 35	4090	21.9	2 20
		K	201 63			
		G	399 98			
	VILAYET GENELİ	E	1059 07	11200	19.3	720
		K	1098 55			
		G	2157 62			
1935	ŞEHİR	E	merkez 26718 nah.koy 38621	4090	31	149
		K	24247 38013			
		G	50965 76634			
	VILAYET GENELİ	E	1458 11	11875	24	659
		K	1376 95			
		G	2835 06			
1940	ŞEHİR	E	296 51	4102	34	215
		K	274 81			
		G	57132			
	VILAYET GENELİ	E	1582 57	11477	27	631
		K	1486 49			
		G	3069 06			
1945	ŞEHİR	E	merkez 32200 nah.koy 45548	3865	39	245
		K	30673 44608			
		G	62873 90156			
	VILAYET GENELİ	E	1484 81	8464	34	661
		K	1415 77			
		G	2900 58			
1950	ŞEHİR	E	718 87	3865	39	245
		K	788 09			
		G	Bucak Nahiye 1606 96			
	VILAYET GENELİ	E	3283 43	8464	38	560
		K				
		G	3283 43			

*Aynı tarihli DiE İstatikleri

ek 29

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KENT NÜFUSU*

1927	Antep (merkez)	39.998
	Merkeze bağlı nahiye ve köyler	49.400
	Behisni	31.120
	Kilis	46.520
	Nizip	48.717
1935	Antep (merkez)	50.965
	Merkeze bağlı nahiye ve köyler	76.634
	İslahiye	26.538
	Kilis	56.054
	Nizip	40.100
	Pazarcık	33.215
1940	Antep (merkez)	57.132
	Merkeze bağlı nahiye ve köyler	83.931
	İslahiye	24.767
	Kilis	59.775
	Nizip	44.352
	Pazarcık	36.949
1945	Antep (merkez)	62.873
	Merkeze bağlı kaza ve köyler	90.156
	İslahiye	27.149
	Kilis	62.419
	Nizip	47.461
1950	Antep (merkez)	71.887
	Merkeze bağlı kaza ve köyler	78.809
	İslahiye	32.428
	Kilis	62.329
	Nizip	54.557
	Oğuzeli	28.283

*Aynı tarihli DiE İstatikleri

NÜFUSÜN DOĞUM YERİ İTİBARIYA BÖLÜNMESİ *

1927	CİNSİ YETİ	NÜFUS	TÜRKİYE	AFGANİSTAN	İRAN	İRAN	SURİYE	AFRİKA	ALMANYA	ARNAVUTLUK	İNGİLTERE	AVUSTURYA	YUGOSLAVYA	BULGARİSTAN	FRANSA	KUVEYKİSTAN	FİLİSTİN	İTALYA	ÇEKOSLOVAKYA	ROMANYA	RUSYA	SİRBİSTAN	AVRUPA MEML.	AMERİKA	
1927	ŞEHİR	E 19835	19726	-	-	4	38	13	-	-	1	-	-	-	8	-	22	-	-	-	5	5	-	-	1
		K 20163	20072	-	-	1	39	16	-	-	1	-	-	-	2	-	14	-	-	-	7	1	-	-	2
		O 39998	39808	1	-	1	4	77	29	-	2	-	-	-	10	-	36	-	-	-	12	6	-	-	3
1927	İLİYET	E 105199	105166	2	-	4	236	22	-	-	1	1	-	11	1	22	-	-	-	-	23	5	4	-	1
		K 109140	109364	-	-	1	55	156	18	-	1	-	-	2	-	15	-	-	-	-	24	1	1	-	2
		O 215739	215130	2	-	1	59	392	40	-	2	1	-	13	1	37	-	-	-	-	47	6	5	-	3
1927	ŞEHİR	E 26718	26210	-	26	6	2	236	-	-	3	-	61	7	4	83	2	4	-	-	1	27	-	-	1
		K 24247	23752	-	26	-	7	241	-	-	6	-	39	5	2	89	3	3	-	-	2	17	-	-	5
		O 50965	49962	-	52	6	9	477	-	-	11	-	100	12	6	172	5	7	-	-	3	44	-	-	6
1927	İLİYET	E 145811	143992	-	31	16	6	1093	-	1	17	7	123	52	8	247	18	9	1	-	9	58	-	-	1
		K 137695	136306	-	32	3	8	812	-	-	24	6	70	23	3	223	25	7	-	-	11	37	-	-	5
		O 283506	280298	-	63	19	14	1905	-	1	41	13	193	75	11	470	43	16	1	1	20	95	-	-	6
1927	ŞEHİR	E 32200	31910	-	1	5	4	145	-	-	10	-	26	16	-	53	-	1	-	-	-	10	-	-	2
		K 30673	30448	-	2	5	-	113	-	-	3	-	27	4	-	61	-	-	-	-	-	1	-	-	5
		O 62873	62358	-	3	10	4	258	-	-	13	-	53	20	-	114	-	1	-	-	-	11	-	-	10
1927	İLİYET	E 148480	147496	-	5	12	11	524	-	-	19	-	63	67	6	169	8	2	8	-	17	32	-	-	3
		K 141378	140913	-	6	11	2	352	-	1	7	5	47	30	-	125	5	-	5	-	6	15	-	-	3
		O 290058	288409	-	11	23	13	876	-	1	26	1	110	97	6	294	13	2	13	-	23	47	-	-	3

* Aynı tarihli DiE İstatikleri

ek 31

NÜFUSUN DİNLERE GÖRE DAĞILIMI *

1927	CİNSİ YET	NÜFUS	İSLAM	KATOLİK	PROTESTAN	ORTODOX	GREGORİEN	MEZHEBİ BİLMİMEYEN HİRİSTİYAN	MUSEVİ	DİĞER DİNLER	DİNSİZ VEYA BİLMİMEYEN
1927	ŞEHİR	E	19835	3	8	-	2	-	199	-	-
		K	20163	3	15	1	6	1	180	-	2
		G	39998	6	23	1	8	1	379	-	2
	MİLLET	E	105907	8	9	-	5	1	392	-	-
		K	109855	8	15	1	7	1	350	-	2
		G	215762	16	24	1	12	2	742	-	2
1935	ŞEHİR	E	26718	1	7	2	-	1	111	-	-
		K	24247	3	18	1	-	-	161	-	-
		G	50965	4	25	3	-	1	272	-	-
	MİLLET	E	145812	6	9	6	-	-	246	99	-
		K	137695	5	18	4	-	-	297	80	-
		G	283506	11	27	10	-	1	543	179	-
1945	ŞEHİR	E	32200	-	2	2	-	4	95	-	-
		K	30673	1	4	2	3	5	42	-	-
		G	62873	1	6	4	3	9	137	-	-
	MİLLET	E	148481	28	4	22	-	14	157	4	-
		K	141577	11	8	7	3	10	170	3	-
		G	290058	39	12	29	3	24	327	7	-

*Aynı tarihli DİE İstatistikleri

NÜFUSUN TABİYET İTİBARIYLA BÖLÜNMESİ

1927	CİNSİ YETİ	NÜFUS	TÜRKİYE	AFGANİSTAN	MİSİR	İRAK	İRAN	SURİYE	AFRİKA	ALMANYA	ARNAVUTLUK	KİNGİLİTERE	AVUSTURYA	YUGOSLAYYA	BULGARİSTAN	FRANSA	YUNANİSTAN	MACARİSTAN	İTALYA	LEHİSTAN	ROMANYA	RUSYA	SİRBİSTAN	AVRUPA	AMERİKA	MEÇRİ	
	E	19835	19817	-	-	-	1	12	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	K	20163	20149	-	-	-	4	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	G	39998	39966	-	-	-	5	14	1	-	-	2	-	-	-	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	E	105907	104853	-	-	-	1	30	8	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	K	109855	109823	-	-	-	5	4	9	1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	G	215762	215676	-	-	-	5	5	39	9	4	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	E	26718	26710	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	K	24247	24235	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	G	50965	50945	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	E	145811	145759	-	-	-	1	-	26	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	K	137895	137865	-	-	-	-	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	G	283506	283424	-	-	-	-	1	2	3	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	E	32208	32192	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	K	30674	30672	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	G	63882	63864	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	E	148481	148328	-	-	-	4	1	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	K	141577	141536	-	-	-	-	2	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	G	290058	289864	-	-	-	-	6	1	140	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

ek 33

ANADIL İTİBARIYLA NÜFUSUN BÖLÜNMESİ *

1927	CİNSİ YETİ	NÜFUS	TURKÇE	KURDÇE	KUMÇA	MACARCA	ERMENİÇE	LEHÇE	FRANSIZCA	BAZACA	İTALYANCA	GÖRÇÜÇE	İNGİLİZÇE	ARABÇA	ACEMÇE	FAHUDİÇE	PERNEÇE	KÖRİÇE	TATARCA	ARNAVUTCA	BULGARCA	RUSÇA	DİĞER	ALMANCA
	E	19535	18878	-	12	-	-	-	1	-	-	2	-	511	-	18	17	288	-	93	-	-	-	15
	K	20163	19403	-	16	-	3	-	1	-	-	4	-	362	-	17	10	203	-	144	-	-	-	-
	O	39998	38281	-	28	-	3	-	2	-	-	6	-	873	-	35	27	491	-	237	-	-	15	-
	E	109907	97274	-	20	-	2	-	3	-	-	2	-	1839	-	18	41	6536	1	111	-	-	40	-
	K	109855	91052	-	16	-	3	-	1	-	1	4	-	1685	3	19	58	9812	-	157	-	-	32	-
	O	215762	185326	-	36	-	5	-	4	-	1	6	-	3544	5	37	99	16348	1	268	-	-	72	-
	E	26718	25906	5	7	-	-	-	2	-	2	3	-	237	2	40	6	453	1	41	7	-	4	-
	K	24547	23603	4	12	-	1	-	1	-	3	7	-	214	1	48	5	295	-	35	7	4	6	1
	O	50965	49209	9	19	-	1	-	3	-	5	12	-	451	3	88	11	748	1	76	14	4	10	-
	E	145812	125919	74	9	1	28	1	4	1	3	6	-	1840	4	40	129	17627	10	67	8	1	6	3
	K	137694	118821	58	18	-	8	-	1	-	3	7	-	1755	3	48	96	16812	6	65	7	6	7	3
	O	283206	244740	132	27	1	66	1	5	1	6	13	-	3595	7	88	195	34439	16	132	15	7	13	6
	E	32200	31838	-	3	-	-	-	-	-	1	3	-	162	1	16	-	365	-	10	-	-	1	-
	K	30673	30220	-	1	-	12	1	1	-	-	4	-	188	-	32	2	204	-	5	-	1	1	1
	O	62873	61858	-	4	-	12	1	1	-	1	7	-	350	1	48	2	569	-	15	-	1	2	1
	E	145481	137511	28	12	-	13	1	8	-	1	3	-	932	2	17	8	9913	-	31	-	-	1	-
	K	141377	130855	44	2	-	19	2	7	1	-	5	-	907	1	33	11	9668	-	20	-	1	-	1
	O	290058	268366	72	14	-	32	3	15	1	1	8	-	1839	3	50	19	19581	-	51	-	1	1	1

* Aynı tarihteki DiE İstatikleri

ek 34

NÜFUSUN MEDENİ DURUMU*

1927	CINSİ YET	NÜFUS	BEKAR	EVLİ	DUL	BOŞANMIŞ	BİLİNMEYEN	
1927	ŞEHİR	E	19835	11392	8094	294	47	8
		K	20163	8594	8791	2628	134	16
		G	39998	19986	16885	2922	181	24
	VILAYET GENELİ	E	105907	61438	42309	1844	195	121
		K	109855	48921	47177	13267	446	44
		G	215762	110359	89486	15111	641	165
1935	ŞEHİR	E	26718	15376	10923	373	33	13
		K	24247	11434	9869	2851	61	32
		G	50965	26810	20792	3224	94	45
	VILAYET GENELİ	E	145811	86785	55577	2321	138	990
		K	137695	67164	55150	13953	266	1162
		G	283506	153949	110727	16274	404	2152
1945	ŞEHİR	E	32200	19723	12044	363	51	19
		K	30673	14785	12451	3304	92	41
		G	62873	34508	24495	3667	143	60
	VILAYET GENELİ	E	148481	91180	54791	2186	170	154
		K	141577	69753	57705	13573	315	231
		G	290058	160933	112496	15759	485	385

*Aynı tarihli DiE İstatikleri

YAŞ GRUPLARI

1927	CİNSİ YET	NÜFUS	1 YAŞINDAN KÜÇÜK	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve+	YAŞI
												BİLİNMEYEN
	E	19835	1191	1693	2393	2192	2871	6419	1927	813	325	11
	K	20163	819	1324	2361	1842	2883	7514	2133	785	491	11
	G	39998	2010	3017	4754	4034	5754	13933	4060	1598	816	22
	VILAYET	105907	5923	10797	15164	12411	12549	33391	9558	4303	1683	128
	GENELİ	109855	3751	8015	13670	9943	13780	43680	11144	3832	1966	74
		215762	9674	18812	28834	22354	26329	77071	20702	8135	3649	202
1935	E	26718	685	1506	3408	4570	2626	10647	2161	714	401	12
	K	24247	537	1340	3041	3943	2443	9274	2585	678	406	31
	G	50965	1222	2846	6449	8513	5069	19921	4746	1392	807	43
	VILAYET	145811	4114	11283	21861	25090	14004	51213	11771	3788	1836	851
	GENELİ	137695	3145	9176	19284	20256	12899	53055	13923	3131	1859	967
		283506	7259	20459	41145	45346	26903	104268	25694	6919	3695	1818
1945	E	32200	811	1748	3689	5300	5392	11413	2665	888	280	14
	K	30673	676	1529	3356	4796	4562	11271	3241	840	387	15
	G	62873	1487	3277	7045	10096	9954	22684	5906	1728	667	29
	VILAYET	148481	3974	9397	19953	26560	22823	47736	12750	3924	1252	112
	GENELİ	141577	3076	8139	17630	21980	18413	52673	14811	3254	1472	129
		290058	7050	17536	37583	48540	41236	100409	27561	7178	2724	241

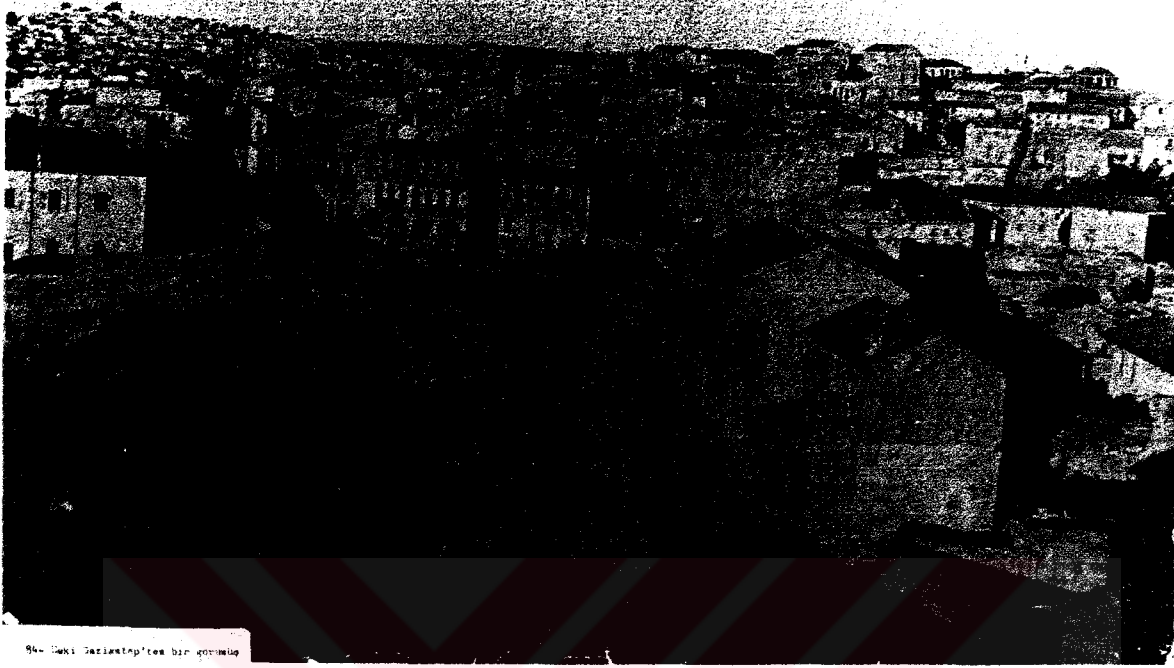
*Aynı tarihteki DiE İstatistikleri

ek 36

OKUMA YAZMA ORANLARI*

1927		CINSI	NÜFUS	BİLEN	BİLMEYEN
	ŞEHİR	G	19835	3770	16065
		K	20163	961	19202
		G	39998	4731	35267
	VILAYET GENELİ	E	105907	8175	97732
		K	109855	1730	108125
		G	215762	9905	205857
1935	ŞEHİR	E	26718	6923	19795
		K	24247	1688	22559
		G	50965	8611	42354
	VILAYET GENELİ	E	145811	20453	125358
		K	137695	3619	134076
		G	283506	24072	259434
1945	ŞEHİR	E	15306	11593	20607
		K	47567	3713	26960
		G	62873	15306	47567
	VILAYET GENELİ	E	115157	34480	80677
		K	112732	7271	105461
		G	227889	41751	186138

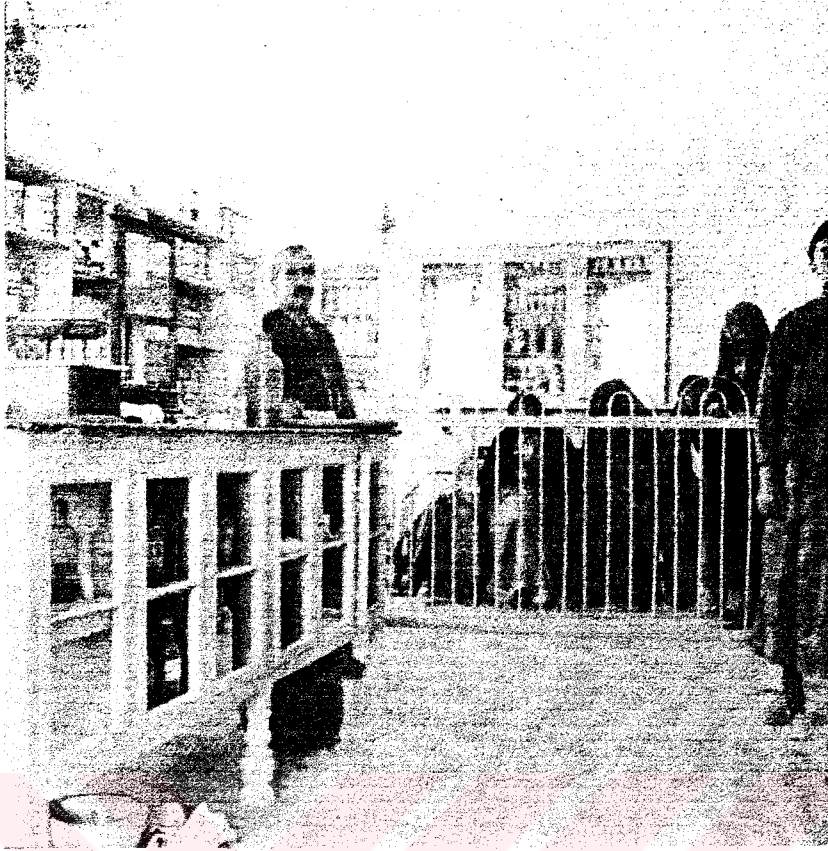
*Aynı tarihli DiE İstatikleri

94- İskenderiye'den bir görünüm

Şehirde bir görüntü

Antep Amerikan Hastanesi Diaportieri
Dr. Shepard özel Arşivi

Amerikan Hastanesi'nde Doktor Hamilton
Dr. Shepard Özel Arşivi

Antep'te yardım amacıyla toplanan ayakkabılar
Dr. Shepard özel arşivi

Antep'te yardım amacıyla toplanan elbiseler
Dr. Shepard özel arşivi

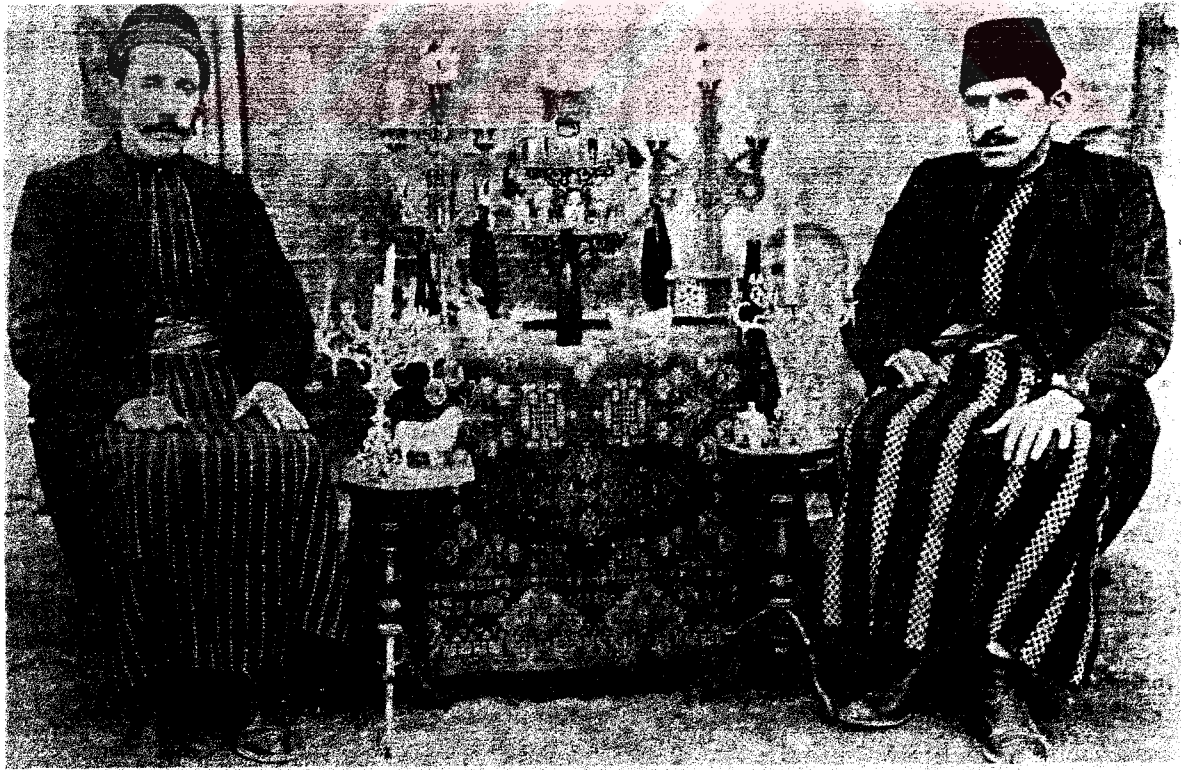
1887 - Canani ailesi

1890 - Canani ailesi

1905 - Refik Barlas, Zeki Savcı

1915 - İlk Müslüman fotoğrafçı Osman Atay

Amerikan Maalihan
D. W. Wood 1901. 10. 11.

145- Gari haastaneisa tovel stua linnal : 1905

3

İşgal döneminde Sarı Mekteb (Haik Mektebi)

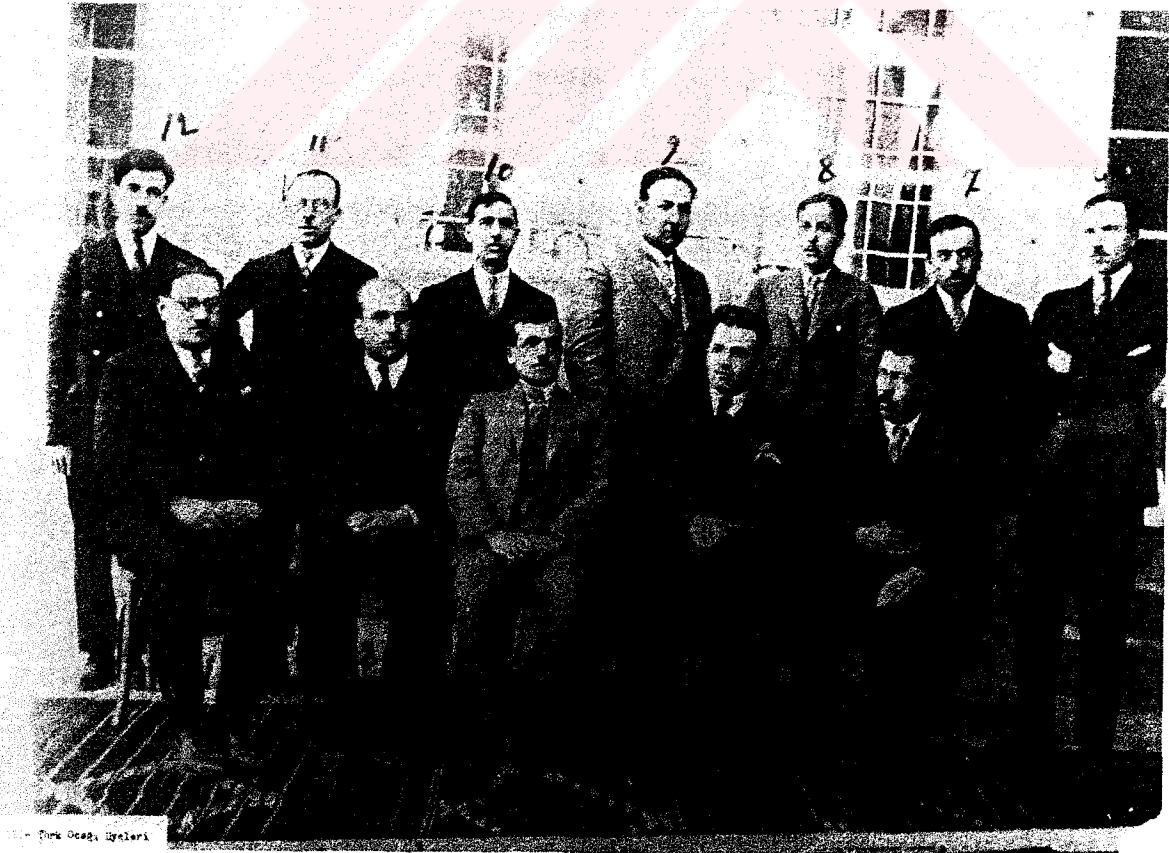

Antep'i işgal eden İngiliz komutanının selama görevi
Fransız işgal Komutanına teslimi.
M. Öğüz Göğüş Arşivinden Tarih: 1918

اسارت میں خاطرہ سی ۳۲۷

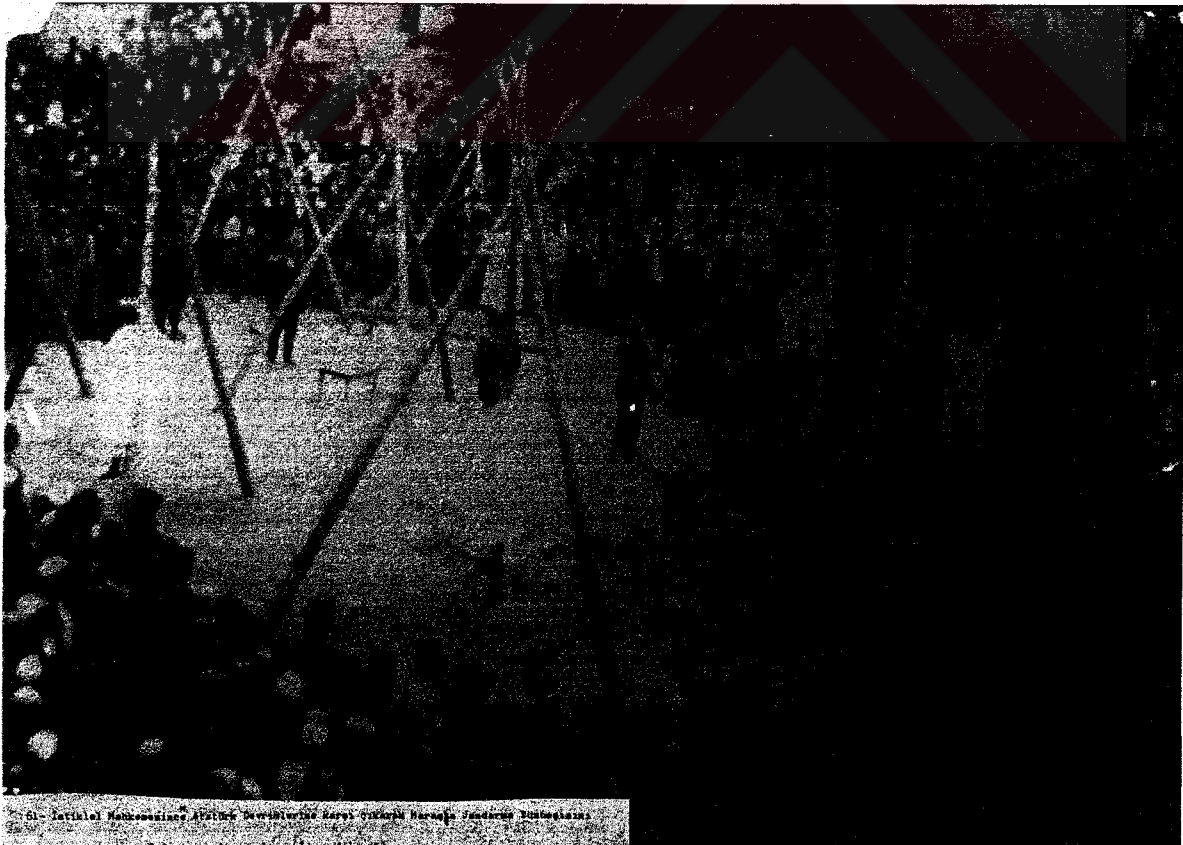
Kolej binasında Türk esirler

۱۲ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸ ۷ ۶
Türk Ocakları üyeleri

İstiklal Mahkemesi heyeti

51- İstiklal Mahkemesine Akademi Kurulularına Karşı Çıkartılan Kararın İfadesinde Bulunulmaktadır.

1924 - Belediye seçimleri

1931 - Belediye seçimleri

1926 - Kızlar Mektebi

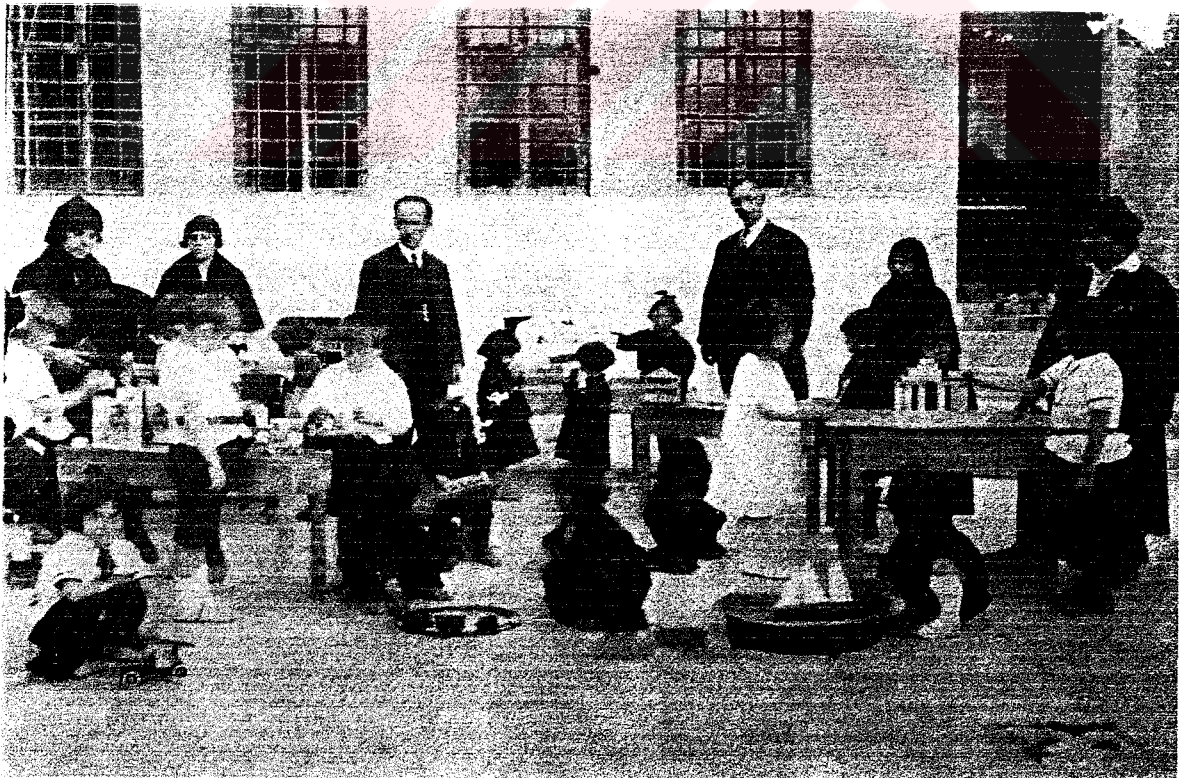
1928 - politikayla ilgilenen Antep'li gençler

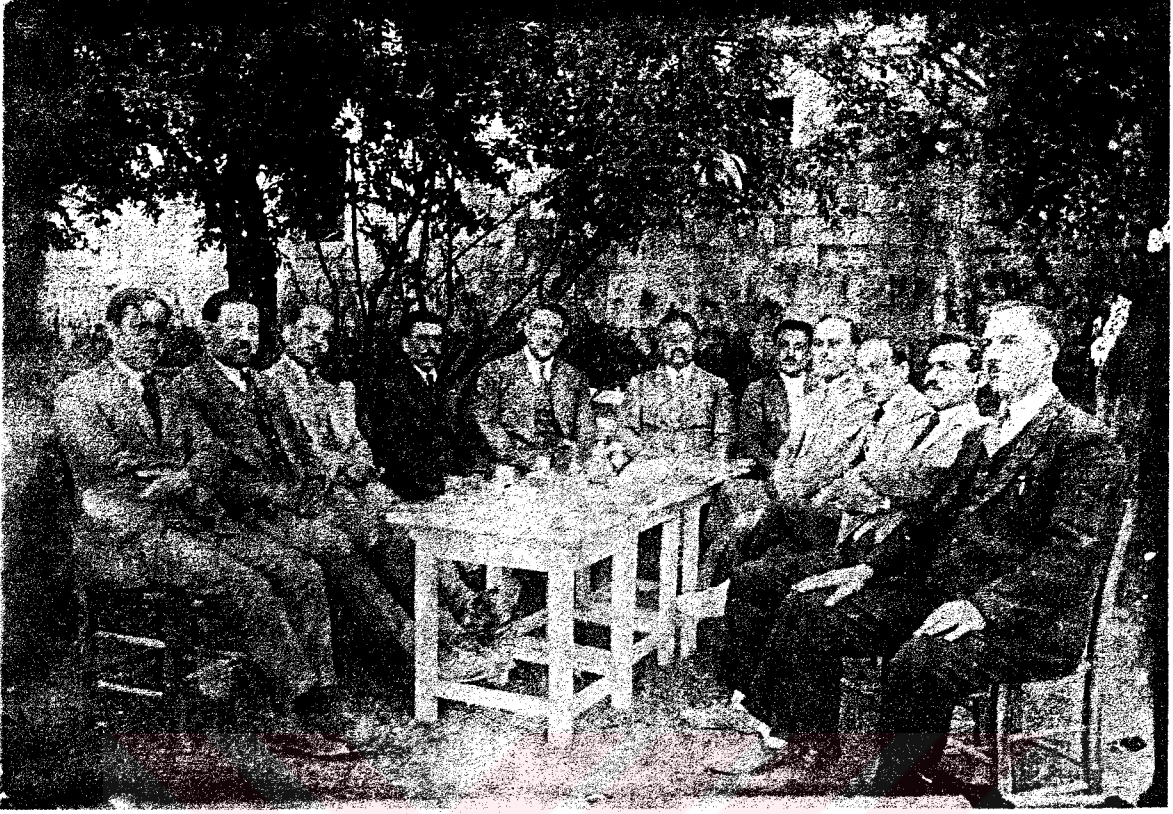
1928 - Kutlar ailesi

1931 - Kutlar ailesi

1930 - Anaokulu

1930 - Antep'in ileri gelenleri.

1930 - Kızlar Mektebi

1937 İffet - İbrahim Tövfik Kutlar

1935 - Kutlar ailesi